

אסופת סוגיות

בתלמוד

מסכת בבא בתרא

על פי התכנית החדשה של מבהני הבגרות במסלול תלמוד

שנת הלימודים תשפ"ד – תשפ"ה

שאלון 6381

אמר רבי ישמעאל: הרוצה שיהכים יעסוק בדיני ממונות,
שאין לה מקצוע בתורה גדול מחוץ, שחן פמעין הנובע.

(משנה סוף בבא בתרא)

תוכן עניינים

4.....	תוכנית הלימודים.....
7.....	היזק ראיה.....
16.....	הריסת בית כנסת ישן לפני בנינו של בית כנסת חדש.....
23.....	מקיף וניקף – תשלום עבור שימוש בהשקעה של אחר.....
30.....	השתתפות לומדי תורה בנטל חברתי וביטחוני.....
42.....	קבלת צדקה ותרומות מאינו יהודי; שינוי ייעוד של צדקה.....
54.....	מצות צדקה - ר' עקיבא וטורנוסרופוס.....
62.....	הרחקת נזיקין, גרמא בנזיקין ו'גיריה דיליה'.....
73.....	תחרות עסקית.....
80.....	ביוגרפיות קצרות ושמות ספרים וחיבורים.....

תוכנית לימודים גמרא בבא בתרא
מסלול תלמוד שנה"ל תשפ"ד-תשפ"ה 6381

מבחן חיצוני – 2 יח"ל (על כל החומר ועל קטע שלא נלמד בכיתה)
 מבנה המבחן תשפ"ד

חלק א: 10 שאלות על דפי הגמרא, רש"י, תוס' והסוגיות.

מתוכן יש לענות על 7 שאלות [כל שאלה 12 נקודות]

חלק ב: קטע שלא נלמד - יש לענות על 4 שאלות מתוך 5 [כל שאלה 4 נקודות]
 חומר הלימוד למבחן הוא גמרא, פירוש רש"י, תוספות (על פי הרשימה להלן) והמקורות
 מראשונים, אחרונים ופוסקים כפי שהם בסוגיות.
 לא יישאלו שאלות בבחינת הבגרות על המקורות המופיעים לאחר הסוגיה (לאחר סימון
 הכוכביות).

רשימת הדפים

ב ע"א – יח ע"א (עד: "כדא"ר פפא בלוקח ה"נ בלוקח")
 כ ע"ב [מהמשנה הראשונה] - כו ע"ב (עד: "כאן חוץ לשש עשרה אמה").

רשימת הסוגיות

1. היזק ראיה" - כפיה הדדית של שכנים לבנות גדר משותפת (ב ע"א-ג ע"א)
2. הריסת בית כנסת ישן לפני בנינו של בית כנסת חדש (ג ע"ב)
3. מקיף וניקף - תשלום עבור שימוש בהשקעה של אחר (ד ע"ב)
4. "רבנן לא צריכי נטירותא" - השתתפות לומדי תורה בנטל חברתי ובטחוני (ז ע"ב-ח ע"א)
5. קבלת צדקה ותרומות מאינו יהודי; שינוי ייעוד של צדקה (ח ע"א- ע"ב)
6. מצות צדקה - ר' עקיבא וטרונרופוס (י ע"א)
7. הרחקת נזיקין וגרמא בנזיקין (יז ע"א- יט ע"א; כב ע"ב; כה ע"ב)
8. תחרות עסקית (כא ע"ב)

רשימת התוספות

ב ע"א: ד"ה השותפין; ד"ה בגויל; ד"ה לפיכך
 ב ע"ב: ד"ה בונין; ד"ה תא; ד"ה גינה; ד"ה נפל

ג ע"א: ד"ה כי
 ג ע"ב: ד"ה הג"ה; ד"ה ועייליה; ד"ה כל; ד"ה מאן; ד"ה קטלינהו
 ד ע"א: ד"ה שכל; ד"ה והא
 ד ע"ב: ד"ה אם; ד"ה דמי; ד"ה שניה; ד"ה ורבי יוסי
 ה ע"א: ד"ה ואי; ד"ה ארבעה; ד"ה מארבע; ד"ה אע"פ; ד"ה הקובע
 ה ע"ב: ד"ה כי היכי
 ו ע"א: ד"ה ומודה
 ו ע"ב: ד"ה עד; ד"ה ואי; ד"ה בשני; ד"ה מהו; ד"ה שתי
 ז ע"א: ד"ה אמר ליה בדידי
 ז ע"ב: ד"ה אין להם דרך; ד"ה ולא סולמות; ד"ה לפי שבח ממון; ד"ה לפי קרוב בתים
 ח ע"א: ד"ה לא; ד"ה והלך; ד"ה כריא; ד"ה יתיב
 ח ע"ב: ד"ה פדיון; ד"ה ומתחלקת; ד"ה ולשנותה; ד"ה כי הא; ד"ה אכפיה; ד"ה דין
 ט ע"א: ד"ה אין; ד"ה שבת; ד"ה לא
 ט ע"ב: ד"ה גדול; ד"ה והמפייסו
 י ע"א: ד"ה ואיזו
 י ע"ב: ד"ה אלא
 יב ע"א: ד"ה מצר
 יב ע"ב: ד"ה כגון; ד"ה מעלינן
 יג ע"א: ד"ה שנאמר; ד"ה כופין (עד המילים: "ואומר ר"י.. אע"ג דעובר בעשה")
 יג ע"ב: ד"ה מדביק; ד"ה רבי יהודה
 יד ע"א: ד"ה שלא יהא; ד"ה שבהן
 טו ע"א: ד"ה שמונה פסוקים
 יז ע"א: ד"ה שלשה; ד"ה לא יחפור
 יח ע"א: ד"ה לא יפתח אדם
 כ ע"ב: ד"ה מאי
 כא ע"א: ד"ה זכור; ד"ה כי מציון; ד"ה בבציר; ד"ה מתקנת; ד"ה סך
 כא ע"ב: ד"ה ומקרי
 כב ע"ב: ד"ה לימא; ד"ה זאת אומרת
 כג ע"א: ד"ה והא
 כג ע"ב: ד"ה חוץ; ד"ה ועל דא
 כד ע"ב: ד"ה מאי שנא
 כו ע"א: ד"ה אנא לא

היזק ראייה -

כפייה הדדית של שכנים לבנות גדר משותפת

(בבא בתרא ב ע"א – ג ע"א)

לשכנים חצר משותפת. אחד השכנים מעוניין להקים מחיצה בינו ובין שכנו. הוא יכול לכוף את שכנו להשתתף בבניית הגדר, כדי שלא יזיקו זה את זה בהסתכלותם לחצר השני. הסתכלות בחצר של אחר מכונה בגמרא: היזק ראייה. במשנה נאמר שניתן לכוף לבנות גדר מסיבית, לפי מנהג המקום. בסוגיה זו נעסוק בנושאים הבאים:

- א. אם מטרת הכותל למנוע היזק ראייה, מדוע נצרך כותל מאבנים? מה יהיה הדין כאשר אחד השותפים רוצה לבנות לבדו מחיצה דקה בחלקו שלו?
- ב. "הכל כמנהג המדינה" – האם גם במקום שנהגו לעשות מחיצה דקה מאוד, פחותה מ"הוצא ודפנא"?
- ג. מהי ההגדרה ההלכתית של היזק ראייה? מה השלכות הדין הלכה למעשה?
- ד. היזק ראייה בבתים משותפים.

א. מחיצה מאבנים, מחיצה דקה

תוספות ד"ה בגויל

1. הרב יוסף חביבא, נימוקי יוסף, דף א ע"א בדפי הרי"ף ד"ה הכל כמנהג המדינה הכל כמנהג המדינה. אם יש מנהג בבנין יבנה הכותל הזה כמנהג המדינה. אם גויל גויל, אם גזית גזית וכן כולן. אבל שיעורי הכותל ברחבה אינו תלוי במנהג אלא דדינא הכי, דבציר מהכי קים להו לרבנן דלא קאי, ומשום הכי האריך התנא למימר זה נותן ג' וזה נותן ג'. דלא הוי ליה למימר אלא הכל כמנהג המדינה ונחזי אנן מנהגא. אלא אשמעינן דאם נהגו להרבות או למעט בשיעורין אלו הרי הוא מנהג טעות. וטעמא דבעינן שיעורים גדולים כל כך אף על פי שאינו אלא משום היזק ראייה, משום דחיישינן שמא יפול ויצטרך להתעצם עמו בבית דין, ובין כך ובין כך יהא מזיקו בהיזק ראייה. ומינה שמעינן דאפילו רצה אחד מהם לכנוס בתוך שלו ולבנות משלו בהוצא ודפנא, חברו כופהו שיבנו בין שניהם גויל או גזית כפי המנהג, דשמא יפול ויצטרך להתעצם עמו בבית דין.

והרא"ה ז"ל מוסיף בה דברים, דאפילו בא לכנוס בתוך שלו ולבנות גויל או גזית חברו מעכב עליו, משום דאמר ליה אם אתה עושה כן לא יהא לי רשות לסמוך עליו. ואפילו אמר ליה אנא יהיבנא לך רשותא למסמך, מצי אמר ליה אי במכר לא בעינא השתא למזבן, ואי במתנה לא ניחא לי דכתיב: "ושונא מתנות יחיה" (משלי טו, כז). ומינה שאם קדם וכנס

ובנה בתוך שלו אינו יכול לתבוע מחברו חצי הוצאותיו... בכותל חצר יכול הוא לומר אין רצוני אלא כותל שאוכל לסמוך עליו, וכיון שכנסת בתוך שלך איני רשאי לסמוך בו.

2. רבנו אשר, רא"ש, מסכת בבא בתרא פרק א סימן ה

...יש מפרשים הא דכייפי אהדדי לבנות כותל של גויל וגזית והכל כמנהג המדינה, היינו דוקא כשמעמידן הכותל על הקרקע של שניהם, ואין אחד מהן רוצה להיות כונס בתוך שלו ולבנות משלו, דמצי כל חד למימר איני רוצה לוותר קרקע ולא לבנות בבנין אם לא בבנין בר קיימא. אבל אם רצה האחד לכנוס בתוך שלו ולעשות מחיצה בתוך שלו בהוצא ודפנא כיון שמסלק היזק ראייה מחבירו דיו... ויש מפרשים שאפילו אם רוצה לכנוס לתוך שלו ולגדור בהוצא ודפנא חבירו מעכב עליו, לפי שאומר לו אינה מחיצה של קיימא ואצטרך לצעוק עליך תמיד כשתפול המחיצה לסלק מעלי היזק ראייתך. ונראה כפירושא קמא, שלא נתנו חכמים גבול וקצבה למי שיש לו לסלק היזקו מחבירו שיעשה דבר קיים לדורי דורות אלא מספיק מה שמסלק היזקו ממנו לפי שעה, ואם אחר זמן יזיקנו יש שופטים בארץ.

ב. הגדרת היזק ראייה

3. הרב מאיר הלוי אבועלפיה, יד רמ"ה, בבא בתרא דף ג עמוד א (אות כה)

ואע"ג דאיחזוק דדיירי הכי כמה שני, לא קיימא להו חזקה... דחצר אע"ג דלא מכוין לעיוני, נמי לא סגיא דלא חזי, דהא ליכא מחיצה כלל, וכולה חדא תשמישתא היא. הילכך הוי ליה כקוטרא ובית הכסא (ב"ב כג ע"א) דאידי ואידי **היזק תדיר הוא, והיזיקא דמטי מיניה צערא לגופיה דחבריה הוא** הלכך כקוטרא ובית הכסא דמי, דלא קיימא להו חזקה. ועוד דגבי חצר וכיוצא בה, דאע"ג דלא מיכוין דלא חזי, לא סגיא דלא חזי, מעיקרא כי קא מחזקי באיסורא ודאי קא מחזיק, כדדרשינן בפרק חזקת הבתים (לקמן ס, א) מקרא ד"וירא את ישראל שוכן לשבטיו" (במדבר כד, ב). מה ראה? ראה שאין פתחיהן מכוונין זה לזה. אלמא נמי **איסורא נמי איכא** ולית ליה חזקה, דאין חזקה לאיסורין. והוא הדין גבי פתח כנגד פתח דחד טעמא הוא.

4. הרב יעקב ישראל קנייבסקי (הסטייפלר), קהילות יעקב בבא בתרא סימן ה עמ' כד (סוף ד"ה ונראה שיש)

דהנה בעיקר דין היזק ראייה איכא שלושה עניינים: "היזק גופו"; ו"היזק לממונו"; ו"איסורא".

דכל המציץ בחצר חברו בשעה שהוא עושה מילי דצניעותא ומתבייש בזה, הרי זה צערא דגופא, ובזה כולי עלמא מודי דהיזק ראייה שמיה היזק. אלא דהאי מאן דאמר דסובר היזק ראייה לא שמיה היזק סובר דחברו יכול להזהר שלא לעשות מילי דצניעות בחצרו.

[א] וראיה לזה, דהא היכא שכבר היה כותל ונפל, כולי עלמא מודו דהיזק ראייה שמייה היזק משום שכבר הורגלו למילי דצניעותא כמבואר בגמרא. [עיין תוס' ב ע"ב ד"ה "נפל שאני"']...

[ב] וכן מוגג לחצר כולי עלמא מודי דשמייה היזק משום דלדידך לא קביעא תשמישא ולא ידענא לאצטנועי [עיין רש"י ריש ג ע"א ד"ה דאיצטנע מינד"']. הרי מבואר דכל הרואה במילי דצניעותא דחברו לכולי עלמא שמייה היזק. רק דהאי מאן דאמר דסובר היזק ראייה לא שמייה היזק, סובר דבכל חצר דעלמא יכול חברו להיזהר מלעשות מילתא דצניעותא.

והאי מאן דאמר דבכל חצר היזק ראייה שמייה היזק, יש לפרש בבי אופנים:

[א] דיש לומר דאיהו סובר דבכל חצר אי אפשר להישמר ממילי דצניעותא, וממילא אית לי **צערא דגופא** מהסתכלות חברו בשלו.

[ב] ויש לפרש דמודה שבאמת יכולים להיזהר ממילתא דצניעותא, אלא דאם כן נמצא שמחמת הסתכלות וראיה של חברו הוא מונעו לזה מלהשתמש השתמשות צנועה ככל צרכו בחצרו, והוי ליה ע"י ראייתו כמזיק את חצרו, דהא מצמצם ומעכב עליו תשמישי החצר, ומשום הכי מחוייב לגדור, כעניין היזק ממונו משום שמפסידו תשמישים בחצר [לשון הרא"ש בתשובותיו (כלל צח סימן י) "והגינה נפסדת כי אינו יכול להשתמש בה תשמיש צנוע מפני היזק ראייתו"']

[ג] ועוד בה שלישי, שמחוייב לגדור בשביל להציל את עצמו מן החטא. שהרי **אסור להסתכל בדחבריה** וכופין אותו לעשות מחיצה למען לא יהא חוטא בזה...

5. הרב איסור זלמן מלצר, אבן האזל, הלכות שכנים פרק ב הלכה טז

והנה יש לעיין בטעמא דכופין אותם לעשות מחיצה משום היזק ראייה, דלפי הנראה בפשוטו הוא מדיני הרחקת נזקין, וצריך ביאור דאיזה חיוב הוא לעשות מחיצה בשביל שלא יזיק את חברו, דהא יכול לומר לא אזיק ולא אראה. בשלמא במשרה וירק (בבא בתרא יז ע"א) המשרה על כרחך מזיקה בודאי להירק ועל המזיק להרחיק את עצמו, אבל הכא הלא יכול לומר שלא יזיק. וכי אם ידור ראובן עם שמעון, ועל שמעון יש חשש שהוא גנב יכוף אותו ראובן להרחיק את עצמו ממנו? אולם אפשר דנאמר דשותפין כשהם בחצר על כרחך הם מזיקים זה את זה, ולא תליא ברצון כלל. אכן אפשר להסביר הך דינא דהיזק ראייה באופן אחר. דכיון דכשרואה אותו חברו בחצר אינו יכול לעשות דבר של צינעא ומשום הכי כיון דמזיקו בזה שאינו יכול להשתמש בגרמתו, צריך הוא להרחיק את עצמו משום שמונע תשמיש לחבירו. ואף דאין זה אלא גרמא, הא קיי"ל דגרמא בנזקין אסור (בבא בתרא כב ע"ב) ורוב חיובי הרחקה הם בגרמא. ולפי זה אם מונע מהשתמש לא דוקא בראייתו אלא בעמידתו גופא במה שעומד בחצרו, אז אף שאינו מסתכל בו, אם מזיקו בזה נקרא גם כן מזיק.

6. הרב מרדכי שטרנברג, עיונים משיעורי הרב מרדכי, מסכת בבא בתרא, "היזק ראייה",

עמ' כ-כג

היה ניתן לחשוב שבהיזק ראייה ישנה קולא מצד מעשה המזיק, שכן הוא אינו יוזם פעולה מכוונת שתכליתה לפגוע בשכנו, אלא התבוננות בניזק הוא מעשה שבא ממילא ועל כן אינה מוגדרת, למ"ד היזק ראייה לאו שמיה היזק, כמעשה נזק. אולם מהמשך הגמרא לא משמע כן. הגמרא אומרת (בבא בתרא ב ע"ב) שבגינה כולם מודים שהיזק ראייה שמיה היזק ועל כן אסור לאדם לעמוד על שדה חברו בשעה שהיא בקמותיה. מוכח שגם למ"ד גודא גם התבוננות תמימה מוגדרת לעיתים כהיזק.

המשך הגמרא מלמד גם כן לכאורה שספק הסוגיה בהיזק ראייה אינו נוגע לחסרון במעשה המזיק. הגמרא הקשתה על מ"ד היזק ראייה לא שמיה היזק מהמשנה (בבא בתרא ז ע"ב) שם מבואר שכל בני החצר מחוייבים להשתתף בבניית בית שער על מנת למנוע מאחרים להביט לתוך החצר. במקרה זה הוויכוח הוא בין הדיירים הניזוקים ואינו נוגע כלל למזיק שאינו צד בענין. נראה שהחיוב לבנות בית שער אינו נוגע להגדרת שם המזיק, אלא לשאלה האם אדם שגר בחצר ללא בית שער מוגדר כניזק. עם כל זאת ניסתה הגמרא להביא ראייה מדין בית שער למחלוקת בדין היזק ראייה, ומכאן שהגמרא הבינה שהשאלה האם היזק ראייה שמיה היזק נוגעת לניזק ולהגדרת גבולות החיים הנורמליים בחצרו. מ"ד היזק ראייה שמיה היזק סובר שלא ניתן לנהל חיים נורמליים בחצר החשופה למבטי השכנים ועל כן הדרישה לבנות כותל היא לגיטימית, ואילו מ"ד היזק ראייה לאו שמיה היזק סובר שניתן לנהל חיים סבירים גם ללא כותל. על בעל החצר שאינו רוצה להיות חשוף למבטי השכנים מוטל להיזהר ולהימנע מעשיית תשמישין לא צנועים בחצרו – ומניעה זו אינה מוגדרת נזק.

מאידך יש מצבים בהם ברור לכל שללא הפרדה מתאימה החיים התקינים ייפגעו, ומצבים אלו יוגדרו כנזק. ואכן הגמרא דוחה את הראיה מבית שער מהסיבה: "היזקא דרבים שאני". כאשר בעל החצר חשוף למבטם של אנשים רבים, הפגיעה במהלך התקין של חיו היא עמוקה ומשמעותית, הרבה יותר מאשר במקרה בו החצר חשופה למבט של אדם בודד. בנוסף, במקרה של בית שער החצר חשופה למבטי אנשים זרים במשך כל שעות היום, והדרים בחצר לא יכולים למצוא זמן שבו יוכלו להשתמש תשמישים צנועים. על כן נכון לומר שהדרישה לבניית כותל במצב זה היא סבירה וניתן לחייב בה את הדיירים, שהרי פתרון זה הוא היחיד שיכול לאפשר צורת חיים תקינה.

בהמשך הגמרא ניתן לראות דוגמאות נוספות למצבים בהם לכולי עלמא היזק ראייה שמיה היזק: עין רעה גורמת להפחתת היבול בגינה וכן בניית כותל מול חלון חברו "היזקא דבית". דוגמאות אלו מלמדות שהמחלוקת סביב היזק ראייה אינה עקרונית. אלא היא

תלויה בשאלה האם יש פתרון המאפשר חיים סבירים בחצר – וממילא באיזה מצב אין פתרון כזה והמוצא היחיד הוא בניית כותל.

...אדם הגר בסמוך לחצר חברו, נדרש לבנות לגגו מעקה בגובה ד' אמות על מנת שלא יזיק את בעל החצר בראייתו. וביארה הגמרא שטענתו של בעל החצר היא: "לדידי קביעה לי תשמישי, לדידך לא קביעה לך תשמישתך, ולא ידענא בהי עידנא סליקא ואתית דאיצטנע מינדך"... ונראה שאדם שחצרו סמוכה לחצר חברו חי במודעות מתמדת שבכל רגע עלולים לראותו ועל סמך ידיעה זו הוא עושה תשמישין צנועים בצורה זהירה, במהירות וכד'. או שנמנע שלא לעשות תשמישים לא צנועים כלל. אולם אדם שחצרו סמוכה לגגו של חברו אינו חי במודעות שייתכן ויש מי שמביט בו, היות וברוב הזמן הגג פנוי ואין מי שמסתכל עליו – ועל כן בפועל הוא עשוי להשתמש תשמישים צנועים בחצרו והתוצאה ממצב זה תהיה שחברו יזיקו בהיזק ראייה. כלומר בשונה ממקרה של שתי חצרות שבו אנו דורשים מבעל החצר למצוא פתרון, בחצר וגג אין פתרון יעיל ובסופו של דבר ייגרם היזק, ועל כן נחייב את בעל החצר [צ"ל: את בעל הגג] לבנות מעקה גבוה.

ניתן להבין, שטענת בעל חצר הסמוכה לגג שאין הוא יכול להימנע מלעשות תשמישין צנועים בחצרו יכולה לשמש גם טענה עבור אדם שהכותל המפריד בין חצרו לחצר חברו נפל. ניסתה הגמרא להקשות על מ"ד לאו שמיה היזק ממקרה של שתי חצרות שהיה ביניהן כותל ונפל שאז מחויבים בעלי החצרות לשוב ולבנותו ודחתה הגמרא: "נפל שאני". וביארו התוספות (ד"ה נפל) שבמקרה זה "הורגלו לעשות דבר הצנע בחצר ולא למדו ליזהר זה מזה". ניתן להבין שמשמעות דברי תוספות היא שמסיבה זו הם גם לא יכלו ללמוד להיזהר. אדם שבחצרו היה כותל התרגל לחיות במודעות שלא רואים אותו ועל כן אם לא יישוב וייבנה את הכותל הוא ודאי ינזק. מ"ד היזק ראייה לאו שמיה היזק סובר אמנם שאדם צריך ללמוד לחיות עם העובדה שאחרים מביטים בו, אולם כל זאת כאשר ישנה אפשרות מעשית להימנע מההיזק. ועל כן כמו במציאות של חצר וגג צמודים, גם במקרה של כותל שנפל, יודה גם הוא שהיזק ראייה שמיה היזק.

ג. היזק ראייה – במרפסות שבבתים משותפים

7. פסקי דין – ירושלים דיני ממונות ובירורי יהדות, חלק ה, עמ' קמג-קמו

ביה"ד לענייני ממונות בהרכב הדיינים: הר' אברהם דב לוי, אב"ד; הר' שמואל ביבס; הר' ברוך שרגא. תיק מס' 342 – תשנ"ו, פסק דין בתביעה על היזק ראייה מחלון למרפסת שתחתיו.

נושא הדיון: התובע מבקש לאסור על שכנו שגר מעליו לפתוח חלון מעל המרפסת הפתוחה שלו באופן שיוכלו להסתכל תחתיו לתוך המרפסת בטענה של היזק ראייה.

הנתבע טוען שאין בחלון שהוא רוצה לפתוח משום היזק ראייה למרפסת שתחתיו, מכיון שמנהג המדינה הוא שבכל הבניינים יש חלונות מעל מרפסות. ועוד, ישנן חלונות ומרפסות מבנין סמוך המשקיפים על מרפסת התובע.

[השאלות לדין: א. האם במרפסת טיפוסית יש היזק ראייה.
ב. האם מנהג המדינה מבטל איסור היזק ראייה.]

תשובה:

במשנה בבא בתרא נט ע"ב: "לא יפתח אדם חלונותיו לחצר השותפין", וברשב"ם: "משום היזק ראייה, וכל שכן לחצר חבירו"...

ויש לדון מה דינה של מרפסת פתוחה הנהוגה בימינו, האם דינה כחצר שהיתה בימיהם שיש בה היזק ראייה, או כגינה שכתב היד רמה (בבא בתרא ב ע"ב אות כ) שיש בה היזק ראייה, או כגג העשוי לדירה שפסק הרמב"ם (הל' שכנים ג, ו) שיש בו היזק ראייה, או שנאמר וכך גם נראה, שדוקא בחצר שבימיהם יש היזק ראייה כיון שדרכם היה לעשות רוב תשמישם בחצר, וכפרש"י ריש בבא בתרא, וכן בגינה לדעת היד רמה כיון שעשויה לדירה, וכן בגג כיון שעשוי לדירה. אבל מרפסת פתוחה הנהוגה בימינו שנועדה בעיקר לשם ישיבה ומשחק אך לא לדירה ולא לעשיית רוב צרכיהם, בה אין בה היזק ראייה. ..

באופן שיש היזק ראייה, כתב הרשב"א בשו"ת חלק ב סי' רסח שאינו רשאי לפרוץ גדרן של ישראל בהיזק ראייה אע"פ שמנהג המדינה להזיק כן. ועיי' קהילות יעקב ב"ב סי' ה שרוצה לומר שבהיזק ראייה לפעמים יש בו צער הגוף ועל זה לא מועיל מנהג המדינה, כשם שלא מועילה בו מחילה. לפעמים אין זה צער הגוף אלא נזק ממון שחברו מצמצם את השתמשותו בגינה בגלל הראיה, ועל כן מועיל מנהג המדינה כמו שמועילה מחילה.

ובימינו שמנהג המדינה לבנות בנייני רבי קומות ולפרוץ בהם חלונות לאוויר ולאור גם כשיש מתחתם מרפסות, הנה לפי הנ"ל שבמקום מנהג המדינה אין דנים משום היזק ראייה, ואפילו לא בגינה, על אחת כמה וכמה בנידון דידן לענין מרפסת שהיא קלה מגינה וכמו שנתבאר לעיל... מה גם שהנתבע השיג רישיון מהעירייה לחלון שרוצה לבנות.

פסק דין

נראה להתיר לנתבע לפתוח את חלונו בגודל החלון הפתוח בקומה העליונה, וכפי הרשיון של העירייה. אך כדי למנוע ריב בין השכנים עליו להוסיף סורג מרושת שימנע הוצאת הראש דרכו, ויקטין את הראיה ממנו, וכמו שכתב בשו"ת מהרי"ט ח"א סי' קיד לענין חזקה בחלון עם סורג.

תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ס עמוד א

משנה: לא יפתח אדם לחצר השותפין פתח כנגד פתח וחלון כנגד חלון; היה קטן – לא יעשנו גדול, אחד – לא יעשנו שנים. אבל פותח הוא לרשות הרבים פתח כנגד פתח וחלון כנגד חלון; היה קטן – עושה אותו גדול, ואחד – עושה אותו שנים.

גמרא: מנהגי מילי? אמר ר' יוחנן, דאמר קרא: "וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו ותהי עליו רוח אלוקים" (במדבר כד, ב). מה ראה? ראה שאין פתחי אהליהם מכוונין זה לזה, אמר: ראוי הללו שתשרה עליהם שכינה.

הרב משה בן נחמן, רמב"ן, מסכת בבא בתרא דף נט עמוד א

קוטרא ובית הכסא לפי שהן נזקין בגוף אין להם חזקה. לא אמרו חזקה בנזקין אלא בנזקי ממון דאמת המים וסיד וסלעים והשוניין עמהם (יו ע"א) שאין נזקן אלא בכותלו של חברו, אדם מוחל על כותלו אפילו יפיל אותו ממש, אבל קוטרא ובית הכסא שהוא עצמו ניזוק ומצטער בהם אין להם חזקה. וזהו טעמו של רב יוסף (כג ע"א) בקורקור, שהאסטניסין ואניני הדעת מצטערין ונזוקין הן בכך. והוא הדין וכל שכן בהיזק ראייה דנזקי אדם באדם הוא, אי משום עין רעה אי משום לישנא בישא אי משום צניעותא, ועוד מי ידע כמה מטי ליה דלמחול, ועוד דאפילו מחל הניזק כיון דודאי אסור הוא למזיק להזיקו בראיה ולהסתכל בו לדעת ואין אדם יכול לזוהר בכך לעמוד כל היום בעצימת עינים, על כרחו נאמר לזה סתום חלונך ואל תחטא תדיר.

הרב אליהו מווילנא, הגר"א, סידור הגר"א בביאור הוידי "גזלנו"

לא יחשוב האדם מעולם לא גזלתי, משאי ומתני באמונה. שצריך לדעת שדיני גזל הם כהררים התלויים בשערה, ועלולים לטעות בהם... וממיני הגזל כאשר שפך מים אצל כותלו של חברו, או כשהסתכל בחלון חברו לראות במעשיו.

הרב שלמה הלוי הזקן, לחם שלמה, בבא בתרא ב ע"ב

"אמר רב הונא אמר רב: אסור לאדם לעמוד בשדה חברו בשעה שהיא עומדת בקמותיה". יורנו בזה שהאדם יהיה תמיד שם בטחונו באל יתברך ויחשוב שביד ה' להעשיר ולהיטיב למי שירצה וכשירצה. וגם שיקנה קנין ההסתפקות ולא יהיה צר עין על טובות חברו, כי העין רואה והלב חומד וכלי המעשה גומרים. ומלבד זה קונה האדם מדת הקנאה שהיא פחותה מאד ומזקת אל קבוץ אנשים הרבה. ובכלל זה שלא יהיה האדם נעשה רע ואוהב לחבירו כשהוא עשיר ומוצלח כי אז נראה שבה אצלו לקחת ממנו, אבל יתחבר לו שהוא בשפלות ודלות, כי המעלה והנדיבות בנתינה הם ולא בלקיחה.

הרב אליהו שיק, עין אליהו, חלק ג בבא בתרא ס ע"א

"מה טובו אהליך יעקב". רצונו לומר כיון שטובו אהליך שאינם מכוונים פתח כנגד פתח ואם כן אין מסתכלין בעריות – "משכנותיך ישראל". רצונו לומר, ואז מחמת זה יהיה המשכן בישראל. רצונו לומר שה' ישרה שכינתו בכל אחד ואחד מישראל.

הרב יעקב ישעיהו בלויא, פתחי חושן, הלכות נזיקין, עמ' שצז

לא ידעתי למה נהגו להקל בזמננו להקל בשכונות ושיכונים לפתוח גם פתח נגד פתח. ונראה שלא אמרו פתח נגד פתח אלא כשמכוונים ממש. אבל כשיש הפרש קצת בריחוק או בגובה שוב אין דינו אלא בחלון. ועוד נראה שפתח מרפסת אין דינו כפתח לענין זה, ומה שנהגו לעשות פתח נגד פתח בחדר מדרגות, לכאורה תמוה. ואפשר שבזמננו בדרך כלל יש פרוזדור לפני הפתח ושם אין תשמישים צנועים, ושוב אין דינו כפתח נגד פתח.

הרב יהושע ויצמן, "פתיחה למסכת בבא בתרא", מיטב הארץ, עמ' 458-461

כאשר שני אנשים שותפים יש כמה אפשרויות לצורת השימוש בדבר המשותף ביניהם. יכולים הם לחלק את הדבר בזמן – יום אחד ישתמש זה בחפץ ולמחרת ישתמש השני. ניתן לחלק את הרווחים המתקבלים מן החפץ. ניתן גם לחלק את הדבר במקום – האחד ישתמש בחלק אחד של הדבר, והשני בחלק אחר. על פי זה, כאשר שני שכנים מחלקים ביניהם חצר, הם נשארים שותפים, אלא שחלוקת החצר היא הצורה של חלוקת השותפות ביניהם. אין זה פירוק השותפות, אלא מימוש השותפות על ידי שימוש כל אחד במקומו. נמצא שאף שכל אחד מהם משתמש החלק אחר של החצר, עדיין שם "שותפים" עליהם, שכן זו הצורה של חלוקת השותפות, ולא פירוקה. החידוש של המשנה הוא שאת מקום הכותל אין הם מחלקים. מקום זה נשאר בשותפות, ואיננו נחלק ביניהם. השימוש שלהם במקום המשותף הוא בבניית כותל על מקום זה.

למה כך הם הדברים? מדוע לא לחלק את החצר כולה ואף את מקום הכותל? יסוד יש בתורה, שמגדירו הגאון הרוגאצ'ובי (הרב יוסף ראזין, צפנת פענח, ה' כלאים א, א): "גבולין ומחיצות הוא דבר כלול משני דברים". לעולם הגבול העובר בין שני דברים כלול הוא משניהם. למשל: בין השמשות, המהווה גבול בין היום ללילה, כלול מן היום ומן הלילה. לכן הכותל המהווה גבול בין חלקיהם של השכנים, שייך לשניהם, ככל גבול שיש בו משני הצדדים.

...שותפותם של שני השכנים בכותל נובעת לא רק מהעובדה שהיו שותפים בחצר, אלא בעיקר מן העובדה שהכותל הוא גבול בין שניהם, ועל כן יש בו מזה ומזה. על כן, אף שני שכנים שלא היו שותפים מעולם – שותפים הם בכותל מעצם מהותו כגבול בין חצרות.

...זה ענינה של המסכת כדברי הזוהר הקדוש (תיקוני זהר, הוספה לתיקון י, ע"פ נוסח הגר"א): "עד האלהים יבא דבר שניהם" (שמות כב, ח) – דא בבא בתרא". המסכת עוסקת בדברים העולים מ"דבר שניהם", מעצם החיים המשותפים בין בני אדם. מסכת בבא בתרא מבארת כי השותפות עומדת ביסוד

הבריאה, ויש לה השלכות על חייהם של האנשים. אין הם יכולים להיפרד לחלוטין, ורצונם להיפרד מברר כי הם נשארים קשורים זה לזה בגבול שביניהם.

על הסוגיה

שותפות ושכנות: סוגיה זו היא הסוגיה הראשונה העוסקת ביחסי שכנים המבקשים לפרק את השותפות על ידי הקמת מחיצה. מטרתה המרכזית של המחיצה היא למנוע מהאחד להסתכל במתרחש בחצרו של חברו, וכך הם ימשיכו להיות שכנים טובים. סוגית היזק ראייה עשויה להוות מצע לדיון בכמה נושאים:

איך מכילים שונות של אנשים במקום אחד (בנין משותף, חצר משותפת, חברה שיתופית וכדומה)? אנו עוסקים במורכבות, בקשיים ובאתגר לחיות יחד על אף ההבדלים האישיים. מהמסנה נלמד שגם בין שכנים ושותפים יש מקום להציב גבולות, אפילו מחיצות ממשיות, כדי לשמור על היכולת להמשיך ולחיות זה לצד זה ללא מריבות.

היזק ראייה – על הזכות לצנעת הפרט: העילה לפירוק שותפות היא הרצון לפרטיות. זכותו של כל אדם לעשות דברים ברשותו שלו בצנעה ולא לאפשר לאחרים להסתכל עליו. ישנם דברים אישיים שהם נחלתו הפרטית של כל אדם או של כל משפחה, והם אינם צריכים להיות חשופים בפני אחרים. בדור שבו דברים רבים מוחצנים ופתוחים לרבים תוך איבוד הפרטיות (רשתות חברתיות במרשתת ועוד), זה המקום להעצים ולחזק את הממד האישי, הפרטי והאינטימי. "צנעת הפרט" או "צנעת אדם" הם ביטוי לכך שאחרים צריכים לכבד את רצונו וזכותו של אחר לפרטיות, אבל חשוב להדגיש שזה צריך להיות גם רצונו ומבוקשו של האדם הנצפה בעצמו, כדוגמת אותו אדם המבקש להעמיד כותל כדי למנוע מהשכן להתבונן בו. מבטיו של השכן נחשבים להיזק.

יצירה והתקדמות יעילה ללא גרורות משפטיות: אם כבר חוצים את החצר ומעמידים מחיצה על מנת למנוע היזק ראייה, חכמים גם קבעו שיש להעמיד מחיצה מסיבית, כדי למנוע בין הצדדים עימותים משפטיים בבית דין בעתיד. מחיצה דקה וקלה תמנע אמנם היזק ראייה, אך היא עלולה ליפול ולהיקרע, והיא מזמנת ויכוחים ועימותים בין הצדדים: על הקמתה מחדש, על היזק הראייה שהיה עד שיקימו אותה מחדש, ועוד (אמנם במסנה לקמן ה' ע"א יש דיון בעניין כותל חצר שנפל). ההנחיה היא לפעול מתוך ראייה רחבה ושלמה. מכאן קריאת כיוון לחשוב לפני כל מהלך חדש שעושים על כל ההשלכות העתידיות ועל כל ההיבטים שיכולים להיות בעקבותיו, ו"לסגור את כל הפינות" גם מהבחינה המשפטית, עד כמה שניתן, על מנת למנוע ויכוחים ודיונים מיותרים בעתיד. חשוב מאוד שהסכמים יחזיקו מעמד ולא יכללו חורים. גם בין שותפים עסקיים, חברים

לכיתה וכיוצא באלו, טוב שהקירות והגבולות יהיו כאלו שיחזיקו מעמד לאורך זמן, ולא כאלו שמפעם לפעם יפלו ויביאו לדיון מחדש.

מנהג המדינה: הרצון במשנה הוא למנוע היזק ראייה ולבנות כתלים מוצקים ומסיביים כדי למנוע גרורות משפטיות בעתיד. עם זאת, המשנה מאפשרת מרחב תמרון מסוים באשר לטיב המחיצה – הכל כמנהג המדינה. ניתן לבנות מחיצות גם מחומרים שלא נזכרו במשנה (כמו: בטון, בלוקים, גדרות אטומות ויציבות), על פי הערכת מומחים ועל פי ניסיונם. מעבר לדיון בהשלכות אקטואליות למצבים מעין אלו על בסיס המקובל כיום (החומרים מהם בנויות המחיצות, היזק ראייה במרפסת ביתית, ועוד), זה המקום להעמיק במשקל העצום שנותנת ההלכה למנהג אנשי המקום בהקשרים רבים בענייני חושן משפט. על מנהג המדינה בענייני יחסי עובד-מעביד נאמר בירושלמי (בבא מציעא ז, א): "המנהג מבטל את ההלכה". יש להגדיר היטב אילו הלכות המנהג מבטל, ומה הם גבולות ההשפעה של מנהג על ההלכה, ויש מנהגי שטות שאינם נחשבים כלל, ובכל זאת יש מקום לנורמות חברתיות שנוצרו על ידי בני אדם.

יש שופטים בארץ: הרא"ש מלמדנו כלל חשוב בגבולות האחריות המוטלת על האדם. לדבריו, לא ניתן לכפות אדם לבנות מחיצה שתתקיים 'לדורי דורות', אלא רק לסלק ההיזק לפי שעה. מבחינת המוסר ההלכתי, לא ניתן לדרוש מהאדם לוודא שהוא יבנה כותל כזה שימנע היזק לנצח. במובנים רבים יש כאן תחימה של גבול האחריות, וכל עוד האדם מסלק את הנזק באופן סביר – אי אפשר לבוא אליו בתלונות. הרא"ש מנמק את טענתו בכך שיש שופטים בארץ. אם ייווצרו נזקים בעתיד, השופטים נמצאים בארץ, והם ישפטו ויציבו גבולות מחדש. בכך מוסיף הרא"ש ומבאר את ההיגיון שבהנמכת הדרישות מהאדם לגבולות התקופה הנוכחית. באשר לעתיד – אל תראה עצמך אחראי עד כדי כך למה שיקרה עוד אלפי שנים. בעזרת ה' גם אז יהיו שופטים, והם יטפלו במצוקות שתופענה לפנייהם.

הריסת בית כנסת ישן לפני בניינו של בית כנסת חדש

(בבא בתרא ג ע"ב)

רב חסדא אסר להרוס בית כנסת עד שיבנו בית כנסת אחר. הגמרא מציעה שני הסברים לאיסור זה: חשש שהקהילה תפשע ולא ייבנה בית כנסת אחר, או חשש שלא יהיה מקום להתפלל בזמן הבנייה. בגמרא הובאה נפקא מינה בין שני ההסברים, ויש שתי גירסאות: "דאיכא בי כנישתא אחריתי", "דאיכא דוכתא לצלויי".

בהמשך הסוגיה מסופר על מרימר ומר זוטרא שהיו סותרים ובונים את בית הכנסת של החורף בקיץ ושל הקיץ בחורף, וכן רב אשי שסתר בית כנסת כשמצאו בו "תיוהא" – סדק או בקע, והיה חשש שהבניין ייפול.

נענין בדברי המפרשים והפוסקים שעסקו בשאלות הבאות:

- א. מה המקור לקדושת בית כנסת ומה האיסור להרוס בית כנסת?
- ב. מה טעמי האיסור להרוס בית כנסת גם אם מתכוונים לבנות בית כנסת חדש? מה הם ההבדלים בין הטעמים השונים?
- ג. מה הדין כאשר יש מקום חלופי קבוע להתפלל כל עוד לא נבנה בית כנסת חדש?
- ד. מה יש ללמוד מהאיסור להרוס בית כנסת כשמצא בו "תיוהא" – למקרים דומים?

א. קדושת בית הכנסת והאיסור להרוס בית כנסת

1. רמב"ם, ספר המצוות, לא תעשה סה

שהזהירנו מנתוץ ומאבד בתי עבודת האל יתעלה, ומאבד ספרי הנבואה, ומלמחוק השמות הנכבדים, והדומה לזה. ולשון האזהרה שבאה בזה הענין הוא אמרו: "לא תעשון כן לה' אלקיכם" (דברים יב, ד). אחר שקדם הציווי לאבד עבודה זרה ולמחות את שמה ולהרוס בתיה ומזבחותיה כולם, ובאה האזהרה ואמר: "לא תעשון כן לה' אלקיכם". וכל מי שעבר על דבר זה כגון שיהרוס שום דבר מן ההיכל והמזבח והדומה להם או שימחה שם משמות ה', לוקה.

2. הרב משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן, מסכת מגילה דף כה עמוד ב

לפי מה ששנינו במשנתנו: "בני העיר שמכרו רחובה של עיר לוקחין בדמיו בית הכנסת, בית הכנסת לוקחין תיבה" (משנה מגילה ג, א), משמע ודאי שבית הכנסת קדושה יש בו... והשתא קשיא לי אם כן האיך נמכר, והלא דבר הראוי לגופו במוקדשין אינו נפדה... ותו כי מכרו שבעה טובי בני העיר במעמד אנשי העיר היכי שרו דמייהו למשתא בהו שכרא והלא נתפסין בקדושתה?...?

ויש לישב ולומר דבית הכנסת עשו אותו כתשמישי מצוה לולב וסוכה, והן עצמן אף על פי שנזרקין לאחר זמן, בזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד, כדאמרינן התם (שבת כב ע"א) "אסור להרצות מעות כנגד נר של חנוכה" והוינן בה וכי נר קדושה יש בו? ומסקנא דאסיר. והתם נמי אמרינן (שבת שם) דנויי סוכה אסור להסתפק מהן כל שבעה... ופירוש הדברים

דנויי סוכה אסורין בשעת מצותן משום דחל שם שמים עליהן, אבל אם בא לסלקן מן המצוה ולהסתפק מהן אסור משום מוקצה למצותו כדמוכח בפרק כירה (שבת מה ע"א), וכן הדס של מצוה אסור להריח בו (סוכה לז ע"ב) וכן לולב ואתרוג כיוצא בהן... לפיכך בית הכנסת כל זמן שבני העיר רוצין בו ומצותן עליו נוהגין בו קדושה ואפילו בחורבנו, שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לשפץ אותו ולבנותו. אבל אם נמלכו למכרו, כבר עבר זמן מצותו כסוכה לאחר שבעה ונפקעה קדושה [דמצוה] מיניה. ואין ספק דמכירה זו האמורה בבית הכנסת בכל מקום אינה אלא בשיש להן בית הכנסת אחרת, דאי לאו הכי ודאי אסור כדאמרין בבבא בתרא (ג ע"ב): "לא ליסתר איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחרית". הלכך מכירתו ודאי מותרת היא דהוה ליה כמפריש שבעה אתרוגים לז' ימים דיוצא בו ואוכלה (סוכה מו ע"ב) דהוי ליה כתשמישי מצוה לאחר זמן.

ב. משום פשיעותא או משום צלויי

רש"י ד"ה פשיעותא

תוספות ד"ה הג"ה

3. הרב מאיר מלובלין, המהר"ם, מסכת בבא בתרא דף ג עמוד ב

ופירוש ההג"ה הכי הוא. דרצה לומר דבהא דקאמר בגמרא מרימר ומר זוטרא סתרי ובני בי קייטא וכו' איכא שני פירושים:

[א] לחד פירושא לא היה להם כי אם בית הכנסת אחד, ובכל חצי שנה היו משנים בבנינו. דהיינו כשהגיע זמן ימי החורף היו סותרים הבית הכנסת שהיה להם בקייטא ובנו אותו ועשו ממנו בי סיתוא דהיינו בית הכנסת לימי החורף, וכשכלו ימי החורף והגיע זמן הקייטא חזרו וסתרו אותו הבית הכנסת ובנו אותו ועשו ממנו בי קייטא.

[ב] ולפירוש השני היו להם שתי בתי כנסיות בשני מקומות. אחד בית הכנסת של קייטא ואחד של סיתוא. וכשהיו צריכין לסתור ולחזור ולבנות ולתקן אותו בית הכנסת של קייטא היו ממתנינים עד ימי החורף שאז היו מתפללין בבית הכנסת השני שהוא של סיתוא, ובאותו זמן היו סותרין ובונים הבית כנסת של קייטא כדי שיהיה מוכן כשיגיעו ימי הקייטא. וכן כשהיו צריכין לסתור ולתקן הבי סיתוא היו ממתנינים עד ימות הקייטא שהיו מתפללים בני קייטא ובאותו זמן היו מתקנין ובונים הבי סיתוא.

וקאמר בהג"ה זו: [א] שלפירוש המפרשים שהיה הכל בית הכנסת אחד, קשה והיאך היו סותרים בכל פעם כשהגיע ימי החורף וכן אחר כך כשהגיע ימי הקייטא, והא אסור לסתור שום בית כנסת עד שבונים מתחלה אחרת? וקאמר שלכך היו מותרים לסותרו דכיון שאותו בית כנסת לא היה ראוי להם לימי החורף הוי כדין בית כנסת דחזו ביה תיוהא דשרי לסותרו.

[ב] ואם שתי בתי כנסיות היו וכו', רצה לומר ולפירוש השני שמפרש שהיו שני בתי כנסיות כדלעיל ובימי הסיתוא היו סותרין ובונים אותו של קייטא. והיאך היו מותרין לסותרו כיון

שלא היה להם בי קייטא אחריתי, היינו משום שלא היו סותרים ובונים אותו אלא בזמן שהיו צריכין לבנותו ולתקנו דהיינו דחזו ביה תיוהא, ולפי זה אפילו בימי הקיץ היו מותרין לבנותו כיון דחזו ביה תיוהא אלא שלרווחא דמלתא היו ממתנינים מלסותרו עד ימי החורף.

4. רבנו אשר, רא"ש, מסכת בבא בתרא פרק א סימן ד

"אמר רב חסדא: לא לסתור אינשי בי כנישתא אלא אם כן בנו בי כנישתא אחריתי. איכא דאמרי משום פשיעותא, ואיכא דאמרי משום צלויי. מאי בינייהו? איכא בינייהו דאיכא דוכתא לצלויי. מרימר ומר זוטרא סתרי ובנו בי קייטא בסיתוא ובי סיתוא בקייטא". אינהו סברי משום צלויי, והוה להו דוכתא לצלויי.

"אמר ליה רבינא לרב אשי גבי זווי ומנחי מאי...". אינהו סברי משום פשיעותא, להכי שקלי וטרו היכא שהכל מזומן אי איכא למיחש לפשיעותא.

והלכתא כוותייהו, דאפילו אי איכא דוכתא לצלויי אסור משום פשיעותא. והני מילי דלא חזא ביה תיוהא, אבל היכא דחזא ביה תיוהא סתר ובני. וכן כל בנין שאי אפשר לבנותו בלא סתירה, כגון להרחיב את הבנין, כי הא דרב אשי חזא תיוהא בכנישתא דמתא מחסיא סתריה ועייליה לפורייה להתם ובני, ולא אפקיה לפורייה עד דתקין לה שפכי.

5. הרב שלמה בן אדרת, חידושי הרשב"א, מסכת בבא בתרא דף ג עמוד ב

מרימר ומר זוטרא בנו בי קייטא בסיתוא ובי סיתוא בקייטא. פירוש דסבירא להו דמשום צלויי הוא, וכיון דאיכא דוכתא לצלויי סתרי ובנו. ורבינא דבעא מיניה מרב אשי גבי זווי ומנחי מאי, סבירא ליה כמאן דאמר משום פשיעותא.

וקשה לי קצת. היאך הזכיר שני ההפכים ביחד ולא אמר מרימר ומר זוטרא סברי הכי, ורבינא ורב אשי סברי הכי, דלפי פשטא הוה משמע דליכא פלוגתא ביניהו? ומתוך הדחק אני אומר כי שמא מה שאמרו משום פשיעותא, לאו למימרא דחוששין דילמא פשעי ולא בנו כלל, אלא דילמא פשעי ומתשל. ואע"ג דאיכא דוכתא לצלויי, כיון דלאו בית הכנסת קבוע הוא חיישינן, אבל היכא דאיכא בית הכנסת קבוע לא חיישינן. והיינו דקאמר: "דאיכא דוכתא לצלויי", ולא קאמר: "דאיכא בי כנישתא אחריתי", אע"ג דבהאי מצלו בסיתוא ובהאי מצלו בקייטא, לפשיעה דקצת ימים לא חיישינן, כיון דהשתא מיהא איכא בי כנישתא אחרתא דמצלו בה כדרכיהו, והיינו דקאמרינן עד דבני בי כנישתא אחריתי.

6. רמב"ם, הלכות תפילה ונשיאת כפים, פרק יא הלכות יב-יג

יב. אין סותרין בית הכנסת כדי לבנות אחר במקומו או במקום אחר, אבל בונין אחר ואחר כן סותרין זה, שמא יארע להם אונס ולא יבנו. אפילו כותל אחד ממנו בונה החדש בצד הישן ואחר כך סותר הישן.

יג. במה דברים אמורים? שלא חרבו יסודותיו או שלא נטו כתליו ליפול. אבל אם חרבו יסודותיו או שנטו כתליו ליפול סותרין אותו מיד ומתחילין לבנות במהרה ביום ובלילה שמא תדחק השעה וישאר חרב.

ג. כשיש בית כנסת אחר קבוע בעיר

7. הרב דוד בן שמואל הלוי, טורי זהב, ט"ז, אורח חיים סימן קנב ס"ק א [מ"ב, שם

ס"ק ט]

...וכתב הר"ן דלמאן דאמר משום פשיעותא דמתרשלי לבנותה ובימים שבינתיים לא יהיה להם מקום קבוע להתפלל. אבל ודאי כל שיש להם בית הכנסת אחר קבוע לכולי עלמא שרי, דהא ליכא משום צלויי ולא משום פשיעותא, דאילו לפשיעותא שלא יבנו לעולם ליכא מאן דחייש לזה, עכ"ל. וכך כתב בשם הרשב"א ונמוקי יוסף.

ונראה שגם התוס' סבירא ליה כן, דהא כתוב איכא בינייהו דאיכא דוכתא לצלויי, משמע דוקא במקום ארעי לצלויי פליגי, אבל בי כנישתא קבוע אחריתא, כולי עלמא מתירים. ואפילו להגירסא שלפנינו: "איכא בינייהו דאיכא בי כנישתא אחריתא", גם כן פירושו כן שיש בי כנישתא עראי. וכן משמע בבית יוסף בדאיכא בי כנישתא אחריתא לצלויי משמע ארעי בעלמא.

ולזה נראה דגם הרמב"ם והטור [=אורח חיים סימן קנב] סבירא ליה כן, ואע"ג דלא הזכירו דמהני בי כנישתא אחריתא, נלמד ממילא מדאמרו: "אלא בונין האחרת תחילה ואח"כ סותרין" [=לשון הטור]. ומזה נלמד דאי איכא אחריתא הוה ליה כאילו כמו אחרת, דמה הפרש יש ביניהם...

8. הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יד סימן ח

בע"ה. אמשטרדם, כ"ו אדר א' תשל"ח.

כבוד הרב הגאון המהולל והמפורסם רבי אליעזר יהודה וולדינברג שליט"א ראב"ד דקרתא דשופריא. שלום רב לו ולתורתו. אחדשכ"ת (=אחר דרישת שלום כבוד תורתו) הנני בשאלתי דלהלן.

לקהלתנו קהל אשכנזים אמשטרדם שני בתי כנסת גדולים במרחק של חצי שעה ביניהם ועוד כמה בתי כנסת קטנים מפוזרים בכל העיר, שני הגדולים מכילים כמה מאות איש. מתפללי בית הכנסת מאחד משני הגדולים האלו נתמעטו בשנים האחרונות עד מאד, ע"י עלית משפחות שלימות לארץ ישראל וע"י עקירת דירות של משפחות רבות לרבעים חדשים שנבנו בעיר וע"י פטירת זקנים שלא שבקו בנים.

המצב הכספי של הקהילה הורע מאד בשנים האחרונות והנהלת הקהילה אומרת שאין בכוחה לשלם את החזקה והניקוי של ביהכ"נ...

נוסף לנימוקים הנ"ל, הנהלת הקהילה אומרת לבנות ביכ"נ חדש ברובע חדש שבו התיישבו בשנים האחרונות משפחות רבות, וכדי לממן את בנית ביהכ"נ ברובע זה ברצונה לחסל את כל הבנין של ביהכ"נ הישן הנ"ל באופן שיביא תועלת כספית רצויה מאד.

הצעת ההנהלה לבנות מין צריף באופן ארעי ע"י ביהכ"נ הישן לזמן עובר שבו יהרסו את כל בנין ביהכ"נ ובמקומו של כל הבנין לבנות ביכ"נ קטן המספיק למספר המתפללים

דהשתא ועליו ועל ידו מספר דירות לגור שימכרו למשפחות שונות. נשאלתי אם יש היתר לכך. אחר עיוני בפוסקים ובשו"ת אינני מוצא היתר. ...המחכה לתשובתו ולהוראתו בהכרת תודה מראש, המאחל כח ובריאות לכת"ר בעבודת הקודש והמצפה לבשורות טובות מארצנו הקדושה מאיר יוסט הרב הראשי ואב"ד דקק"א אמשטרדם. תשובה. ב"ה. מוצש"ק אור ליום ג' אדר ב תשל"ח. ירושלים עיה"ק תובב"א למעלת כבוד הרה"ג המפורסם וכו' מוהר"ר מאיד יוסט שליט"א הרב הראשי ואב"ד דקק"א אמשטרדם. אחדשכ"ת באהבה וכבוד.

בענין איסור סתירת בית כנסת, דעת הט"ז באו"ח סימן קנ"ב ס"ק א דכל שיש בית כנסת אחר קבוע בעיר לכולי עלמא מותר לסתור הבית כנסת גם לפני שבונים אחר במקומו של זה. והגם שהמגן אברהם בס"ק א חולק על זה וסבירא ליה דאפילו יש להם שני בתי כנסת נמי אסור, כבר כתב המשנה ברורה בביאור הלכה ד"ה שלא יבנו, דאחרי דבסותר על מנת לבנות לכולי עלמא ליכא איסורא דאורייתא, ואחרי דלא מצינו למי מהראשונים שיחמירו בהדיא בזה, ואדרבה מצינו להרבה מהראשונים שמקילים בהדיא בענין זה וכו' שוב אין להחמיר בזה. וכ"כ גם הערוך השלחן בסעיף ב' דמכיון שרוב הפוסקים סוברים כן יש להקל בכה"ג.

ואם כן בנידוננו בנוגע לאיסור סתירה יש להקל לסתור: [א] מקודם מכיון שיש עוד בית כנסת גדול בעיר, [ב] וגם עוד כמה בתי כנסת קטנים מפוזרים בכל העיר, [ג] ומה גם דנוסף לזה הא הרי ההצעה היא שעד שיקימו ויבנו הבית כנסת החדש יבנו בינתיים מין צריף באופן ארעי ע"י ביהכ"נ הישן באופן שלא יחסר המזג לאנשי רובע זה ולא יצטרכו אפילו לטרורח ללכת להתפלל לבית כנסת יותר מרוחק.

תוספתא, מסכת בבא מציעא (ליברמן), פרק יא הלכה כג
 כופין בני העיר זה את זה לבנות להן בית הכנסת ולקנות להן ספר תורה ונביאים רמב"ם, הלכות תפילה ונשיאת כפים, פרק יא הלכה א
 כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפלה בכל עת תפלה ומקום זה נקרא בית הכנסת, וכופין בני העיר זה את זה לבנות להם בית כנסת ולקנות להם ספר תורה נביאים וכתובים.
תלמוד בבלי מסכת מגילה דף כח עמוד ב
 אמר רבי אסי: בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשויות, ואף על פי כן אין נוהגין בהן קלות ראש. ומאי ניהו? חשבונות.

תוספות, מסכת מגילה דף כח עמוד ב ד"ה בתי
 ...והכא מיירי כשחרב דאז מהני התנאי. ודווקא לאותן שבבבל מהני התנאי, שהרי לעת בא גואל במהרה בימינו תפקע קדושתן. אבל לאותן שבארץ ישראל לא מהני תנאי, שהרי קדושתן לעולם קיימת.
הרא"ה קוק, "בחגיגת חנוכה בית הכנסת הגדול בתל אביב", מאמרי הראיה, עמ' 246-247
 על הפסוק: "ואהי להם למקדש מעט" (יחזקאל יא, טז), אומרים חז"ל: "אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל" (מגילה כט ע"א). ועל הפסוק "מעון אתה היית לנו" (תהילים צ, א) הם אומרים סתם: "אלו בתי כנסיות" (מגילה שם). והכונה היא כנראה רק לבתי כנסיות שבארץ ישראל. כי בתי כנסיות שבבבל הם רק 'מקדש מעט' ונבנו על תנאי ובאופן זמני ועומדים הם להיקבע בארץ ישראל. אולם בתי כנסיות שבארץ ישראל הם בבחינת "מעון" שלם וקבוע.

הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מלובניץ', הלכות בית הבחירה לרמב"ם, עמ' קנא-קנב
 האיסור לאבד בתי כנסיות הוא מצד דין הקדושה שבהם, כדיוק הלשון: "והשימותי את מקדשכם... בקדושתן הם עומדין", הרי שזהו מצד הקדושה שיש בבתי כנסיות ובתי מדרשות מעין קדושת בית המקדש. אבל המצווה "ועשו לי מקדש" היא מצוה ודין דקביעות מקום, כלשון הרמב"ם (הלכות בית

הבחירה א, א) בהגדרת מצוה זו: "מצות עשה לבנות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות", והיינו דגדר המצוות עשה אינו לקדש את המקום וכיוצא בזה, אלא לקבוע מקום לעבוד בו את ה', וכלשון הרמב"ם בספר המצוות (מצוה כ): ציוונו לבנות בית הבחירה לעבודה... החיוב ד"ועשו לי מקדש" קיומו אפשרי ע"י כל אחד מישראל בכל מקום ובכל זמן, ע"י שבביתו הפרטי קובע מקום לתורה ולתפילה... כל אחד ואחד שקובע חדר או מקום מיוחד בביתו לעבודת השם, הרי יש בזה "קיום" הענין ד"ועשו לי מקדש". ומובן דכשם שהוא בבית כנסת שאופן קביעותו הוא ע"י מעשה בנין, כן הוא בבית פרטי דכל אחד ואחת מישראל, שההכנה וקביעת מקום לעבודה אינה רק החלטה לקבוע מקום שבו מתפלל ולומד תורה וביוצא בזה, אלא ע"י מעשה של בנין, כגון ע"י בנין ועשיית ארון ספרים לתורה, ושולחן שעליו לומדים ומתפללים, וכיוצא בזה.

הרב צבי שכטר, "בעניני בית כנסת וקדושתו" ארץ הצבי, עמ' פט

שמעתי מכבוד מו"ר הרב יוסף דב סולוביצ'יק דכל ענין המשכן והמקדש הוא להיות לנו מקום להיוועד שם עם השכינה, וענין זה מתקיים בין בבית המקדש ובין בבית הכנסת. אלא שההבדל הוא שבית המקדש הוא בית ה' ושמה אנחנו מבקרים אצלו להיוועד איתו יתברך, ואילו בית הכנסת הוא ביתנו, והשם יתברך מבקר אצלנו בכדי להיוועד אתנו... בבית המקדש שהוא בית ה' ואנחנו אורחים אצלו, שייך יותר הדין של מורא מקדש. אבל בבית הכנסת שהוא על פי דין ביתנו, ובשם יתברך מתארח אצלנו להיוועד איתנו ונקרא מקדש מעט... ההלכה רק דורשת שכל הנהגה שאדם מקפיד שלא תיעשה בתוך ביתו אסורה היא בבית כנסת, מכח הפסוק: "ומקדשי תיראו".

הרב צבי פסח פרינק, שו"ת הר צבי, אורח חיים א סימן פד

שאלני לתת לו ביאור על מאמר חז"ל במגילה (דף כט ע"א) עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחז"ל שיקבעו בארץ ישראל, האם אי אפשר לבנות בארץ ישראל בתי כנסיות ובתי מדרשות עד שנצטרך להביאם מחוץ לארץ?

...כשנוכח לראות בשוב ד' שבות עמו ושבנו בניס לגבולם ואנחנו פה נברך בשמחה ברוך מציב גבול אלמנה, ואלה בתי כנסיות ובתי מדרשות שלא פסק מהם קול תורה ותפלה, ונהרות דמעות נשפכו שמה כמים לאבינו שבשמים. ובודאי יש כמה בתי מדרשות ששרתה שם השכינה מרוב קדושה שהיתה שם מאלה שהמיתו עצמם באהלה של תורה והקריבו את חייהם על מזבח אהבת התורה וקיום מצותיה, היתכן כי בית קדוש כזה ישאר שומם ויפסק ממנו מעין הקדושה שהיה נובע בתוכו בכל יום, הלא אבן מקיר תזעק על העדר הקדושה. ולכן בורא כל עולמים המשפיע אך טוב וחסד לכל היצורים, אינו רוצה להפסיק את טובתו, ומביא אותם גם כן לארץ ישראל, כדי שלא יקופח זכותם שכבר זכו להיות משמשי קדושה. ובקיצור, מה שמביאים אותם זה לא לטובתנו מפני חוסר בתי כנסיות, אלא לטובת הבתי כנסיות עצמן שלא יהיו עשוקים ומרוחקים מהקדושה שכבר זכו להיות מרכבה להקדושה, אשר זה כל שפע חיותם וקיומם בעולם.

הרב יהושע ויצמן, "קדושת בית הכנסת", מיטב הארץ, עמ' 464-472

מדוע הובאה מימרא זו [של רב חסדא – לא ליסתור בית כנסת עד שיבנו בית כנסת אחר] בפרק השותפין? ניתן לומר שיש שלוש דרגות של שותפות: חצר השותפין, בית כנסת ובית מקדש. בחצר השותפין מתחילה השותפות מן היחיד, וסופה אף הוא ביחיד. מטרת השותפות היא לתת לכל יחיד את יכולת השימוש בחלקו בצורה הטובה ביותר. בבית הכנסת, ראשיתה של השותפות ביחידים בבני העיר הקובעים מקום לתפילתם. אך סופה בציבור. אין מטרת השותפות מסתכמת בחלקו של היחיד, אלא בחלק הכלל המאפשר ליחיד להתפלל בציבור. מדרגה עליונה יותר יש בבית המקדש, שבו אין כלל שותפות, אלא חלק השייך למהות הכלל הנמצאים מעל הפרטים.

פרק השותפין עוסק תחילה בחצר השותפים, המתחלקת כאשר יש לה דין חלוקה, שכן מטרת השותפות היא חלקו של היחיד. לאחר מכן עוסקים בבית כנסת, עליו אומר רב חסדא: "לא ליסתור איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי". אדם הרוצה לסתור את בית הכנסת, כביכול לפרק את השותפות והשיבה אל הפרטים, איננו יכול לעשות זאת, שכן מטרת השותפות היא הכלל לא הפרטים.

על הסוגיה

היכן נמצא אצלנו מקומו של בית הכנסת: סוגיה זו היא בסיס לעיון וחשיבה על מקומו של בית הכנסת בתודעה האישית של כל אחד ואחד. היחס שאנו מעניקים לקדושתו, למורא הקדושה, לטיפוח של יופיו ושל חיצוניותו, והשמירה עליו, על ניקיונו ועל כבודו. על הערך ועל החשיבות שכל אחד מאתנו מעניק לתפילה בבית כנסת. על ההתנהלות וההתנהגות בבית הכנסת במהלך התפילה ושלא במהלך התפילה – הצורך להתלבש בלבוש מתאים, החובה להימנע מדיבורי חולין שאין לשוחח בהם בבית הכנסת, עיסוק

והתעניינות במכשירי טלפון ניידים, קריאה של כתבות בעלוניים ובעיתונים העוסקות בענייני חולין, ועוד.

הדיון בגמרא על בית כנסת שמתאים לעונת הקיץ ולעונת החורף, יכול ללמד על החשיבות של תחושת הנוחות בבית הכנסת, במקום שבו אנו מתפללים, כאמצעי המאפשר תפילה בכוונה וללא הפרעות וטרדות. חמים ונעים בחורף, וקריר ומאוורר בקיץ; הנוחות משפיעה על היכולת להתפלל בדבקות ובריכוז.

מקומו של בית הספר במסגרת הקהילה, השכונה, מקום המגורים: הדיון באפשרות לסתור את בית הכנסת, והחשש שמא לא יבנו חדש או שלא יהיה מקום להתפלל, מציף את החובה הקהילתית לדאוג לקיומו ולאחזקתו של בית כנסת לטובת הציבור. בסוגיה בהמשך נזכר שגבו כספים לבניין בית כנסת והדבר מדגיש את העובדה שבעיני חכמים הדאגה לקיומו של בית כנסת היא חובה קהילתית "כופין בני העיר זה את לבנות להן בית כנסת", ויש ללמוד מכאן על החובה האישית של כל אחד להיות חלק מקהילה שדואגת לבית כנסת פעיל. "כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית הכנסת, ובית המרחץ, ובית הכסא, רופא, ואומן, ולבלר, (וטבח), ומלמד תינוקות" (סנהדרין יז ע"ב). כל אחד מחוייב להיות שותף באחזקת בית הכנסת ובטיפוחו. בית הכנסת הוא מקדש מעט בקהילה ובשכונה, הוא מקום התפילה ולימוד התורה האישי והקהילתי. יש לבחור מקום מגורים שבו תנאים בסיסיים הקשורים לבריאות, לרווחה ולחינוך הילדים, ואין לזנוח את עולמו הרוחני של האדם.

שמא לא יתפללו: החשש שמא לא יבנו בית כנסת חדש ושמא תהיה פגיעה בתפילה הציבורית, מחזק את החובה שמוטלת על כל אחד ואחד להתפלל בבית הכנסת ובמניין. השתתפות בתפילה במניין, ובמניין קבוע, היא ערך חשוב ומשמעותי. השגרה היומיומית של שלוש תפילות במסגרת קבועה ומסודרת, מייצבת ומרוממת את המתפלל מבחינה רוחנית, ומקדמת את עבודת ה' שלו.

בית כנסת שלא מתפללים בו: בעבר גרו יהודים שומרי מצוות בארץ ישראל וגם בעולם במקומות ובהם בתי כנסת רבים שהיו מלאים במתפללים. במשך השנים, בשל שינויים דמוגרפיים, התמעטו המתפללים. מקובל שאין הורסים בתי כנסיות על אף שמספר המתפללים בהם פחת עד כדי סגירתם. זו תופעה מצויה בערים שקמו לפני שנים רבות. יש לוודא שהמקום אינו מוזנח, ושנוהגים בו כבוד למרות מצבו העגום. בבית כנסת קיים שיש צורך לשפצו או להרחיבו בשל ריבוי המתפללים, חובה לעשות כן, על פי הכללים והעקרונות המופיעים בסוגית הגמרא.

מקיף וניקף – תשלום עבור שימוש בהשקעה של אחר

(בבא בתרא ד ע"ב)

אם אדם גודר גדר מסביב לשדות חברו בשלוש רוחות, אין הניקף צריך להשתתף בהוצאות בניית הגדר. אך אם אחר כך גדר הניקף את הרוח הרביעית, לדברי ר' יוסי על הניקף להשתתף בהוצאות הבנייה של כל שלוש הגדרות הראשונות. ראשונים חלוקים בשאלה היכן עוברת הגדר. האם מדובר בגדר פנימית שבין שדות המקיף והניקף, או שמדובר בגדר חיצונית המקיפה את שדות המקיף, וממילא אלו מקיפות גם את שדות הניקף?

לאור שתי האפשרויות הללו, נתמקד בשני נושאים:

א. כשהמקיף הקיף גם את הרוח הרביעית, הניקף יהיה חייב להשתתף בהוצאות הבנייה. מדוע?

ב. כשהמקיף בנה שתי גדרות והניקף בנה את השלישית והרוח הרביעית עדיין פרוצה, יש בדבר מחלוקת בין הפוסקים. מה סברותיהם?

[סוגיה זו מופיעה גם בגמרא בבבא קמא כ ע"ב אגב השאלה האם "זה נהנה וזה לא חסר חייב" (הסוגיה בבבא קמא נזכרת גם אצלנו, ה ע"א תוספות ד"ה אע"פ). ניעזר בדברי הגמרא ובפרשנות רש"י ותוספות].

א. היכן עוברת הגדר שבין המקיף והניקף, ומה מטרתה?

רש"י ד"ה המקיף, וד"ה אין [כולל הגהת תמ"ש – תוספות מורנו שמואל, הרשב"ם]

1. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף כ עמוד ב

תנן: המקיף חבירו משלש רוחותיו, וגדר את הראשונה ואת השניה ואת השלישית – אין מחייבין אותו. הא רביעית מחייבין אותו, שמע מינה: זה נהנה וזה לא חסר חייב! שאני התם, דאמר ליה: את גרמת לי הקיפא יתירא.

תא שמע: אמר ר' יוסי: אם עמד ניקף וגדר את הרביעית – מגלגלין עליו את הכל. טעמא דגדר ניקף, הא מקיף – פטור, שמע מינה: זה נהנה וזה לא חסר – פטור! שאני התם, דאמר ליה: לדידי סגי לי בנטירא בר זוזא.

רש"י, מסכת בבא קמא דף כ עמוד ב

משלש רוחותיו – שהיה לו לראובן שלש שדות אצל שדה שמעון משלש רוחותיו. וגדר – ראובן את הראשונה סמוך לשדה שמעון לבד מחיצות חיצונות שהיו לו בינו לשאר הבקעות,

ואת השניה והשלישית.

אין מחייבין אותו – אין מחייבין את שמעון כלום דמאי אהני ליה הרי שדהו פתוחה מצד רביעית.

הא רביעית – הא אם היה לו לראובן ד' שדות מארבע רוחות של שמעון וגדרן מחייבין את שמעון לתת את חלקו במחיצות הפנימיות שבינו לראובן.

זה נהנה – שמעון.

וזה לא חסר – ראובן שהרי יש לו לגדור שדהו.

הקיפא יתירא – דאי לאו שדה של שמעון בין שדותיו הוי סגי ליה במחיצות חיצונות והוו כל שדותיו גדורים והלכך חסר הוא בשבילו.

אם עמד ניקף וגדר את הרביעית – גלי אדעתיה דניחא ליה בהקיפו של ראובן ומגלגלים עליו את הכל לתת את חלקו בג' מחיצות פנימיות של ראובן.

הא מקיף – הא אם קנה מקיף עוד שדה רביעית אצל שמעון וגדרה פטור שמעון.

לדידי סגי לי בנטירא בר זוזא – לא היה יכולת בידי לגדור גדר של אבנים וסגי לי בגדר קוצים בר זוזא להבדיל ביני ובינד.

2. תוספות, מסכת בבא קמא דף כ עמוד ב ד"ה את

את גרמת לי הקיפא יתירא – מתוך פירוש הקונטרס משמע דמיירי בגדר שבין שדהו לשדה ניקף. וקשה, דהיכי חשיב ליה 'זה נהנה וזה אין חסר' הואיל שכל אותו הגדר לא נעשה אלא להפסיק בין שדותיו לשדה ניקף? ועוד דהוה ליה למימר את גרמת לי כל זה ההיקף, ד'הקיפא יתירא' משמע שגרם ליה להרבות? אלא נראה שמבחוץ סביב לד' רוחות הקיף, והקיפא יתירא משום שמחמת שדה האמצעי ההיקף גדול יותר מדאי.

3. הרב יהושע ולק, דרישה, חושן משפט סימן קנח ס"ק טז

אף שמחולקין בפירוש השמעתתא, מכל מקום לדינא כל אחד סברתו נכונה. ולפי זה... היה לו [לטור] לכתוב דינא דתרווייהו אליבא דדברי הכל. ונראה לי משום דרבינו [הטור] נסתפק. דאפשר לומר דרש"י אינו מחייב כי אם כשגדר מבפנים דאז כל הנאה דידיה, ולא כשגדר מבחוץ ומחשב לה לזה נהנה וזה לא חסר. גם יש לומר דר"י לא סבירא ליה כרש"י דאם גדר מבפנים לחייבו בחצי הכל כי אם לחשבון דתברתא [יחסין], דהא כיון דגדר המקיף מבפנים כל שכן דגדר מבחוץ סביב שדותיו, ואם כן יכול הפנימי למימר כנגדך מבחוץ הוה סגי לי.

ב. חיוב הניקף כשהמקיף גדר גם את הרוח הרביעית

4. הרב שלמה בן אדרת, חידושי הרשב"א, מסכת בבא בתרא דף ד עמוד ב

ואיכא למידק בין לפירוש זה [=שמדובר בגדר חיצונית], בין לפירוש הראשון [=שמדובר בגדר פנימית], כיון דסוף סוף בסתם בקעה איירי שאין דרכן לגדור, למה מחייבין אותו? וכי מפני שקדם זה וגדר מחייבין את חברו לשלם לו, אם כן מה הועילו חכמים בדין, נמצא

האחד מקדים ובונה ומחייב את חברו בגדרים? ותירץ הרמב"ן דנפקא מינה שאם עמד הניקף ומיחה במקיף ואמר שלא לגדור מחמתו על מנת שישלם לו מדמי הגדרים כלום הרי זה פטור, אבל כל זמן שלא מיחה בו ועמד וגדר חייב, דהוי ליה כ"יורד לתוך שדה חברו ונטעה שלא ברשות" (בבא מציעא קא ע"א) שאם מיחה בו בעל השדה הרי הנוטע הפסיד לגמרי, ובעל השדה אומר לו טול עציך ואבניך ואפילו בשדה העשויה ליטע. ואם ירד זה מעצמו ונטעה, ולא מיחה בו בעל השדה, שמין לו וידו על העליונה.

5. רבנו יונה, עליות דרבנו יונה, מסכת בבא בתרא דף ד עמוד ב, עמ' יט

והא דמחייבין ליה כשגדר את הרביעית אע"פ שאין מחייבין אותו בבקעה, הני מילי לכתחילה שאין מחייבין אותו לגדור עמו, אי נמי היכא דגדר ואינו שמור מכך מבני רשות הרבים. אבל כשגודר חברו וזה שמור מבני רשות הרבים, הואיל ונהנה חייב ליתן לו חלק בהוצאה.

רש"י ד"ה דתנא

תוספות ד"ה שניה ושלישית לא

6. הרב משה בן נחמן, הרמב"ן, מלחמות ה', מסכת בבא בתרא דף ב עמוד ב

וחד לישנא דחייא בר רב דמוקי פלוגתא בראשונה שניה ושלישית... תנא קמא סבר כיון דשלוש שלו גדר ורביעית של חבירו הניח, לאו אדעתא דמתהני מיניה חבריה עבד מעיקרא, ולא על מנת דלישקול מיניה כלום, וכי האי גוונא זה נהנה וזה חסר פטור, דאחיל משום הנאה דנפשיה. ולא דמי ליורד לתוך של חבירו ובונה, דהתם אדעתא דלישתלם עבד. ור' יוסי סבר האי נמי לא מחיל מידי ואדעתא דתרוייהו בנה, אלא איהו סבר דמחייב לפיוסיה מהשתא, דכי חזא דלא מפצי ליה, הדר גדר רביעית.

ג. כשהמקיף גדר שתי רוחות והניקף גדר את השלישית

7. הרב אריה לייב הכהן, קצות החושן, חושן משפט סימן קנח ס"ק ד, ו

רמ"א (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קנח סעיף ו, הגהה): "גדר שתי רוחות ועמד הניקף וגדר רוח שלישית ועדין פתוח לרוח רביעית, נראה לי דאין צריך לשלם לו כלום עד שיגדור אחד מהן רוח רביעית".

כתבו לאפוקי מדברי הבית יוסף שכתב [על הטור שם]: "אם גדר החיצון ראשונה ושניה ועמד הניקף וגדר השלישית, נראה לי שמחייבין אותו לגדור הרביעית. והא דתנן (בבא בתרא ד ע"ב) 'המקיף את חבירו משלש רוחותיו, משום רישא הוא דתנן הכי, כלומר דאפילו הכי אין מחייבין לניקף כל שלא גילה בדעתו דניחא ליה, אבל כל היכא דגלי בדעתיה דניחא ליה אפילו לא גדר האחד אלא שנים, מגלגלין עליו". ודבריו נראין תמוהין מאוד, דהא מדברי הטור (סעיף ט"ז) נראה להיפך שכתב: "אבל ר"י (בבא קמא כ ע"ב תוד"ה את) פירש שהקיפו מבחוץ בינו לרשות הרבים. וצריך לומר לפירוש ר"י דאף אם

גדר הניקף בצד רביעית נגד שדהו אין מחייבין אותו אלא אם כן גדר המקיף מה שנשאר עדיין פתוח מצד רביעית, דאם לא כן לא ההנהו כלום". ומבואר דאפילו גדר הרביעית כל שנשאר עדיין פתוח לא ההנהו, ומכל שכן אם כל צד הרביעית פתוח...
 ...ולפי מה שכתבתי נראין דברי הבית יוסף נכונים, כיון דפסק (בסעיף ט') כהרמב"ם (הלכות שכנים ג, ד) דבעינן שיהיה המקום של שניהם, ומכי גדר ניקף את השלישית וגלי אדעתיה דניחא ליה בבנין הכותל הרי זכה לו חצירו, כיון דהבונה אדעתא דהכי בנה שיזכה לו חצירו מכי יתרצה בבנינו, וכיון דזכה לו חצירו נתחייב בדמיו אע"פ שלא נהנה עדיין כיון דקנה מחצית הכותל וכמו במוכר ולוקח. אבל הטור שכתב דאם גדר ניקף בצד שדהו נגד רביעית ונשאר פתוח אין מחייבין אותו, משום דקאי שם לפירוש ר"י (בבא קמא כ ע"ב תוד"ה את) שפירש גדר בינו ובין רשות הרבים, ולא קנה הניקף גוף הכותל כיון שכולו על מקום המקיף ואין חיובו אלא משום דנהנה וכל זמן שפתוח עדיין אין לו הנאה. אבל לשיטת הרמב"ם דהיינו דוקא על מקום שניהם, אם כן אפילו נשאר פתוח כל הרביעית דעדיין לא נהנה, כל דגלי אדעתיה דניחא ליה בבנין הכותל הרי קונה את הכותל, וכל דרך מקח וממכר ודאי חייב אפילו לא נהנה. ...ולכן דברי הבית יוסף עיקר לדינא.

8. הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, שיעורי מון הגר"א שפירא – בבא בתרא, עמ' פח-

פט

ניתן להבין את המחלוקת בין הבית יוסף לרמ"א. לדעת הרמ"א הניקף אינו חייב לשלם על בניית שני הכתלים הראשונים, מכיוון שהוא אינו נהנה מהם. גם לאחר שהוא בנה את הכותל השלישי, החצר עדין פרוצה. אך לדעת הבית יוסף אין הדבר תלוי בהנאה. אלא מעצם זה שהוא בנה כותל אחד, הוא נהפך להיות שותף בבניית הכתלים, ולכן הוא חייב להשתתף בתשלום עבור הוצאות בנייתם.

אך הקצות הבין אחרת... הקצות מסביר שהניקף חייב להשתתף בהוצאת הבניה גם אם גדר את הרוח השלישית לדעת הבית יוסף, מכיוון שעל ידי בניית הכותל השלישי הוא גילה דעתו שנח לו בבניית הכתלים, ולכן הוא זכה בהם ע"י חצירו וממילא התחייב לשלם בעבורם. ...אולם באופן פשוט ניתן לומר... שרק במציאות בו הוא רוצה להשתמש ממש בכותל ולסמוך עליו את קורותיו כפי שמדברת המשנה (בבא בתרא ה ע"א), לכן הוא התחייב בהוצאת בנייתו. אך כאשר הוא לא משתמש ממש בכותל רק נהנה ממנו... ייתכן שהוא אינו משעבד עצמו לשלם את הוצאות בנייתו, ובכך נדחה הסבר הקצות. ולכן צריך להסביר כפי שהסברנו בתחילה, שלדעת הבית יוסף הוא מתחייב בתשלום עבור הכתלים מכיוון שבנייתו את הכותל השלישי הפכה אותו לשותף בכתלים, ואילו לדעת הרמ"א הוא מתחייב רק אם הוא נהנה.

הרב שמעון שקופ, חידושי הרב שמעון שקופ, בבא קמא סימן יט סעיף ג
 והנה בפני יהושע [בבא קמא כ ע"א בד"ה בתוד"ה זה אינו] רצה לומר שהטעם דפטור בזה נהנה וזה לא חסר הוא משום דכופין על מידת סדום [כך משמע גם בבא בתרא יב ע"ב בתוס' ד"ה כגון]. וזה אינו, דהרי גם בהקדש מדמי הש"ס ושם לא שייך זה. אלא ודאי שהוא סברא שלא יתחייב רק אם חברו חסר, והיינו שאין תביעה על הנאה רק אם בעל הממון מתחסר.

הרא"ה קוק, ביאורי הרא"ה, פרקי אבות, עמ' תטז
 זה נהנה וזה לא חסר הוא. יתכן לומר שההנאה שאדם נהנה משל חברו, אם אינו מפסידו כלל בשום אופן, איננו נקרא כלל שהוא נהנה משלו, מפני שאין אנו יודעים שיש קנין לאדם בשלו ביחש להנאות שאין עמן שום הפסד.

אמת הדבר שיש בידו לאסור על אחרים את שלו או למחות להנות ממנו, זה בא מפני שעצם השליטה על רכושו היא אחת מההנאות הגדולות, ואם חבירו נוטל ממנו זה הוא מחסרו. אבל כל זמן שלא בא הדבר לכך, אין ההנאה חשובה נהנה משלו. אבל כיוון שיש חסרון כל דהו בודאי הוא נהנה משל חברו וממילא חייב לשלם כל הנאות. ...אמנם אם נמצא פטור מוחלט מלשלם בעד ההנאה, לא יחייב תשלומין שלמים איזה חסרון, כמו בגזל שלא חייבה תורה כי אם ההשבה ולא לשלם בעד ההנאה.

הרב יוסף דב סולוביצ'יק, רשימות שיעורים – בבא קמא, עמ' קמח
 חיובי מקיף וניקף חלים מדיני שכנים. [לכאורה] הרי זה נהנה וזה לא חסר היינו כשנהנה מדעתו, ואילו הניקף לא עשה כלום כדי ליהנות מהגדר של המקיף, ולא יתכן לחייבו מטעם מה שנהנה. גם יש לעיין בתשובת הגמרא: "את גרמת לי היקפא יתירה", דלכאורה אינה מובנת, כי הניקף לא עשה את החסרון, אך המקיף החליט על דעת עצמו לבנות הגדר והוא שהחסייר לעצמו, ולמה ישלם הניקף עבור חסרון זה? ונראה לבאר את הגמרא ע"פ התוספות [בבא קמא כ ע"ב ד"ה טעמא] כי אין בעל דין עם זכות תביעה לחייב מה שנהנה. מאידך המחייב במקיף וניקף יסודו הלכות שכנים. גם בזה צריך המקיף להיות בעל דין לתבוע דמי הגדר מהניקף. ...בכך מוסברת התשובה: "דאת גרמת לי היקפא יתירה" שכן טענה זו משוותו לבעל דין ונותנת לו זכות תביעה כדי שהניקף ישלם עבור הגדר והוא מהלכות שכנים.

על הסוגיה

כשהמקיף גדר רוח רביעית – הנאה או חיסרון: בעניין זה חלקו ר' יוסי וחכמים. לפי חכמים הניקף חייב לשלם מחצית מעלות בניית הגדרות, מפני שהוא גרם למקיף לבנות היקף גדול, ואילו לפי ר' יוסי הניקף פטור מלשלם, מאחר שיכול לטעון שהוא מסתפק בגדר קוצים פשוטה יותר. לפי חכמים הקריטריון לחיובו של הניקף הוא החיסרון שנגרם למקיף ועל כן הניקף חייב להשתתף איתו במחצית עלות הגדר. לדעת ר' יוסי, הקריטריון לחיוב הוא ההנאה שנגרמה לניקף. מאחר שהניקף היה נהנה באותה מידה גם מגדר קוצים, הוא פטור מלשלם.

מחלוקת ר' יוסי וחכמים במקרה שהמקיף גדר את הרוח הרביעית משקפת שתי גישות לגבי קריטריון החיוב שבעקבות גדרת הרוח הרביעית. האפשרויות הן בחינת ההוצאות של המקיף בפועל מול בחינת ההנאה של הניקף. עמדת חכמים, הרואה את הוצאות המקיף כבסיס לתשלום, מלמדת שכאשר שני אנשים נעשים שותפים (ואפילו אם האחד התחיל לבנות והשני ראה ולא מחה, ובכך נעשה שותף, למעשה) – עליהם לחלוק את ההוצאות שווה בשווה. עמדה זו מחדדת את השוויון של השותפים בהוצאות. שותפות מעצם טבעה יכולה לכלול גורמים 'אקטיביים' וגורמים 'פסיביים', אך חכמים מלמדים שסודה של השותפות הוא בחלוקת ההוצאות לשניים. שותפות אמתית היא שותפות שבה חולקים בהוצאות ובהכנסות, ודאי לאחר שהגדר כבר נבנתה, לאחר שהמעשה נעשה, כשכבר אין טעם לאמירה 'הייתי מסתפק בפחות'. שותפים – חולקים בשווה.

הסגירה של הרוח רביעית – שימוש וניצול: שכנות טובה שיש בה תמיכה ועזרה הדדית היא בסיס לקיום חיי שגרה בנעימות ובשמחה. אך צריך להיזהר שלא לנצל לרעה את השכנות הטובה והבריאה. אדם יכול לעשות ברשותו פעולות שונות לפי הנוחות והצרכים שלו, כשאין זה מפריע לאף אחד מהשכנים. אין חייבים להשתתף אתו והוא אינו יכול לדרוש מאחרים להשתתף, אך כשאדם משתמש במה ששכנו יצר בכוחות עצמו, עליו להשתתף עמו. כך גם בקשרי חברות, עבודה ועוד; ניצול ושימוש במה שאחר עשה זו מידה מגונה. ר' יוסי וחכמים נחלקו בשאלה על מה עליו לשלם, אך ודאי שאדם כזה איננו יכול לפטור עצמו לגמרי. באופן דומה מלמדנו הרמב"ן (המובא בדברי הרשב"א) שאדם אינו יכול לנצל את ההלכה, לבנות גדר עבור עצמו ולגלגל את מחצית ההוצאות (או חלק אחר, כדברי ר' יוסי) על חברו שאינו מעוניין בכך. זהו גם כן סוג של ניצול שחכמים מתנגדים לו – ניצול לרעה של חוק או של הלכה, כדי להרויח כסף על חשבון הזולת. חשוב לציין שלדעת הרמב"ן חכמים משתדלים להימנע מדינים שניתן לנצלם באופן כזה, ומטרתם היא שיועילו' בדינם.

שכן טוב – זה נהנה וזה לא חסר: סוגייתנו פותחת פתח לדיון בשאלה האם אדם שנהנה מרכוש או פעולה של אחר, חייב לשלם לו, גם אם בעל הרכוש או עושה הפעולה לא ניזוק ולא נחסר מכך שהוא נהנה. בחיי היום יום קורה שאדם עושה טובה לחבר, לשכן, לבן משפחה או אף לאדם שהוא איננו מכיר. עשיית טוב וחסד לאחרים היא מידה יפה וכך יש להתנהל; לא להיות קטנוניים ולא לבקש שכר או תשלום על כל פעולה או עשייה לטובת אחר. הביטוי "זה נהנה וזה לא חסר" מציג רק את הצד המשפטי הפורמלי. לצד זאת עלינו להיות מוכנים לסייע לאחר גם כשלפעמים זה במחיר של "חסר". במשנה (אבות), פרק ב משנה ט) נשאלה השאלה: איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם? ר' יוסי הנזכר במשנתנו השיב: "שכן טוב". במדרש (אוצר המדרשים [אייזנשטיין] עמ' 505) מופיע גם: "שלשה דברים צריך אדם לבקש עליהם רחמים בכל יום ויום: על שנה טובה, על מלך טוב ועל חלום טוב. ויש אומרים: אף על שכן טוב". הרב ישראל ליפשיץ (תפארת ישראל – יכין, אבות שם) הסביר: "שכן טוב – ששכנים טובים עושים טובות זה לזה אף בהפסד של עצמן, על ידי זה מתרגל כל אחד מהן בחסידות". וכבר אמר שלמה המלך: "טוב שְׁכֵן קָרוֹב מֵאֶחָ רְחוֹק" (משלי כז, י).

הלכה זו של מקיף וניקף מופיעה ברמב"ם בהלכות שכנים (פרק ג הלכות ג-ד), שיישם את המקרה הנדון לגבי חורבה שנמצאת בין חורבות חברו (על פי הירושלמי בבא מציעא פרק י הלכה ג). בשולחן ערוך מופיעה הלכה זו בהלכות שותפים בקרקע (חושן משפט סימן קנח סעיף ו). שותפות, שכנות וכל מסגרת אחרת הכוללת כמה אנשים, מזמנת התמודדויות ואתגרים שנושאים הם איך חיים ביחד, בטוב ובשלום, ואיך מאגדים את כל השכנים והשותפים לעשייה חיובית וברוכה. החינוך לעשות טוב לאחרים, ובמיוחד לשכנים שגרים זה לצד זה, מקדם שכנות שיש בה תמיכה והדדיות, צמיחה ושותפות.

מחאה: הרשב"א הזכיר את דברי הרמב"ן שעסק בשאלה מה הדין במקרה שהניקף מחה או לא מחה בזמן שהגדרות נבנו. בפרק שלישי נזכרים כמה פעמים תפקידה של מחאה, ויעילותה במניעת קביעת עובדה חדשה (בבא בתרא מ ע"א). למחאה יש אם כן משמעות ותועלת והעדר מחאה בזמנה משמעותו קבלת העובדות החדשות. מכאן פתח לדיון במחאה על שימוש ברכוש פרטי ועל חשיבות מחאה כנגד מעשים שאינם מקובלים עלינו. למעשה, כשאדם אינו מוחה הוא מביע את הסכמתו, ו'קונה את הדבר' לעצמו גם כן – עד כדי שהוא מחייב את עצמו בממון.

כך גם ביחס למעשים הנעשים בעולם. הגמרא (שבת נד ע"א) אומרת שכל מי שאינו מוחה על עוולות הנעשות בסביבתו (ובהנחה שיש לו יכולת למחות), 'נתפס' עליהן, כלומר נושא באחריות עליהן. מוסר רב נלמד מסוגיה זו לחיינו, עד כמה צריכים אנחנו להיות ערניים לנעשה סביבנו, ולא להיות אדישים כלפי מעשים המתרחשים ב'היקף' של עולמנו – הן עוולות שנעשות למשפחה ולחברים שלנו במעגל הקרוב (פגיעות ממשיות או במדיום הוירטואלי) והן עוולות שנעשות מצד מוסדות בארץ, במדינות שכנות ובשאר אומות העולם

כשם שבסוגיה רק מחאה יכולה למנוע מאתנו להיות חייבים בתשלום עבור בניית הגדר, כך גם בעולם – רק מחאה יכולה להביא אותנו להיבדל מהמעשים הללו, ולא להתחייב בגינם.

”רבנן לא צריכי נטירותא”

השתתפות לומדי תורה בנטל חברתי וביטחוני

(בבא בתרא ז ע”ב – ח ע”א)

בגמרא נאמר שתלמידי חכמים פטורים מתשלום מס שהוטל על קהילתם. מה סיבת הפטור? מי מוגדר כתלמיד חכם לצורך פטור ממס? מה היקף הזמן שאותו תלמיד חכם משקיע בלימוד תורה במשך השבוע? האם ייפטר מכל סוג של מס? המס עליו נאמר בגמרא אמרה שתלמידי חכמים אינם צריכים לשלם הוא מס לצרכי שמירה וביטחון. הנימוק לכך הוא: ”רבנן לא צריכי נטירותא”. האם לומדי תורה פטורים מלשאת בנטל הביטחוני על הגנת מדינת ישראל? בסוגיה נעסוק במידת חובתם של תלמידי חכמים בשירות צבאי ובנשיאה בנטל הביטחוני של מדינת ישראל.

א. גביית מיסים מתלמידי חכמים

1. הרב מאיר הלוי אבולעפייה, יד רמ”ה, בבא בתרא דף ז עמוד ב- דף ח עמוד א (אותיות עה, פב)

”אלו תלמידי חכמים” – שבני דורן נהנין מתלמודן כיונק שנהנה משדי אמו ותורתן מגינה עליהן כמגדלות. וקיימא לן כריש לקיש ורבי יוחנן.

... ואפילו היו עשירים שבישראל – הציבור חייבין לפרוע בעבורן, שלא מפני עניותן נפטרו אלא מפני תורתן נפטרו. וכן כל מיני מסין שהצבור מטילין לבנין החומות ולהגפת הדלתות ושאר שמירת העיר אין תלמידי חכמים חייבין בהן כל עיקר.

אלא מיהו הני מילי בתלמידי חכמים העוסקים בתורה תדיר כפי יכולת כל אחד ואחד ומקימין מצות והגית בו יומם ולילה כפי כחן, כדאמרינן בשמעתין בהדיא: ”אלו תלמידי חכמים שמכתתין רגליהם מעיר לעיר לישא וליתן בדבורו של מקום”, כדילפינן נמי מקראי ד”גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך שרים” (הושע ח, י). אבל תלמידי חכמים שאין עוסקין בתורה תדיר כפי כחן ולא דיין לעסוק במלאכתן כדי למצוא פרנסתן ופרנסת אנשי ביתן, אלא שהם יגיעים להעשיר ומבטלין את התורה כדי לקבץ ממון הרבה, הרי אלו חייבין בכל חיובי הצבור.

וכן תלמידי חכמים המזלזלים במצות ואין יראת שמים על פניהם הרי אלו כקלים שבצבור, לא אמר הכתוב אלא: ”כל קדושיו בידך” (דברים לג, ג) והן הן שאין פורענות באה בשבילם, יצאו אלו שמחללים שם שמים בגלוי, ועל כיוצא בהן נאמר: ”לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלם עיין תהיה והר הבית לבמות יער” (מיכה ג, יב).

2. הרב משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן, בבא בתרא דף ח עמוד א

ונראה שאין תלמידי חכמים פטורין מעשורי תבואתם ולא מכסף גלגלותם, אלא כשהמלך מטיל על בני העיר ליתן כך וכך בפדיון גלגלותם וכך וכך במעשר תבואתם, והם יפסקו ביניהם, לפי שיכולין תלמידי חכמים לומר: לא הטיל המלך עלינו כלום אלא בשבילכם. אבל אם אמר המלך ליתן כל אחד ואחד כסף גלגלתו, אין עמי הארץ פורעין בשביל תלמידי חכמים, אלא אם רצה המלך למחול להם ימחול, ולא עוד אלא דמלכא לא טרח אלא אמר כך וכך אנשים יש כאן כך וכך, חייב כל אחד ואחד. ואם תפס מיחיד מהם או מרבים על ידי כולם כדיניה כדמפורש בפרק הגוזל (ב"ק קיג ע"ב), באין עמי הארץ וגובין מתלמידי חכמים, וכן במעשר הארץ.

3. רמב"ם, פירוש המשנה מסכת אבות פרק ד משנה ה

משנה: רבי צדוק אומר: אל תעשים עטרה להתגדל בהם, ולא קרדם לחפור בהם.

דע שזה שאמר שלא תעשה התורה קרדום לחפור בו, כלומר לא תחשבהו כלי לחיות בו, וביאר ואמר כי כל מי שיהנה בעולם הזה בכבוד התורה נוטל חייו מן העולם פירוש מחיי העולם הבא...

ואמנם הדברים אשר התירה אותם התורה לתלמידי חכמים הוא שיתנו ממונם לאדם לעשות בו סחורה בבחירתו ויהיה השכר כולו להם אם ירצה, והעושה זה יש לו שכר גדול עליו (ברכות לד ע"ב), וזהו מטיל מלאי לכיס של תלמידי חכמים (פסחים נג ע"ב), ושתמכר סחורתם לפני כל סחורה (ב"ב כב ע"א), ושיקנו להן בתחלת השוק.

אלה הם חוקים שקבע להם ה' יתברך, כמו שקבע המתנות לכהן והמעשרות ללוי לפי מה שבא בקבלה, כי שתי הפעולות האלה יעשו אותם סוחרים קצתם על קצתם על דרך כבוד, ואע"פ שאין שם חכמה, וכדאי הוא תלמיד חכם להיות כעם הארץ נכבד.

וכן הקילה התורה מתלמידי חכמים חוקי המלכות בארנוניות ואכסניות החיל וחוקים המיוחדים בכל איש ואיש, והם הנקראים כסף גולגולת, יפרעו בעבורם הקהל, וכן בנין החומות וכיוצא בהן, ואפילו התלמיד חכם בעל ממון לא יתחייב דבר מכל זה. וכבר הורה רבי יוסף הלוי ז"ל לאיש במקום אחד שהיה לו גנות ופרדסים שהיה חייב בעבורם אלפי זהובים ואמר שיפטר מתת בעבורם דבר מכל מה שזכרנו מפני שהיה תלמיד חכם ואע"פ שהיה נותן במס ההוא אפילו עניי שבישראל, וזהו דין תורה כמו שפטרה התורה מחצית השקל מן הכהנים כמו שביארנו במקומו, ומה שדומה לזה.

רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק ו הלכה י

תלמידי חכמים אינם יוצאין בעצמן לעשות עם כל הקהל בבנין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ, ואין גובין מהן לבנין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים וכיוצא בהן, ולא לתשורת המלך. ואין מחייבים אותן ליתן המס, בין מס שהוא קצוב על בני העיר, בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש, שנאמר: "גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים" (הושע ח, י).

4. הרב משה סופר, חידושי חתם סופר, מסכת בבא בתרא דף ה עמוד א

...דעד כאן לא קפטרו רבנן אלא ממס וחומה, שהם מצד גלות ישראל, וכדמשמע מקרא "כל קדושו בידך", אבל שמירה כדרך שמלכות נשמרים ממלכויות אחרים – גם תלמיד חכם חייב.

ב. לימוד תורה ופטור מגיוס לצבא

5. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל פרק יג, הלכות יב-יג

יב. ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים שנאמר "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל" (דברים לג, י). לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם שנאמר: "ברך ה' חילו" (שם יא), והוא ברוך הוא זוכה להם שנאמר: "אני חלקך ונחלתך" (במדבר יח, כ). יג. ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוים, הרי דוד עליו השלום אומר: "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי" (תהילים טז, ה).

הראי"ה קוק, שבת הארץ, חלק ג, עמ' 254-255 [על הרמב"ם שם]

ונראה שאע"פ שאין שבט לוי עורכין מלחמה היינו לעשות מלחמה פרטית, כמו שאפשר שיזדמן ששבט אחד עושה מלחמה בשביל ההתנחלות שלו שימצא לו בזה. אבל כשכל ישראל יוצאין למלחמה מחוייבים גם הם לצאת. ומלחמה של כלל ישראל זאת היא גם כן עבודת ה' שכל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ה', הוא שייך לה יותר משאר כל העם.

6. הרב שלמה יוסף זוין, "לשאלת הגיוס של בני הישיבות", ספר הראל – צבאיות

ישראלית באספקלריא תורנית, עמ' 370-374

[רקע: מאמרו של הרב זוין פורסם כתגובה לפסיקת רבני העדה החרדית, בשנת תש"ח, שאסור לבחורי הישיבות להתגייס לצבא.]

כל הכבוד וכל ההערצה למרנן ורבנן, גאוני עיר הקודש, אבל הרשות ניתנת לשאול: ילמדונו רבותינו, זו מנין לכם, שבני תורה ותלמידי-חכמים פטורים מלהשתתף במלחמת מצווה של עזרת ישראל מיד הצר הצורך העומד עליו לכלותו ולהשמידו, חלילה? זו מנין לכם, לפרסם בצורה של הלכה פסוקה ו"דעת תורה" שבני הישיבות אין להם לא להירשם ולא להיפקד ולא להתייצב ולא כלום? וכי לא כך שנינו שבהצלת נפש – לא נפשות, אלא אפילו נפש אחת מישראל – "אין עושין דברים הללו אלא על ידי גדולי ישראל" (יומא, כד ע"ב; רמב"ם, שבת פ"ב ה"ל) וחכמיהם

(רמב"ם שם) "כדי להורות הלכה למעשה לרבים" (ט"ז, או"ח, שכ"ח, ושוי"ע הרב שם) וכי הבדל יש בין שבאותה שעה הוא מתבטל מתלמוד-תורה או שאינו מתבטל? ואם בהצלת נפש אחת כך, בהצלת רבבות אלפי ישראל על אחת כמה וכמה!

... ואף זו: כלום הצלת אחרים בלבד הוא המדובר שלפנינו? כלום אין כל אחד ואחד מאתנו, באין יוצא ובאין הבדל, עומד בפני סכנת נפשות, הוא וביתו וכל אשר לו? וכי כך היא המידה, שהעוסקים בתורה לא יהיו מחויבים להציל את עצמם, אלא יעמדו מנגד ויטילו חובת ההצלה, הצלתם הם, על אחרים? וכי כך היא המידה, או וכי זו היא דעת תורה? היכן מצינו כזאת?

התורה מגינה על העוסקים בה? אדרבה, היא הנותנת: ישתתפו בני התורה במערכה, וזכות התורה תגן עליהם ועל חברים! "אם בחקותי תלכו, יכול זה קיום המצות...הא מה אני מקיים אם בחקותי תלכו, שתהיו עמלים בתורה" (תורת כהנים שם; רש"י שם). ומה הובטח בשכר זה? "רבנן לא צריכי נטירותא" (ב"ב, ז ע"ב)? רבש"ע, כלום מותר לסמוך על הנס במקום של סכנת נפשות ממש ולומר שאין רבנן צריכים שמירה? וחברון של תרפ"ט (לא תקום פעמים צרה) תוכיח, כלום לא נפלו לפני בני עולה צעירים קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים, מבחירי הישיבה וחכמיה? במטותא מינייכו רבנן, הקדושים ההם היו "צריכי נטירותא", או לא היו "צריכי נטירותא"? והרי הם, הם אותם האויבים-הערבים שפרעו ורצחו אז והם, הם אותם הפורעים ורוצחים עכשיו! ואם אמרו על "נטירותא" של בנין חומה וכיוצא, ובזמנים רגילים, במטרת שמירה מפני שונאים העלולים לבוא (ראה רש"י, ב"מ קח ע"א) מה זה עניין לזמן של סכנת נפשות ולחובה של מלחמת מצוה? הגיעו בעצמכם: הנה יצאה הוראה מ"משמר העם" להדביק את השמשות של כל החלונות בבד או נייר משום סכנת הפצצה. כלום יעלה על הדעת שתלמידי חכמים לא יעשו כזאת בטענה ש"רבנן לא צריכי נטירותא"? כלום היה אף מי שהוא מהעוסקים בתורה שהשתמטו ממילוי הוראה זו? ולמה עזבו תלמידי-החכמים, יחד עם שאר אחינו בני ישראל, את שכונות-הספר הנפגעות מיריות הצלפים ולא השתמשו בסגולה זו של "רבנן לא צריכי נטירותא"? וכי רק בשביל זה בלבד שבמקרים אלה אי אפשר לסמוך על אחרים? וכי זוהי דעת התורה? ולמה אפוא להשתמש שלא בזמנה ושלא במקומה באמרה זו של "נטירותא", שכשהיא לעצמה, בזמנה הנכון ובמקומה המתאים, היא פנינה נחמדה.

מבין אני לרוחם של "נטורי קרתא" המתנגדים בכלל למדינה היהודית והסבורים שכל המלחמה היא מיותרת: עלינו להיכנע, וחסל. אבל אז שוב אין הבדל בין בני ישיבות ליושבי קרנות. מי שסובר כך עליו למנוע מהשתתפות בגיוס כל גבר מישראל, יהיה מי שיהיה. אבל לאשרנו, החושבים כך מתי מספר הם ונער יכתבם. כל העם בארץ ובתפוצות, באין הבדל חוגים וסוגים, מפלגות וכתות, מאשר ומקיים בהתלהבות ובמסירות נפש את ההשתתפות במלחמת התגוננות זו שכפו עלינו. כולם מבינים היטב כי אין תקומה ח"ו לישוב בארץ ולשארית הפליטה בגולה מבלעדי מדינה עצמאית בארצנו, שתקלוט בזרועות פתוחות את אחינו השותתים דם, הנעים ונדים באדמת הגולה, הבווערת מתחת לרגלם. וה' הוא יודע וישראל הוא ידע ואף כל העולם יודעים, שלא אנחנו מתקיפים ולא אנחנו רוצים במלחמה, לא אנחנו ששים לקראת קרב ולא

אנחנו פנינו מועדות לשפך דם. אבל אם מתנפלים עלינו בחמת רצח, חובתנו, חובת כל העם, להציל את עצמנו ואת עמנו – גנון והציל. והרי אתם, גאונינו וגדולינו, רובכם מודים בנחיצותה ההכרחית של מלחמת מצוה זו בכלל, ולפיכך הקדימו רבים מכם בהכרזותיהם דברי ברכה ועידוד לבחורינו היקרים העומדים במערכה. ובכך אפוא עליכם לזרז אף את חכמי התורה, המוכשרים מבחינת הגיל והגוף להשתתף במערכה, לעשות כן. האחיכם יצאו למלחמה, ואתם תשבו פה?

מבחינה מעשית יש אולי חשש שהישיבות יתרוקנו בעזוב רוב התלמידים את מוסדות האולפנא, ותורה מה תהא עליה. אבל לשם כך יש להיכנס במשא ומתן עם מוסדות הגיוס על הסדרים מעשיים ידועים, ותמיד אפשר למצא את הדרך להקלות ולהגבלות. עד כמה שידוע לי, הייתה נכונות כזאת מצד אותם המוסדות. אבל להחליט באופן פסקני לבלי להשתתף כלל ועיקר, לא להירשם ולא להיפקד, ולא ולא ולא – זו מנין לכם?

רבים מבני הישיבות מקדשים את השם, עוברים במערכת המלחמה, בגיוס ובמשמר ובכל אשר יידרש. באחת ידם מדפדפים בגווילים ובאותיות של התורה והתלמוד ואחת מחזקת השלח והרמחים והמגנים והקשתות והשריונים. רוחם איתנה ומרוחם משפיעים הם על שורות הצבא על בחורי חיל המגן, רוח האמונה, רוח התורה והמצווה. כלום לא מחובתכם, מרנן ורבנן, לעודדם ולאמצם ולהשפיע על אחרים שילכו בדרכם?

דעת התורה? הנה היא, פשוטה וברורה: והזריז (בהצלת נפשות) הרי זה משובח, ואין צריך ליטול רשות מבית-דין" (יומא, פ"ד ב', וראה רמב"ם מלכים, פ"ה וד"ב)! "כי ד' אלקיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם!"

7. הרב זלמן ברוך מלמד, "גדולי תורה – זהו צורך האומה", תחומין, ז (תשמ"ו), עמ'

330-335

אחת השאלות היא קביעת היחס הנכון בין צרכי הרוח, קרי: למוד התורה, ובין צרכי הצבא. הערך החשוב של שני הנושאים המשלימים זה את זה מובן מאליו. כאמור בגמרא סנהדרין מט, א: "אמר ר' אבא בר כהנא: אלמלא דוד לא עשה יואב מלחמה, ואלמלא יואב לא עסק דוד בתורה, דכתיב: "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו ויואב על הצבא" – מה טעם דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו? משום דיואב על הצבא. ומה טעם יואב על הצבא? משום דדוד עושה משפט וצדקה לכל עמו".

ב"ה גם כיום הזה מובן ומוסכם על הנהגת המדינה הצורך והחשיבות של עוסקי תורה בגדלות, ונקבע סדר של אפשרות דחית הצבא לאותם אשר תורתם אומנותם.

אילו באנו לדון מצד השיקול הפרטי, האם יש זכות לבן תורה להיות פטור מהצבא מדין האמור בגמרא במסכת ב"ב, ז ע"ב: "רבנן לא צריכי נטירותא", ולכן חכמים פטורים מכל תשלום הקשור בבניין חומת העיר ובתשלום לשומרי העיר וכדומה, – אי משום הלכה זו אין לפטור תלמיד חכם מצבא. כי תפקיד הצבא לעת הזאת ללחום מלחמות של הגנת ישראל מיד צר, ושמירת ארץ

ישראל שתהיה בידי ישראל, ואלו שתי הגדרות של מלחמת מצווה. ובמלחמת מצווה יוצא חתן מחדרו וכלה מחופתה, וק"ו תלמיד חכם, כפי שכתב הערוך, מובא בגמ' סוטה דף י, א. אכן כל זה מבחינת הפטור האישי. אולם הדיון שלנו אינו מצד הפטור האישי אלא מהצד הציבורי. גם במלחמת מצווה, כשאין צורך בכל ישראל לא יוצאים למלחמה אלא רק אותם שצריכים שיצאו. ויש להניח שהמלך רשאי לקבוע מי היוצאים ומי העוסקים בדברים אחרים הנחוצים לקיומה של האומה. ואם תעמוד לפני מלך ישראל שימשח כתורה וכהלכה, השאלה שאנו דנים בה תלמוד תורה והשרות בצבא מה עדיף, סביר להניח כפי שיתבאר לקמן שההכרעה תהיה: שמירת המשך קיומה של תורה בכל הגודל ע"י דחית גיוסם של בני ישיבות, כל עוד אפשר לקיים תפקיד הצבא ללא גיוס מלא של כל ישראל.

המבט הציבורי קובע שהאומה צריכה תלמיד חכם גדולים השוקדים בתורה ומתעלים לדרגות היותר גבוהות בתורה, והאומה צריכה ג"כ אנשי צבא מאומנים. לשם השגת התכלית הזאת של הופעת התורה בגדלות, הכרח הוא לשחרר את העוסקים בתורה מכל עול אחר, ולאפשר להם להתרכז בלמוד התורה באופן מלא. אם ידרשו לומדי תורה לשלב עבודת צבא בתוך למודם אפי' במידה מועטת, ואח"כ להיקרא למילואים בתוך זמני הלמוד בשנות הלמוד הראשונות, הרי שתפגע עד מאוד האפשרות של צמיחת גדולים בתורה באופן היותר שלם כפי הנצרך מאד לאומה כולה.

8. הרב אהרן ליכטנשטיין, "זאת תורת ההסדר", תחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 314-329; מוסר אביב עמ' 216-195

...ההסדר במיטבו שואף למשוך ולפתח בני תורה בעלי רצון עז ומקיף להיות תלמידי חכמים, אך המרגישים בו-זמנית חייבים – מוסרית והלכתית – לעזור להגן על עמם ומולדתם; הרואים במחויבותם הכפולה, בהתחשב באילוצים ההיסטוריים של מקומם ושעתם, זכות וחובה גם יחד; האוהבים, בהשוואה לעמיתיהם השוללים את ההסדר, לא את התורה פחות אלא את כנסת ישראל יותר. הוא נועד לקיים מערכת בה תלמידים יכולים להתמקד בהתפתחותם האישית, הרוחנית והלימודית תוך כדי היענותם לקריאה לשירות ציבורי, ובכך לטפח קיום יהודי משולב ושלם...

אמנם, אין שני היבטי ההסדר, הרוחני והצבאי, שווים. בכורת הראשון משתקפת בחלוקת הזמן. אך היא נזקקת בעיקר למישור הערכי, בו יתכן ששני גורמים יהיו נחוצים והכרחיים באותה מידה ואף על פי כן שונים למדי בערכם. כשהמשנה אמרה (אבות ג, יז): "אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח", היא ודאי לא התכוונה להעניק מעמד שווה לשניהם. היא רק קבעה כי, מעשית, לא ניתן לוותר על אחד מהם, אם כי מבחינה ערכית ותליאולוגית, קמח קיים למען תורה ולא להפך. "צריך לאכול כדי לחיות ולא לחיות כדי לאכול", מדקלם אחד מדמויות מולייר; והוא הדין בהסדר. הישיבה מחייבת שרות צבאי כאמצעי למטרה: החזקת והעשרת חיי הרוח של

הפרט והכלל, הגשמת החזון הדתי והמוסרי הנשגב המהווה ייעודנו הלאומי; וכל השאר טפל לחלוטין.

אין אדם אחראי הקשור בישיבת הסדר המצדד בשירות צבאי כשלעצמו. אנחנו דוחים כל שמץ של מיליטריזם, ורחוקים שנות אור מתפיסת אפלטון כי משמעת חיי צבא הנה מרכיב נחוץ של חינוך אידיאלי. לא פחות מאשר כל יהודי, ההסדרניק הטיפוסי נכסף לשלום, משתוקק ליום בו יוכל לפשוט מדיו, לפרוק נשקו, ולהתמסר בכל מרצו לתורה. אך בינתיים, היות ואינו מטפח אשליות והזיות, הוא וכליו נמצאים בכוננות.

במובן אחד, אם כן, ההסדר נעוץ לא בבחירה אלא בהכרח. הוא, אם נרצה, בדיעבד – תגובה למציאות הפוליטית הכפויה עלינו על ידי אויבינו. אך במובן שני הוא בהחלט לכתחילה – ברירה חופשית המעורה בהכרעה הלכתית ומוסרית. אין אנו – לפחות, בישיבת הר עציון – מצדדים בהסדר כאלטרנטיבה משנית עבור נחשלים שאינם מוכנים או מסוגלים לקבל עול תלמוד תורה בלעדי. אנו מצדדים בו מתוך שכנוע שבהתחשב בנסיבותינו – מי יתן והיו שפירות יותר – שרות צבאי הוא מצוה ואף מצוה חשובה. בלי להטיל דופי במסירותם או במוסריותם של החולקים עלינו, אנו גורסים כי עבור רוב רובם של בני תורה כיום, תרומה להגנת העם היא בגדר חובת השעה...

התמודדות עם טיעוני הביקורת

...הגמרא בבבא בתרא מוסרת (ז' ע"ב): "רבי יהודה נשיא רמא דשורא אדרבנן...". בהמשך, הגמרא מרחיבה את הדיבור על פטור תלמידי חכמים ממסים מסוימים, ואף מצטטת פסוקים שונים – מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים – כמקור לדבר. ובכן, בוקע ועולה הטיעון, הוא הדין בשירות צבאי; היות ורבנן לא צריכי נטירותא הם פטורים מלשרת ועליהם להתמסר אך ורק לתורה.

ניתן היה אולי להגיב, שטיעון כזה מעורר בעייה מוסרית חמורה למדי. האם יכול מי שכל חייו אינם מונחים על ידי רמה כזו של אמונה וביטחון לדרוש פטור על רקע זה? היתכן שאדם ידאג לעתידו הכלכלי – בניגוד מוחלט לדברי רבי אליעזר הגדול (סוטה מח ע"ב) כי "כל מי שיש לו פת בסלו, ואומר מה אוכל למחר – אינו אלא מקטני אמנה" – ועם זאת לא יתגייס מפני ששלומו בטוח בלאו הכי? היעלה על הדעת שציבור, אשר רבים מבניו התאמצו לעזוב את הארץ בעבר כשמלחמה נראתה באופק, יטען שהנותרים בציון פטורים מלהילחם על סמך לא צריכי נטירותא?

...ברם, אין צורך לפתח כיוון מחשבה זה, שכן ההקבלה לשירות צבאי היא מפוקפקת ביותר. מבחינה הלכתית צרופה התשלום עבור החומה המוזכר בסוגיא אינו קשור עם מצוה כל שהיא. הוא כרוך בחובה להשתתף בהוצאות צבוריות מהן אדם מפיק תועלת. נקודה זו מתחוורת כשמלה מתוך הקשר הדברים, שכן ההיטל מופיע במשנה הפותחת: "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר" (רש"י – "להיות שומר הפתח יושב שם בצל ומרחיק את בני רשות הרבים מלהציץ בחצר"), ושני התשלומים מוזכרים ברמב"ם בהלכות שכנים; והיא משתקפת בעובדה

שהתשלומים מתחלקים לפי מידת התועלת, כמבואר בסוגיא ובראשונים על אתר. ממילא, ברור שמי שאינו נהנה במישרין כלל פטור לגמרי. דיירים ללא רכב אינם משתתפים דרך כלל בהוצאות אחזקת מגרש החניה, ומי שאין לו טלוויזיה אינו תורם לרכישת אנטנה מרכזית. אך המצב שונה לחלוטין כשמדובר על חובה שכל כולה מעורה דווקא באחריות כלפי אחרים כאחרים. האם היא מי שמעלה על דעתו כי חיוב היחיד להשתתף במלחמת מצווה הגנתית – ל"עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם", כלשון הרמב"ם (פ"ה מהלכות מלכים הלכה א') – נעוצה אך ורק בעובדה שאף הוא, כרגע או פוטנציאלית, בסכנה? ...

... ובכן, הגמרא בבבא בתרא אינה מספקת נימוק כל שהוא לפטור מוחלט ומקיף משירות צבאי עבור תלמידי חכמים. הם אמנם אינם זקוקים לשמירה, אך אחרים פחות משוריינים; וחובתם להיחלץ להגנת נזקקים עומדת בעינה.

שמות פרק יז פסוק ט

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוָה: בָּחַר לָנוּ אַנְשִׁים וְצֵא הַלָּחֶם בְּעַמְלֶק מִחֵר אֶנְכִי נֹצֵב עַל רֹאשׁ הַגְּבָעָה וּמִטָּה הַאֲלֹהִים בְּיָדִי.

רש"י: בחר לנו אנשים: גבורים ויראי חטא שתהא זכותן מכריעתן.

נצי"ב, העמק דבר

בתרגום יונתן תרגם: אלו בעלי פקודייה. היינו גבורים במלחמתה של תורה, שהמה מסוגלים ביחוד למלחמה טבעית.

שופטים פרק ה פסוק יד

מִנֵּי אֶפְרַיִם שָׁרָשׁ בְּעַמְלֶק, אַחֲרֵיךְ בְּנִימִין בְּעַמְמִידָה, מִנֵּי מְכִיר יָרְדוּ מְחַקְקִים, וּמִזְבוּלֹן מְשֻׁכִּים בְּשֶׁבֶט סֵפֶר. הַרְבּ דָּוִד קַמְחִי, רַד"ק, שׁוֹפְטִים פֶּרֶק הַ פֶּסוּק יֵד

... והזכירה המתעוררים והמתחזקים אל מלחמות ה' ועתה שירדו למלחמה מן מכיר הגדולים והחכמים ואף על פי שהיה מעבר לירדן התעורר והתחזק לבא למלחמה זאת וכן מזבולון ירדו אפילו הסופרים והחכמים ואין צריך לומר שאר העם: ומושכים בשבט סופר – פירוש החכמים והסופרים.

הרב דוד בן זמרא, הודב"ז, שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תשנב

שאלת ממני אודיעך דעתי על מחלוקת אשר נפל בירושלם בין הבעלי בתים ובין החכמים על ענין פריעת שומרי השכונה.

תשובה כבר ידעת דאמרינן בבבא בתרא אמר רב יהודה הכל לאגלי גפא ואפילו מיתמי אבל רבנן לא צריכי נטירותא וזה מוסכם לא נפל בו מחלוקת. אבל במס המוטל אקרקפתא דגברא הוא דאיכא פלוגתא אם חייבים הצבור לפרוע בעדם או לא. וכבר נהגו לשמוע למיקול ופורעין הכל. אבל בני"ד אפילו האומרים שאין החכמים חייבין לפרוע כסף גולגלתא מודים הם דחייבים החכמים לפרוע בשמירות. דבשלמא היכא שהמלך או שר העיר מצוה להניח שומרים בכל שכונה ושכונה או שיצאו הם בעצמם לשמור כל אחד ואחד לילו, בכי האי גוונא החכמים פטורים דלא בעו נטירותא ופורעין הבעלי בתים עליהם, ואם צריכין לשמור בעצמם יצאו הם ולא החכמים דרבנן לאו בני מיפק באכלוסא נינהו. אי נמי שאין המלך מצוה ולא כופה אותם ובני העיר צריכים לשכור שומרים, החכמים פטורים כדכתיבנא.

אבל בנידון דידן הבעלי בתים אומרים אין אנחנו צריכין שומרים כי עניינא אנחנו והחכמים צועקים לאמר תעמידו שומרים והם בעצמם מודים דבעו נטירותא. היש מן הדין או כן הסברא שיכופו את הבעלי בתים להעמיד שומרים ולא יסייעו עמהם ולכוף אותם? על כיוצא בזה לא אמרה אדם מעולם, ואי אמרה לא צייתנין ליה כי לקתה מדת הדין. ... וכל שכן במה שאני רואה בירושלם שנתרבה עין הגנבים בשביל החכמים שאין לבושם כלבוש הבעלי בתים ונראין מכובדים יותר מהם, וכל שכן שיש בדבר ספק נפשות כאשר הוא מפורסם ואין ראוי שיהיה בדבר התרשלות. והנראה לעניות דעתי כתבתי.

הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, יורה דעה סימון קנא, אות ג

רבנן לא צריכא נטירותא. יש לעין הלא גם רבנן צריכין לנהוג מנהג העולם ולא לסמוך על הנס כדאמרו בברכות לה ע"ב הנהג בהם מנהג דרך ארץ, ובשבת לב ע"א אל יעמוד אדם במקום סכנה... ואפשר דבעיר דכולהו רבנן כופין זה את זה לבנות חומה. אבל בעיר שדרין בה בני אדם ויש ביניהן רבנן מטילין את החומה על ההמון ופוטרין את החכמים כמו שפטורין מן המס.

הרב צבי יהודה קוק, שיחות תלמוד תורה ב, עמ' 69 (עורך: הרב שלמה אבינר)
 בשם הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל - אין ברמב"ם שום הלכה לפטור בני ישיבה מצבא. דברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל הם דברי מוסר כלליים על כל איש ואיש מבאי העולם. שימוש בהם ביחס ללומדי תורה, הוא עלבונה של תורה.

הרב אליעזר שנוולד, "הסדר לכתחילה - תרומה זו חזיתית לקיומו של עם ישראל", ספר הראל - צבאיות ישראלית באספקלריא תורנית, עמ' 322-369 [עמ' 360-363 בדילוגים]

תורתנו היא תורת חיים, היא כוללת הכל ומקשרת את חיי החול והקדש, את עולם הרוח ואת עולם המעשה. בגלות לא היה ניתן לשלב שני תחומים אלה... למראית עין נראה לנו שחלוקת תשומת הלב בין לימוד תורה לשרות הצבאי יוצרת שילוב בעייתי. דוקא צדדיו "הבעייתיים" משפיעים ומעצבים את דמותנו הרוחנית באופן מיוחד. זהו נדבך נוסף בתהליך המורכב של "ראשית צמיחת גאולתנו" שנלמד ממשנתו של הראי"ה קוק. בדרך כלל קיימת נטייה של אנשי החול והמעשה לשקוע בענינם, ושל אנשי הקדש והרוח לשקוע בעולמם ולהתעלם מקיומו של עולם החול והמעשה. השילוב ביניהם מתקיים בתחומים רבים ואנו נצביע על שנים עיקריים: א. מידת הגבורה - אנו רואים בחוש כיצד עוצמת הרוח שהתפתחה ב"אווהלה של תורה" מהווה מקור לתעצמות נפש ייחודיות ב"אהלי צבא", ואילו מבחן האתגרים וחוסן האישיות ב"אהלי צבא" מקנה ממדים על היכולות שניתן למצות אם ייושמו ב"אווהלי תורה". ב. בקשר שבין עולם הרוח ועולם המעשה, ובין הקדש והחול.

בתקופה שבה מתפתחים תלמידי חכמים תוך כדי שילוב של פרקי שירות צבאי, מתפתח סוג מיוחד של תלמיד חכם, זהו תלמיד חכם מדגם מתחדש, שאינו שואב את כוחו מביטול כל מה שמחוץ לד' אמות של הלכה. במבנה אישיותו ומידותיו משולבת מידת הגבורה במינון גבוה. תלמיד חכם מסוג זה המשלב בין שני העולמות, חושף את פניה השלמים של התורה. דגם זה של "גדול וגיבור" נלמד גם הוא ממשנתו של הרב קוק זצ"ל במאמרו על דמותו של הרב שמואל מוהליבר ודגם אישיותו "גדול וגיבור" (מאמרי הראיה, עמ' 127). השילוב בין השניים עשוי לתרום לתלמיד חכם מיוחד ארץ ישראלי, שגבורת הרוח וגבורת המעשה משתלבות באישיותו לטיפוס אחד מיוחד. ועל כן פשרה אין כאן, אלא בנין.

הרב אייל משה קרים, קשרי מלחמה, עמ' א
 בשנים האחרונות חל גידול משמעותי במספר החיילים והקצינים הדתיים אשר משרתים בצה"ל בכלל, וביחידות המובחרות בפרט. חלקם למדו קודם גיוסם לצה"ל מספר שנים בישיבה, וחלקם למדו במכינות הקדם-צבאיות התורניות. חינוך זה מצא את ביטויו בשני מישורים: באורך השרות ובאופי השרות. אבל החידוש הגדול נעוץ בעובדה שקם בצה"ל סוג חדש של לוחם, טיפוס חדש של קצין. לא עוד "חייל מסורתי" לא עוד "חייל דתי" וגם לא קצין "שומר מצוות". אלא זן חדש של לוחמים ומפקדים יראי שמים המקפידים על מצוה קלה כחמורה. חילים אשר במקום להקדיש את חופשתם לביילוי בפאבים ומסעדות, מקדשים אותה בלימוד תורה במכינות. קצינים שעמלים קשה כל השבוע אך לומדים תורה בסוף כל שבוע. והחשוב מכל, נכונותם הגבוהה להימלך בדעת תורה בכל הקשור לשירותם בצבא.

הרב יהושע שפירא, "ואני תמיד עמך", פרי עץ הגן, ה (תשע"ו), עמ' 417-438 (עמ' 423-424)
 ארבע דרגות עיקריות בלימוד תורה. הראשונה היא שהוא נותן את הנשמה למדינה. שכל הפעולות והמעשים רוח הלחימה של צה"ל וכח הבנייה בערים, להט ההתיישבות ומנוע הכלכלה, אין להם חיוניות לולי התורה. למעלה מזה התורה מעמידה את כלי הקדש של האומה. היא מעמידה את מלמדי התורה, הדיינים, הפוסקים סופרי הסת"ם, משגיחי הכשרות, המוהלים והשוחטים - כל ששת הצדדים של כלי הקדש. הדרגה השלישית היא שלומדי התורה הם מקיימים את העולם ושותפים בבריאתו כל רגע ורגע. ועוד למעלה מזה שלומדי התורה מעלים את כל האומה להיות אצלו יתברך. למעלה מכל אלו, כנגד קוצו של יוד, הם בעלי הנסתר, שהם בעלי דעה אלוקית נפלאה, הכרה מאירה ובוהקת באותה התאחדות גמורה איתו יתברך.

כל המעלות הללו אינן תלויות בכוונה. גם כשיושב בחור בפנויבוזי וכלל לא חושב על החיילים בצבא, או שיושב בחור בסטאמר בתולדות אהרון או בתולדות אברהם יצחק, והוא מתנגד חריף לצבא, ואולי הוא אפילו שונא אותו- זה לא משנה. את השנאה צריך לתקן ואת הנתק צריך לרפא, אבל התורה שלו נותנת חיים לכל החיילים, החקלאים, הבונים ולכל העוסקים בכלכלה, במדע ובאומנות ובכל מלאכה. היא מעמידה את כלי הקדש הלאומיים, היא מקיימת את כל העולם, והיא מעלה את כל האומה להיות אצלו יתברך.

... כאן [בישיבה] צריכה להיות הלבנה הרותחת של כל ארבעת הדרגות שעליהן דברנו. בשביל זה אנחנו פה, על זה אנו מוסרים את הנפש... אנחנו צריכים לגדל בוגרי ישיבות שילמדו וישקדו על התורה. זה עיקר המשימה שלנו.

על הסוגיה

תלמידי החכמים הפטורים מהשתתפות בשמירה: הרמ"ה הציב רף גבוה מאוד להגדרת 'תלמידי חכמים' שאינם צריכים שמירה. דבריו הם מודל ליתלמיד חכם רצוי, המשקף באישיותו שלושה דברים: א. תורתו מהנה את הסובבים אותו. בין אם באופן פנימי וסגולי, שעצם לימוד

התורה שלו משפיע טוב על קהילתו ועמו, ובין אם באופן ממשי – הוא לומד ומלמד, מאפשר לשואלים אותו לדעת תורה, ועוד. ב. הוא מתמסר ללימוד התורה, ולא מחפש דרכים להתעשר. מובן שאין איסור לרצות להרוויח כסף, אך תלמיד חכם אינו יכול להוציא זמן כדי להרבות ממון על חשבון לימוד התורה שלו. ג. הוא מתנהג באופן שאין בו חילול השם. תלמיד חכם אינו מזלזל במצוות, אדם שיראת שמים על פניו, ושאפשר לראות בו מ'קדושי' של ה', מישהו ששם שמים מתאהב ומתכבד על ידו.

זהו המודל לתלמיד חכם שמציב הרמ"ה – משפיע על הסביבה, מתמסר לתורה ומוסיף קידוש השם בעולם במעשיו.

כבוד תלמידי חכמים: מדבריו של הרמב"ם למדנו שהסיבה לפטור תלמידי חכמים מחובת השמירה היא הרצון לחנך אותנו לכבד אותם. בדברים אלו נפתח בפנינו פתח לראות בכבודם של תלמידי החכמים ערך חשוב בעם ישראל, ערך שבסופו של דבר תורם לכבוד התורה.

כאשר אדם מזלזל בתלמידי חכמים או לא נוהג בהם כבוד, הוא מפתח יחס של חוסר כבוד לתורה עצמה. הלכות כיבוד תלמידי חכמים הן דרך לסגל לעצמנו מבט המכבד ומוקיר את התורה ורואה בתלמידי החכמים את אלו שנושאים אותה ומעבירים אותה מדור לדור, תוך שהם משמרים ומחדשים.

תלמידי חכמים ושותפות בנטל הציבורי: סוגיית השתתפות תלמידי חכמים ולומדי תורה בנטל הציבורי, מעסיקה מאד את הציבור בישראל מאז קום המדינה ועד היום. מסוגיית הגמרא עולה, שיש לתלמידי חכמים פטור מנשיאה בעול. יש מספר טעמים לדבר, ויש מקום לבחון מה מידת הרלוונטיות שלהם למציאות זמננו.

לימוד הסוגיה מציף שאלות מרכזיות חשובות אחרות: מה הערך של לימוד תורה מול מחויבות ציבורית אחרת? מי מוגדרים 'תלמידי חכמים'? האם כל תלמיד שנכנס ללמוד בישיבה יקבל פטור? מאידך גיסא, אם לא נקל עליהם ולא נאפשר להם ללמוד בנחת וללא טרדות, כיצד יגדלו תלמידי חכמים? מה היחס בין תלמידי חכמים לציבור הרחב שלא תמיד מבין את הערך והחשיבות של לימוד התורה, ומבחינתם פטור מנשיאה בעול מוגדר השתמטות והתחמקות?

בשאלת גיוסם של לומדי תורה לצה"ל התמקדנו בדברי רבנים בני זמננו, ובהם דברי ראשי ישיבות גדולים ומפורסמים בחוגי הציונות הדתית, המציגים שתי עמדות בשאלת גיוס לומדי התורה לצבא. נפתח כאן פתח לעיסוק מעמיק ורציני בשאלות הללו, מהגמרא ומתוך דברי הראשונים והאחרונים – פטור לומדי תורה מגיוס, הגבלת מכסת הפטורים, חוק טל, שירות צבאי במסגרת ההסדר, שירות צבאי מלא, פיקוד וקצונה, ועוד. המכנה המשותף הוא שהכול חייבים במצות השמירה וההגנה על ארץ ישראל ומדינת ישראל. ככל שהחיללים יהיו תלמידי חכמים שיודעים ומבינים מה ייעודו של צבא ישראל וכיצד יש להתמודד עם האתגרים העומדים לפניו מבחינה צבאית, הלכתית, מוסרית ואמונית – כך שירותו הצבאי יהיה מיטבי ואיכותי יותר.

מכאן ואילך הדיון הוא בממד האישי. מה היא הדרך הראויה והטובה ביותר לכל אחד להיות שותף במצווה הזו. באיזה מסלול הוא ימצא את הכוחות והיכולות הגלומים בו, כדי לבצע את המצווה על הצד הטוב ביותר. בעשרות השנים האחרונות אנו מכירים דגם של חיילים, מפקדים וקצינים, המשקיעים בלימוד תורה בהעמקה וברצינות רבה, וגם מצטיינים בשרותם הצבאי, במקצועיותם, בנחישותם ובהיותם בעלי מוטיבציה רבה. החיבור של לימוד תורה גדולה ומרוממת המעניקה תוכן משמעותי לחיי המעשה – לצבא ולכל תחומי החיים, הוא מורכב מאוד, אך אפשר שזו הדרך הנכונה והראויה כאן בארץ ישראל.

הרב שלמה יוסף זוין

דבריו של הרב שלמה יוסף זוין, הם תגובה לכרוז הגאב"ד (=הגאון אב בית הדין) ובתי הדין של העדה החרדית שפורסם ערב מלחמת העצמאות:

אנחנו הח"מ מודיעים בזה גלוי, לכל אלו התלמידי חכמים חובשי ותופשי ביהמ"ד, בחורים ואברכים בני הישיבות, שעפ"י תורה"ק הצלתנו מהמצב הנורא אשר אנו נמצאים בו ה' ירחם, הוא רק בזכות התורה"ק, וכל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין ידי עשו שולטות בו, וכבר נפסק ג"כ שרבנן אינן צריכין נטירותא.

לזאת יצא מאתנו דעתנו דעת תורה שכל בן ישיבה, חובש ותופש ביהמ"ד, אל יתיצב, ויפקד, וירשם לכל דבר גיוס, וכדומה, אפילו גם לשעה קלה, וחלילה לפקפק בזה כלל וכלל.

וחובה כפולה ומכופלת מוטלת על כל בן ישיבה כעת להתגבר ולהתאמץ בכל היכולת בהתמדת ובשקידת לימוד התורה ביתר שאת וביתר עוז. ובזכות תורה"ק אשר היא מגינא ומצלי ננצל עם כל אחב"י מכל אויב וכו' ויוציאנו השם במהרה לרווחה, ויושיענו תשועת עולמים בביאת גואל צדק, במהרה בימינו אמן. כעתירת החותמים בצפ"י לרחמי שמים מהירים, **יום כ"ג לחדש ניסן תש"ח לפ"ק.**

נאם יוסף צבי דושינסקיא רב ואב"ד פעיה"ק ירושלם ת"ו, ורב ראשי של היהדות החרדית באר"י
 נאם זעליג ראובן בענגיס ראב"ד
 נאם ירוחם פישל בערינשטיין
 נאם פנחס בהגר"י ז"ל עפשטיין
 נאם נפתלי צבי שמערלער
 נאם דוד הלוי יונגרייז
 נאם ישראל יצחק הלוי רייזמאן

הרב זוין הבחין בין חובת תשלום המיסים, שממנה תלמידי חכמים פטורים, לחובת ההשתתפות במלחמת מצווה, המוטלת על כל אחד ואחד. הדבר מתחדד כאשר ברור שגם בני הישיבות עצמם נדרשים להגנה זו ואינם סומכים על הנס. הרב זוין מנתח את הסיבות

האחרות שסביר להניח שעמדו מאחורי פסק הרבנים – התנגדותם העקרונית לכניסה למלחמה מול הערבים, והחשש שגיוס בני הישיבות ירוקן את ספסלי בית המדרש.

קבלת צדקה ותרומות מאינו יהודי; שינוי ייעוד של צדקה

(בבא בתרא ח ע"א – ח ע"ב; י ע"ב)

בסוגיית צדקה נעסוק בשני נושאים:

א. קבלת צדקה מגויים – אין לקבל צדקה מגויים, ואם מקבלים מהם יש בדבר חילול השם. בגמרא מסופר שבכל זאת נטלו צדקה מגויים במצבים שונים. בסוגייתנו נעסוק בשאלות הבאות: מדוע אין ליטול צדקה מגוי, ומה מעמדו של הנוטל בכל זאת? באילו מצבים ניתן ליטול צדקה מגוי, ומהם תנאי ההיתר וטעמיו? מה היא התייחסותם של פוסקי זמננו בשאלת קבלת מענקים ותמיכות מגויים – מאנשים פרטיים וממדינות המסייעות למדינת ישראל.

ב. שינוי ייעוד של צדקה – בגמרא נאמר שבני עיר רשאים לשנות ייעוד של כסף שנגבה לצורכי צדקה: "לכל מה שירצו". הביטוי "לכל מה שירצו" מלמד על חופש מוחלט שיש לבני העיר ביחס לכסף שנגבה לצדקה. בדברים להלן נבחן את גבולות יכולת השינוי של הצדקה, ואת הזיקה שצריכה אולי להיות בין המטרה המקורית למטרה החדשה.

הראשונים שעוסקים בסוגיה זו, מתמודדים עם מקורות הנראים סותרים זה את זה, וכל ראשון מציע פרשנות אחרת ועקבית למקורות.

בשני נושאים אלו עסקו פוסקים רבים במגוון גדול של שאלות. הדברים להלן הם מעט מהמקורות הרבים שיש בנושאים אלו.

א. קבלת צדקה מגויים – באילו מצבים ותנאים ניתן לקבל תרומה מגויים?

תוספות, מסכת בבא בתרא דף ח עמוד א ד"ה יתיב

1. שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רנד סעיפים א-ב

א. אסור לישראל לקבל צדקה מן העכו"ם בפהרסיא, ואם אינו יכול לחיות בצדקה של ישראל ואינו יכול ליטלה מן העכו"ם בצינעא, הרי זה מותר.
ב. שר עובד כוכבים ששלח ממון לישראל לצדקה אין מחזירין אותו משום שלום מלכות אלא נוטלין ממנו וינתן לעניי עובדי כוכבים בסתר כדי שלא ישמע השר.
הג"ה: ויש אומרים דיעשה בהן מה שצוה לו המושל. (כך משמע מפירוש רש"י ותוספות מעובדא דאימיה דשבור מלכא).

הרב דוד בן שמואל הלוי, טורי זהב, ט"ז, יורה דעה סימן רנד ס"ק ב

וינתן לעניי עובדי כוכבים – אבל לישראל לא, דכתיב "ביבוש קצירה תשברנה". פירוש כשיכלה לחלוחית זכות של עובדי כוכבים אז ישברו.

וקשה, דברישא התירו לקבל בצינעא ולא איכפת לן במה שיהיה לעובד כוכבים זכות בזה? ...ונראה לי שאין שייך "ביבוש קצירה" אלא כשהעובד כוכבים מכון דווקא לעניי ישראל, ובזה מייקר שם ישראל, בזה יש זכות גדול כגון הכא, וכמעשה דאימיה דשבור מלכא בגמי

ששלחה לחלק לישראל. ואע"ג דכתב רש"י שהיא ידעה גם כן שמפרנסין גם כן עניי עובדי כוכבים עם ישראל, דאם לא כן הוי ליה גניבת דעת וכמו שנעתיק בסמוך, מכל מקום העיקר בשביל עניי ישראל, בזה הקפידו משום "ביבוס קצירה". מה שאין כן ברישא, שהעובד כוכבים אין כוונתו דווקא על ישראל, אלא הוא מצד טבעו רחמן על כל הפושט יד אין זה זכות גדול ולית ביה "ביבוס קצירה", כן נראה לי עיקר.

2. הראי"ה קוק, שו"ת דעת כהן, סימן קלב

י"ד כסלו תרע"ו (להרב ר' אשר מיכאל ד"ר כהן ז"ל, בזל) שלום רב. בדק לן מר, לחוות דעתי אם מותר לקבל חלק מהצדקה הכללית, שיש להנכרים שרוב ממונם מהממשלה, בשביל קופת הצדקה של ישראל. ונסתפק כבוד תורתו אם האי דינא דאין מקבלים צדקה מהנכרים שייך גם כן ברבים המקבלים. ...וצריך לומר דעיקר "ביבוס קצירה" שייך דווקא בצדקה דרבים דאלימא זכותא דידה. ומשום הכי לא מחלקינן ברבים כלל בין צנעה לפרהסיא, ולא אישתמיט כלל חד מאן דאמר לומר דהני עובדי דמייתי הגמרא בסוגיא דבבא בתרא (בדף ח' ובדף י') דהוו בפרהסיא, אדרבא פשטא דמילתא משמע דבצנעה הוו. אלא ודאי דרק בצדקה דרבים שייך לומר שבזכות זה תמשך מלכותם כדפירש"י ולא בצדקה דיחיד. ומסולק בזה מה שהקשה הט"ז בס"ק ב'.

...דגבי יחיד שייך רק טעם דמבזה נפשיה, ואסור לישראל לבזות נפשו לפני גוי בשפלות כזו, וזהו דוקא בפרהסיא ולא בצנעה. וטעם של "ביבוס קצירה" לא שמענו כלל על צדקה דיחיד, אלא בצדקה דרבים, וכל מקום שהוא יותר בצנעה הזכות יותר, ואיכא יותר משום "ביבוס קצירה". ובצדקה דרבים, שמתחלקת ע"י גבאי צדקה, שייך רק טעם ד"ביבוס קצירה", ולא שייך כלל טעם דמבזה נפשיה, דאדרבא הגבאי הממונה שמקבל הרי הוא מתכבד בקבלתו, שהוא עושה לטובת הכלל, והעניינים המקבלים מידו הרי הם אינם מקבלים כי אם מיד ישראל, ואינם מבזים עצמם כלל בפני נכרי, ויש כאן רק טעם ד"ביבוס קצירה", ולא טעם ביזוי כלל.

3. הרב מרדכי יהודה הלוי פרום, "קבלת תרומות מממשלת ארה"ב", זכור זאת ליעקב, ירושלים תשל"א, עמ' פז-צב

...ובזה מבואר שפיר הגמרא לשם מה צריך ההיתר של שלום מלכות אם בסופו של דבר חילק רבא הכסף לעניי עכו"ם? והוא משום דברבים המקבלים איכא שני איסורים באמת. אחד משום "ביבוס קצירה תשברנה", והשני גם משום חילול ה' אם הוי בפרהסיא ומפורסם כמו בעובדא דרבא. ואף דלכאורה ענין חילול ה' הוא משום דהישראל עצמו שמקבל צדקה, וזה לא שייך אם נותן לרבים ועל ידי גבאי דהוי דרך כבוד. אמנם נראה דאדרבא עצם הדבר שרבים מישראל זקוקים לצדקה מן העכו"ם זה גופא הוי חילול ה' שישראל הם בגלות ובמצב ירוד כזה ולכן אף שחילקם לעניי עכו"ם ואין כאן האיסור

ביבוש קצירה תשברנה, אבל עדין איכא כאן חילול ה'. שהרי מה שחילקם לעניי עכו"ם הוא בסתר כמו שכתב הרמב"ם "שלא ישמע המלך". אם כן העולם חושב שבאמת מגיע הכסף לעניי ישראל ויש בזה משום חילול ה'. ואולי משום זה גופא אפילו ר' אמי לא ידע שחילקו לעניי עכו"ם משום דזה נעשה בסתר ואם כן אלולי שלום מלכות לא היה צריך לקבל כלל ולגרום חילול ה', ורק משום שלום מלכות קבלו. וכדי למעט זכותם ולא לעבור על ביבוש קצירה תשברנה חלקו לעניי עכו"ם.

...נראה לחדש דהאיסור "ביבוש קצירה" הוא משום דמאריכין את הגלות, זה דווקא שאין לישראל מדינה עצמאית וכל עם ישראל הם בגלות ממש תחת שלטון העכו"ם אז האיסור הוא שעל ידי זה לא תמשך מלכותם וממילא הגלות נמשך. אבל עכשיו שיש לנו מדינה עצמאית ... כל מה שמדינת ישראל מתחזקת יותר על ידי מתן תמיכות שזקוקים לה לפי מצבנו, הרי יש בזה לקצר הגלות כי חיזוק המדינה הוא שלב בתהליך לגאולה השלמה ואם כן להיפך למצווה עוד יחשב ולא לאיסור.

והוא הטעם העיקרי, דכל השאלה הנ"ל היה שייך אם ישראל היו במצב של שלום ושלווה ככל האומות אז שייך לפלפל בזה אם מותר לקבל צדקה מן העכו"ם או אסור. אבל לפי מצבנו כיום... שמדינת ישראל נתונה בסכנה של שמד ... אזי כל תמיכה וסיוע באיזה צורה שלא תהיה יש בה משום פיקוח נפש של הכלל והצלת הכלל.

4. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז אורח חיים סימן כב

ב"ה. ירושלים. "באר מים חיים ונוזלים מן לבנון" (תשל"ח) לפ"ק.

לכבוד ידידנו הדגול איש חי רב פעלים לתורה ולתעודה אוצר כלי חמדה ויראת ה' היא אוצרו הרה"ג רבי יהודה קופרמן שליט"א [זצ"ל].

אחרי עתרת החיים והשלום, אודות שאלתו אם מותר לקבל תרומות לבנין בית הכנסת של המוסד שכת"ר עומד בראשו [מכללה לבנות בית וגן ירושלים], גם מבתי הכנסת של קהלות הריפורמים מארצות הברית, הנני להשיב בסייעתא דשמיא.

...ראיתי בשו"ת הרשב"ש [הרב שלמה בן שמעון] (סימן קמג) שנשאל אודות מומרת מופקרת שתרמה מפה לספר תורה אם מקבלין ממנה? והשיב, שמשום אתנן אין לאסור, שהרי אין איסור אתנן שייך אלא בקדשי מזבח, והוא שנתן לה טלה באתננה, אבל אם נתן לה מעות מותר (בבא קמא סה ב). ולענין אם מקבלין מידה להקדש אף בדבר שאינו אתנן, הרי היא כנכריה ואין מקבלין דבר כזה להקדש מידי נכרים, כדאיתא בערכין (ו א) ובבבא בתרא (י ב), ומ"מ בענין זה כבר הורה אדוני אבי מורנו הרשב"ץ [הרב שמעון בן צמח] כמה פעמים להתיר, משום דחיישינן לאיבת המומרים. עכת"ד.

ולכאורה קשה, שהרי לא אסרו לקבל מן הגוים אלא משום "ביבוש קצירה תשברנה", כדי שתכלה זכות של אומות העולם, וייבש לחלוחית מעשה הצדקה שלהן, ואז תשבר מלכותם, וכמו שפירשו רש"י ורבינו חננאל, וכ"כ רבינו גרשום בפירושם לבבא בתרא שם, וזה לא שייך אלא לגבי אומות העולם, מה שאין כן לגבי ישראל מומר, שלענין צדקה והקדש אין

לנו לחוש לכך. וע' בארחות חיים ח"ב (הל' צדקה עמוד תמב) שכתב בשם רבינו שם טוב, שאין לקבל מישראל מומר לא קרבן ולא צדקה ולא צרכי בית הכנסת, כל שעושה דבריו בפרהסיא (להתכבד ולהתפאר), אלא אם כן לבו לשמים במדותיו כישראל. עכ"ל. ומשמע שאם עושה בצינעא מקבלין ממנו.

וכן מצאתי להגאון רבנו חיים בן עטר בספר ראשון לציון (דף קט סע"א) שכתב, שמותר לקבל צדקה מישראל מומר, דלא שייך ביה טעמא ד"ביבוש קצירה תשברנה". ע"ש. וכן כתב החתם סופר בחידושו לבבא בתרא (ח א) שבודאי שמותר לקבל צדקה מישראל מומר, שאע"פ שחטא ישראל הוא, ולא שייך ביה האי טעמא ד"ביבוש קצירה תשברנה". ע"ש. וכל שכן לפי מ"ש עוד הגאון מהר"ח בן עטר בספר ראשון לציון (דף קז סע"ב), דלא חיישינן להא דכתיב "ביבוש קצירה תשברנה", אלא לענין צדקה שנותנים המלך והשרים, שהיא מכריעה את זכותם להמשיך מלכותם, אבל צדקה שעושה איזה גוי הדיוט יבטל הוא וצדקתו ואין לחוש לזה כלל. ע"ש. ולפ"ז יש ליישב קושית התוס' מההוא טייעא דנדב מנורה לבי כנישתא וקבלו ממנו. דשאני התם דהוי הדיוט שתתם באופן פרטי לבית הכנסת. וכן י"ל בזה מה שכתב הרמב"ם (בפרק י' מהל' מלכים הלכה י'): "בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצות התורה (חוץ משבת ותלמוד תורה) כדי לקבל שכר, אין מונעים אותו מלעשותה כהלכתה, ואם הביא עולה מקבלין אותה, וכן אם נתן צדקה מקבלין ממנו, ונראה לי שנותנים אותה לעניי ישראל, הואיל והוא ניזון מישראל ומצוה עליהם להחיותו, אבל עכו"ם שנתן צדקה מקבלין ממנו ונותנים אותה לעניי עכו"ם". ע"כ. ומרן הכסף משנה שם הקשה, דהא בפרק קמא דבבא בתרא (י ב) מוכח להדיא דדוקא משום שלום מלכות קיבלם רבא וחילקם לעניי עכו"ם, אלמא דאי לאו משום שלום מלכות אין מקבלים מידם כלל. והניח בצ"ע, והלחם משנה וכן המשנה למלך תירצו שהרמב"ם סמך על מה שכתב (בפ"ח מהל' מתנות עניים ה"ט), מלך או שר ששלח ממון לישראל לצדקה מקבלים ממנו משום שלום מלכות, וינתן לעניי עכו"ם בסתר. ע"כ. ואכתי לא איפרק מחולשא, כי למה סתם דבריו בהל' מלכים, דמשמע שהחילוק הוא בין בן נח שקיבל עליו לשמור המצות, שאנו מצווים להחיותו, לבין עכו"ם סתם. וע' בשו"ת שדה הארץ (חלק יורה דעה ס"ס כו). ע"ש. ולפי החילוק הנ"ל י"ל שדוקא במלך או שר שנותנים צדקה שיש להם זכות שעל ידי כך תאריך מלכותם אנו צריכים לטעם של "שלום מלכות", אבל בהדיוט מעיקר הדין אין בו כל חשש, יבטלו הוא וצדקתו. (וע"ע בשו"ת כתב סופר חלק יו"ד ר"ס קיד). ...גם הלום ראיתי להגרא"י קוק בשו"ת דעת כהן (סימן קלב, דף רמז סע"א) שכ', כי לולא דברי התוס' היה נראה לומר שלא שייך הטעם דביבוש קצירה תשברנה אלא בצדקה שבית המלכות נותן, אבל בנכרים יחידים שתורמים לצדקה לא שייך טעם זה, ולכן לא מצאנו ענין זה בש"ס אלא אצל אמו של שבור מלכא.

אבל מה נעשה שמדברי התוס' שהקשו מההוא טייעא דנדב מנורה לבהכ"נ מוכח דלא ס"ל הכי, וגם סתימת הפוסקים שלא חילקו כלל בזה, מוכח דלא ס"ל חילוק זה, וצריכים אנו

לקבל באימה את דעתם הרחבה מדעתינו. ע"ש. (ובגליון הספר כתבתי מאז, בעיקר החילוק בזה קדמו הגאון מהר"ח בן עטר בספר ראשון לציון, אך בשו"ת זרע אמת (חיו"ד סימן קיב) דחה חילוק זה בשתי ידיים, והסכים למ"ש הרב פרי האדמה ח"ב (בפ"י מהל' מלכים ה"י) שאין חילוק בזה בין מלך להדיוט. ועי' להגר"ח פלאגי בשו"ת שמע אברהם (סימן נא דקל"א ע"א) שהסכים להלכה לחילוק הנ"ל, ושכן כתב מר זקנו הרב שנות חיים. וע"ע בשו"ת הלכות קטנות ח"ב (סימן צב). ודו"ק. ואכמ"ל).

...ועינא דשפיר חזי להמאירי (בבא בתרא י ע"ב עמוד סה) שכתב, וזה תורף דבריו: "אחד משאר אומות שבא ליתן מעות לארנקי של צדקה, אין מקבלין ממנו, ואם הוא נכבד ויש במניעת קבלתו צד חשש איבה מקבלין, ומפרנסים מהם עניי גוים הואיל ובסתם נתנם, ואין כאן גניבת דעת, שמכל מקום שם צדקה עליה, שהרי אף משלנו אנו חייבים לפרנסם, כמו שאמרו מפרנסים עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום. ומכל מקום אם פרט ואמר לעניי ישראל או לפדיון שבויים או לבית הכנסת, אין גונבים את דעתו לשנות מדבריו כלום, והוא שאמרו על אחת ממלכות הגוים ששלחה ארנקי למצוה רבה, ודקדק רב יוסף וגמר בה לפדיון שבויים". עד כאן. ומבואר מדבריו שגם לגבי גוי הדיוט שייך הכתוב ביבוש קצירה תשברנה, ולכן אין מקבלים ממנו, וכדברי התוס'. ... והנה המאירי שם סיים: "וישראל היוצא מן הדת, יראה שאם הוא להכעיס, אין מקבלין ממנו כלל". ומבואר דאע"ג דלא שייך במומר ישראל "ביבוש קצירה תשברנה", מ"מ קנסוהו חכמים לדונו כעובד עובד עבודה זרה, והוסיפו חומרא שאפילו לצורך בית הכנסת אין לקבל ממנו, כדאמרינן גבי קרבן, מכס להוציא את המומר. וכדברי הרשב"ש הנ"ל, וגם הרשב"ץ לא היקל בזה אלא במקום שיש לחוש לאיבה. (אלא שבארחות חיים הנ"ל סובר שאם עושה כן בצינעא, לא לשם התפארות מקבלים ממנו, ורק כשעושה בפרהסיא אין לקבל ממנו). ... וא"כ סתם מומר שהוא מחלל שבת בפרהסיא, נחשב כמומר להכעיס בשאר עבירות, ואין לקבל ממנו צדקה, ואף לא לבית הכנסת. וצ"ע.

ועדיין אני אומר, שאפילו לדברי המחמירים, דוקא אם המומר תורם דבר מסויים, כגון מנורה לבית הכנסת או מפה לספר תורה וכיו"ב, אין מקבלין ממנו. מה שאין כן אם תורם סכום מעות לבנין בית הכנסת וכיו"ב שיש לומר דבכי האי גוונא שפיר דמי לקבל ממנו. וכ"כ האליה רבה (סימן קנד ס"ק יז), שאם המומר נותן מעות לכתוב ס"ת בשמו, אפילו אם הוא מומר לעבודה זרה מותר. ע"ש. [וכ"כ להלכה בשו"ת פרי השדה ח"ב (סימן מט) ובשו"ת עצי הלבנון (חאו"ח סימן ז). ע"ש]. ... אולם מאחר שכתב מעכ"ת בשאלתנו: "כי ידוע לנו מראש כי כל בית כנסת אשר ישתתף במבצע ההתרמה להקמת בית הכנסת של המוסד, ידרוש מאתנו לרשום את שמו של בית הכנסת התורם, חרות על שיש במקום בולט ליד הכניסה לבית הכנסת של המוסד, כאחד התורמים", דבר זה נראה לי שהוא חמור ביותר, כי הנה ידוע מה שגאוני עולם בדורות הקודמים יצאו באיסור חמור נגד

הריפורמים, ונגד בתי הכנסת שלהם אשר נבנו בחיקוי הכנסיות של הנוצרים, ודימו אותם הגאונים לבתי עבודה זרה שאסור להכנס לתוכם...
 ואם איך יעלה על הדעת להתיר לחרות שמות בתי הכנסת של הריפורמים בעט ברזל ועופרת, ולהשאיר להם שם עולם שלא יכרת, ולחלוק להם כבוד בשערי מקום מקדש מעט שלנו, והרי ידוע שפרנסיהם ורבניהם השחיתו התעיבו לאין קץ, וחיללו כל קודש, והתירו עריות בפרהסיא בטקסי נישואי תערובת, עם הופעת כומרים נוצריים בטקסי הנישואין הנ"ל... ולכן עצתי אמונה לכת"ר שאם יעמדו הריפורמים על דרישתם לחרות את שם בית הכנסת שלהם בפתח בית הכנסת של המוסד של כת"ר, ימנע עצמו מלקבל תרומותיהם, וממקום אחר ישלח שלומיו, כי לא אלמן ישראל, וכמו שאמרו חז"ל, אשריהם ישראל שנתבעים ונותנים. ובלאו הכי לא נכון לכתחלה לפנות אליהם "בחוזר" ולבקשם לתרום לבהכ"נ, כמ"ש בשו"ת בית שערים (חאו"ח סימן סא). ע"ש. אף שיש חולקים, וע' בשו"ת קול אריה סימן יד, ובשו"ת תשורת שי ח"א סימן טו, ויהי רצון שהשי"ת יהיה עזרו ומגנו וישלח עזרתו מקודש להגדיל תורה ולהאדירה לאורך ימים ושנות חיים וכל טוב. עובדיה יוסף ראשון לציון הרב הראשי לישראל.

ב. שינוי ייעוד של צדקה

תוספות, מסכת בבא בתרא דף ח עמוד ב ד"ה ולשנותה

5. הרב יוסף אבן מיגאש, חידושי הר"י מיגאש, מסכת בבא בתרא דף ח עמוד ב

לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה. ודוקא מקופה לתמחוי ומתמחוי לקופה שהכל צורך עניים. אבל אם רצו לשנותם לדברים אחרים שאינן מצרכי עניים אסור, דגזל עניים הוא. והיינו דתנן במסכת שקלים (ב, ה) "מותר עניים לעניים, מותר שבויים לשבויים" ואמרינן נמי (לקמן בסמוך) "עביד חד כיסא ואתני" ושמעינן מינה טעמא דאתני, הא לא אתני לא, אפילו מעניי העיר לעניי עולם. וכיון דאביי ריש מתא הוה, אם כן הוא דאפילו לדברים אחרים שאינן צרכי עניים יכולין לשנותן. כל שכן דהוה יכול לשנות לעניי עולם בלא תנאי. אלא לאו שמע מינה דהא דקתני ולשנותן לכל מה שירצו לצורך עניים הוא, אבל שלא לצורך עניים אין להם לשנותן כלל, ואפילו היתה הצדקה שפסקו עליהם בני העיר, וכל שכן אם היא צדקה שפסק אותה יחיד...

וההיא דאמרינן (ברייתא פ"ק דערכין דף ו' ע"ב) ישראל שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת דקיימא לן דאפילו היכא דלא נשתקע שם בעלים ממנו מותר לשנותה לדבר מצוה אבל לא לדבר הרשות? שאני התם דעיקר ההקדש לבית הכנסת הוא, ובית הכנסת צורך בני העיר וברשות דידהו רמיא. תדע שהרי יש להן רשות למכרה ואפילו למשתי בה שכרא. אבל מה שנקדש מעיקרו לעניים או לבני העיר אין בהם שום רשות כלל למכרו או לשנותו לדבר אחר.

[שיטה מקובצת בשם הרא"ה – והא דקאמר מריש לא הוה יתיב מר אציפי דבי כנישתא כיון דשמעה להא דתניא ורשאין בני העיר לעשות קופה תמחוי, הוה קא יתיב. ופירש הוא [הרא"ה] ז"ל שלא נלקחו אותם ציפי מקופת צדקה אלא לצרכי בית הכנסת, ועכשיו העמידום בבית המדרש (בניגוד לדעת רש"י ד"ה "דבי כנישתא").]

6. רבנו אשר, רא"ש, בבא בתרא פרק א סימן כט (רש"י דף ח עמוד ב ד"ה אציפי דבי כנישתא; תוספות ד"ה ולשנותה)

פ"י ר"ת ולשנותן לכל מה שירצו אפילו לדבר הרשות, והתיר ליתן מעות הקופה לשומרי העיר לפי שעל דעת בני העיר נותנין אותה. והא דאמרינן בערכין [ו ע"א]: "האומר סלע זו לצדקה עד שלא באת ליד גבאי מותר לשנותה, משבאת ליד גבאי אסור לשנותה". הני מילי גבאי, אבל צבור יכולין לשנות, וגבאי נמי דוקא לדבר הרשות אבל לדבר מצוה מותר לשנותה.

...וה"ר יוסף הלוי ז"ל כתב דהא דקאמר ולשנותן לכל מה שירצו דוקא לדבר שהוא צורך עניים ... והביא ראיה מהא דתנן במס' שקלים (פ"ב מ"ה) מותר עניים לעניים מותר שבויים לשבויים ... ונראה לי דאין ראיה ממה שהביא מההיא דשקלים. דהתם לא איירי במעות של קופה אלא ע"י מקרה שהוצרכו לגבות מעות לצורך עניים כגון מלבושים או שבאו שם עניים הרבה דומיא דשבויים, ובהא הוא דאמר דמה שהגבו לשמם לא ישנוה ליתנו לעניים אחרים. אבל בני העיר שעשו קופה בסתם, לדעתם עשאוה, ולשנותן לכל מה שירצו. ולכשיצטרכו מעות לעניי עירם יגבו פעם אחרת.

כן משמע לישנא ד"לכל מה שירצו". דאי לאשמועינן דלצורך עניים דוקא יכולין לשנותה, כיון דאשמועינן כבר דיכולין לשנות תמחוי שהוא לעניי עולם ליתנן לעניי העיר, וקופה שהיא לעניי העיר ליתנו לעניי עולם, ואין בו משום גזל שנותן מה שנגבה לעני זה לעני אחר, כל שכן מה שנגבה לאותן עניים שיכול לשנותן ממעשה למעשה. ... על כן נראה דברי ר"ת.

7. הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, חלק ה סימן עה (עמ' 528)

[השאלה עסקה בשימוש בכסף שנאסף לרפואת ילדה חולה שנפטרה לבסוף. המקרה היה בצפון אמריקה. המחזיקים בכסף רוצים להשתמש ביתרת הכסף למטרות עליה לארץ, התורמים דורשים שהכסף יועבר לחולים דומים, והמשפחה רוצה להקים סניף בני עקיבא על שמה של הילדה]

השאלה שבה נחלקו ר"ת והר"י מיגאש היא: מה מעמדם של הפרנסים? האם ידם כידו של השבוי והעני [ע"פ בבא קמא לו ע"ב], או שידם כיד התורמים? אם תפקידם הוא כשל גבאי צדקה שידם כיד העניים הכסף ודאי אינו שלהם, והם אינם רשאים להוציאו ולהשתמש בו לשום צורך אחר, ואף המותר שגבו שייך להם. אך אם הם עומדים במקומם של התורמים, הרי הם רשאים לעשות במותר כפי הבנתם...

דעת ר"ת היא שהפרנס אינו כגבאי וידו אינה כיד העני. וכיון שהעניים לא זכו עדיין בכסף שבקופה, הפרנסים רשאים לשנותם על פי צרכי אנשי העיר אפילו לדבר הרשות. ורק כשהכסף הגיע ליד הגבאי הוא נתפס בקדושת צדקה והעניים זוכים בו, ופשוט שהוא אינו יכול לשנותו לדבר הרשות.

ואילו הר"י מיגאש סובר שמיד עם איסוף הכסף הוא נתפס בקדושת הצדקה, ואם כן פרנסי הציבור ידם כיד העניים, ואין יכולת בידם לשנותו לדבר הרשות.

8. הרב מרדכי אליהו, שו"ת מאמר מרדכי, כרך ב יורה דעה סימן יט

שינוי מטרת כספי צדקה

י"ד מנחם - אב תשנ"ב.

לכבוד ה"ה גדליה שרייבר הי"ו, ירושלים. השלום והברכה.

ראה ראיתי מה שכתב הרה"ג אליקים לבנון שליט"א רבה של אלון מורה, בענין כסף שגבו לרפואת חולה, והאפוטרופסים השתמשו בקרן עבור הוצאות הטיפול, והחולה נסעה לחו"ל דרך קרן זו ולא עלתה לה, וחזרה לארץ, וכאן המשיכה בטיפולים עד ששבקה חיים, ונשאר כסף בקרן, אם מותר לשנותו לצדקה אחרת.

בשו"ע יו"ד (סימן רנ"ג סעיף ו') פסק מרן: "עני שגבו לו להשלים לו די מחסורו והותירו על מה שצריך, המותר שלו. ואם גבו לעניים סתם והותירו, ישמרו לעניים אחרים. וכן מותר שבוי, לאותו שבוי. ואם גבו לשבויים סתם והותירו, ישמרו אותם לשבויים אחרים. וכן מותר המת ליורשיו, מותר מתים למתים. ואם ראו הפרנסים שיש צורך שעה ורצו לשנות, הרשות בידם". היינו שיש חילוק בין גביה לצורך אדם מסוים ובין גביה כללית.

ובסעיף ז' שם פסק מרן: "מעות שגבו לפדיון שבוי ומת קודם שנפדה, יש מי שאומר שהם של יורשיו, ויש מי שאומר שלא זכו בהם יורשיו, ולזה הדעת נוטה בזמן הזה דאמדינן דעתיהו שלא התנדבו על דעת כן. והוא הדין לנטמע השבוי בין העובד כוכבים קודם שנפדה". כלומר, הסברא הראשונה - סברתו של הרשב"א [שו"ת הרשב"א, ד, סי' נה] היא שבעת שגבו לשם אדם מסויים והקהל נתן לגבאי, כאילו הוא ידו של עני, ומשעת הגביה זכה לו הגבאי, לפיכך המעות של יורשיו. ואילו הסברא השניה היא סברת הרא"ש [שו"ת הרא"ש כלל ל"ב סי' ח'] שיש הבדל, אם בכסף שנגבה נעשה חלק מהמצוה ונשאר מותר - אמרינן שזה שייך לו או ליורשיו, אך אם לא התקיים הדין של "מותר", מעיקר הדין יש להחזיר המעות לציבור, ובאין אפשרות "יעשו בהם צרכי רבים". ואעפ"כ כתב בבית יוסף [יורה דעה סי' רנג, ז] בשם הרא"ש שעדיף שיעשו בזה צרכי שבויים, אך כל זה אם לא השתמשו בכסף. ברם, אם השתמשו בחלק מהכסף ונשאר מותר, חזר הדין ליורשיו ובזה גם הרא"ש מודה. ועיין לערוך השולחן (סעי' י"ג - ט"ו). בר מן דין, כבר נפסקה ההלכה (שם סעיף ו') עפ"י הירושלמי: "ואם ראו הפרנסים שיש צורך שעה ורצו לשנות, הרשות בידם" ובתשובות הרא"ש (כלל ל"ב סי' ו') הביא את דברי הירושלמי, וז"ל: "וגרסינן בירושלמי דשקלים (פ"ב ה"ה) על מתניתין דמותר עניים לעניים ומותר שבויים לשבויים,

ואין ממחין ביד הפרנסים", והוסיף הרא"ש שם, וז"ל: "כלומר אם ראו שיש צורך שעה ורצו לשנות הרשות בידם", ומשמע אפ"י שזה שייך לכאורה לעני או לשבוי.

תבנא לדינא, מאחר ובעת שהכסף נגבה בעילום שם, התורמים התכוונו לדעת הגבאים האפוטרופסים, אף על פי שהחלו להשתמש בכסף למטרה שלשמה נאסף ונשאר הוי מותר, אעפ"י שהחולה נפטרה, ואפ"י לדעת הרא"ש שהיא הסברה השניה המובאת בשו"ע שם, אם נאמר שזה "צורך שעה", ואין לך צורך שעה יותר מבנין בית כנסת או יותר נכון מהשלמת בנין ביהכ"נ - מותר לשנות. עם זאת, עדיף שהדבר יעשה על דעת היורשים. ויה"ר שזוכה להתנחם בנחמת ציון וירושלים. ולמשפחה נאמר: "ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה", ומכאן והלאה חושבנא טבא, אכ"ר.

מרדכי אליהו ראשון לציון הרב הראשי לישראל

חובת צדקה

רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק י הלכות א-ב

א. חייבין אנו להזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה, שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו שנאמר "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו לעשות צדקה" (בראשית יח-יט), ואין כסא ישראל מתכוון ודת האמת עומדת אלא בצדקה שנאמר "בצדקה תכונני" (ישעיהו נד, יד), ואין ישראל נגאלין אלא בצדקה שנאמר "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה" (ישעיהו א, כז).

ב. לעולם אין אדם מעני מן הצדקה ואין דבר רע ולא היזק נגלל בשביל הצדקה שנאמר: "והיה מעשה הצדקה שלום" (ישעיהו לב, יז), כל המרחם מרחמין עליו שנאמר: "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך" (דברים יג, יח), וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם יש לחוש ליחסו, שאין האכזריות מצויה אלא בעכו"ם שנאמר: "אכזרי המה ולא ירחמו", (ירמיהו נ, מב), וכל ישראל והנלוה עליהם כאחים הם שנאמר "בנים אתם לה' אלהיכם" (דברים יד, א) ואם לא ירחם האח על האח מי ירחם עליו, ולמי עניי ישראל נושאים עיניהן, הלעכו"ם ששונאים אותן ורודפים אחריהן, הא אין עיניהן תלויות אלא לאחיהן.

הרא"ה קוק, מדבר שור, דרוש לג, עמ' ש-שא

מצוות הצדקה וכל המצוות השכליות כולן, כשיעשה אותן איש מאומות העולם מפני רגש הנפשי הנטוע בו, הרי הוא משובח מאד, וכבר יש בידו תכלית מעלתו שהוא מוכן אליה. אבל איש מישראל לא זכה בזה עדיין בכל אורחותיו, כי אם שיעשה כל אלה יען שהם דרכי ה' יתברך ברוך הוא. ודבר זה נמשך יען שתעודת ישראל בעולם היא למען השלמות האלוקית, ולזה אין די בהנהגה ישרה על פי השכל בלבד, כי אם להדבק בדרכי ה' יתברך מצד שהן דרכיו יתברך העליונות. על כן דרשו חז"ל על הפסוק: "צדקה תרומם גוי וחסד לאמים חטאת" (משלי יד, לד). "צדקה תרומם גוי" אלו ישראל, "וחסד לאמים חטאת" אלו אומות העולם. והכוונה לפי דברי כי הצדקה שהיא ראויה לישראל היא דבר שמרומם את ישראל שבוה ניכרת מאד מעלתם, שהדבר שהוא ענין מושכל כצדקה, והם מכירים וקרובים מאד לנטיית הרחמים וכד', אינם עושים אותה כי אם מפני שהיא דרך השם יתברך. הרי היא דבר שמרומם את ישראל ומראה לכל הכרתם בכבוד השם יתברך, שאפילו כבוד הדרך הטוב והישר שהוא גדול מכל כבוד לפי האמת אצל הישר והחכם, הכל בטל הוא נגד כבוד השם יתברך, והכל ראוי להיות רק לשימוש מפני כבוד דרכיו העליונים יתברך. "וחסד לאמים", דבר שהוא חסד ללאומים, דהיינו ההרגש הטבעי, הוא "חטאת" לישראל, שאצלם צריך שתהיה הצדקה נעשית בשביל כבוד המקום ברוך הוא ורצונו הגדול יתברך.

שינוי ייעוד של צדקה

משנה מסכת שקלים פרק ב משנה ה

מותר עניים, לעניים. מותר עני, לאותו עני. מותר שבויים, לשבויים. מותר שבוי, לאותו שבוי.

תלמוד בבלי מסכת ערכין דף ו עמוד א – עמוד ב

תנו רבנן: סלע זו לצדקה. עד שלא באתה ליד גבאי מותר לשנותה. משבאתה ליד גבאי אסור לשנותה... תנו רבנן: ישראל שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת, אסור לשנותה. סבר רבי חייה בר אבא למימר, לא שנא לדבר הרשות ולא שנא לדבר מצוה. אמר ליה רב אמי: הכי אמר רבי יוחנן לא שנו אלא לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה מותר לשנותה.

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף לו עמוד ב

ההוא גברא דתקע לחבריה. שלחיה רב טוביה בר מתנה לקמיה דרב יוסף... אמר ליה ההוא גברא, הואיל ופלגא דזוזא הוא לא בעינא, נתביה לעניים. הדר אמר ליה: נתביה ניהלי, איזיל ואברי ביה נפשאי. אמר ליה רב יוסף: כבר זכו ביה עניים. ואף על גב דליכא עניים? הכא אן יד עניים אן.

הרב חיים דוד הלוי, שו"ת עשה לך רב, חלק ד סימן נא

מגבית הנערכת ע"י פרנסי וגבאי הקהילה הידועים ומוכרים לכל, וכל התורם באמצעותם, אף שנאמר לו לתרום למטרה מסויימת ולאדם מסויים, סומך בעיקר עליהם, ובדעתו שהם יעשו בכספי המגבית כפי שנראה להם. ולכן הרי זה כאילו הותנה מראש שמותר להם לשנות לפי הצורך ולפי הבנתם, וכל שכן אם הותנה כן מפורש בתקנות הקהל. אבל מגבית הנערכת ע"י אנשים מסויימים למטרה מסויימת ומוגדרת וכל שכן לאדם מסויים, אין להם רשות כלל לשנות מאותה מטרה, ואם גבו לצורך מסויים של עניים ונותר בידם, יתנוהו לעניים בלבד, וכן לשבויים ומתים. ואם גבו לצורך עני מסויים, היינו שהזכירו שמו בשעת המגבית, יינתן המותר לאותו עני דוקא שכבר זכה בו. ועיקר זה למדתי מדברי הרא"ש (במסכת בבא בתרא פרק א' סעיף כ"ט), ועיין שם בדבריו.

...מעתה נתבררה ההלכה שאפילו מגבית שנערכה לצורך עני מסויים, אם הגבאים הם פרנסי צבור, יש להם הרשות לשנותה לפי צורך שעה כראות עיניהם וכמו שנראה מדברי מרן בפשיטות, והטעם כמו שנתבאר שכל הנותנים סמכה דעתם על הגבאים שיעשו בכסף כהבנתם, אף שאמרו להם לצורך פלוני, וכמו שמבואר בירושלמי שהוא מקור הלכה זאת, אין פודין שבוי בשבוי ואין ממחין ביד הפרנסים בכך. ...אך עצה טובה איעצכם לעתיד, באם תתעסקו במצוה דומה, שתתנו תנאי עם האדם שלשמו נערכת המגבית, שבמדה וישאר מכספי המגבית עודף על צרכיו כפי שיוותנה מראש (כדי שלא יתבע תביעות מוגזמות), תהיה הרשות נתונה לשנות לאדם אחר, וטוב לכתוב כזאת גם בפניה אל התורמים, שכאשר יתרמו יעשו על מנת כן, ובזה תצאו מכל ספק, ותהיה משכורתכם שלמה מאת ה'.

קבלת צדקה מגויים

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כו עמוד ב

אמר רב נחמן: אוכלי דבר אחר פסולין לעדות. הני מילי בפהרסיא, אבל בצינעא לא. ובפרהסיא נמי לא אמרן אלא דאפשר ליה לאתזוני בצינעא וקא מביזי נפשיה בפהרסיא, אבל לא אפשר ליה חיותיה הוא.

רש"י ד"ה אוכלי דבר אחר: מקבלי צדקה מן הנכרים דהוי חילול ה' מחמת ממון והוה ליה כרשע דחמס.

הגאון ר' אליהו, הגר"א, הגאון מוילנא, משלי יד, לד

"צדקה תרומם גוי" - פירוש כשהגויים עושים צדקה אותו הגוי יתרומם, כמו שנאמר "פזר נתן לאביונים קרנו תרום בכבוד", "וחסד לאומים חטאת" - וכשעושים חסד אז לא די שהם מתרוממים, אלא שהוא גם חטאת לשונאיהם של ישראל, שמחמת זה תחסר זכותם של ישראל, כי הקב"ה צריך לשלם גמולם בעולם הזה, ושכר מצוה הוא רב כמו שמצינו אצל נבוכדנצר, שבשכר שלש פסיעות השליטו על כל העולם והחריב בית המקדש והרג את חסידו, והכל כדי שיתמלא רצונו ויהיה שכרו משלם.

הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה חלק ב סימן קיז

ובדבר שהיהודים רוצים לעשות בענקעט (אירוע, מסיבה) לכבוד נכרי באיזה אולם כדי שיבואו בשבילו הרבה אורחים ויתנדבו בשבילו עבור הדבר מצוה, אין לומר שהוא דבר איסור ממש, שמצד "ביבש קצירה" שאיתא בב"ב דף י' כיון שמה שיתקבץ לצדקה על ידו הרי כוונתו אינו למצוה אלא לכבוד שאין בזה זכות ומצוה כל כך. ואם בשביל טעם חלול השם שצריכין להנכרי דאיתא ברש"י סנהדרין דף כ"ו וטעם זה נפסק להלכה שולחן ערוך יורה דעה בסימן רנ"ד סעיף א' כדאיתא בט"ז ושי"ך ס"ק א' עיין שם, שהכוונה שהוא בזיון להיהודים שגם זה נחשב חלול השם, הרי אם אי אפשר לחיות בצדקה של ישראל ואינו יכול ליטלה מהנכרי בצנעא הרי זה מותר כדאיתא בסנהדרין ובשולחן ערוך שם, ואם כן הרי אפשר שהגבאים ומנהלים מוסד המצוה לא יכלו להשיג ההכרחיות עבור המצוה מצדקה של ישראל שלכן אין לאסור אם האמת כן. אבל בכל אופן הוא ענין מכוער שאין להגבאים ומנהלים של מוסד מצוה לעשות זה אף שאין בזה איסור ממש ויטריחו להשתדל להשיג כל הצורך מיהודים החייבים בהמצוה.

על הסוגיה

מניעי הצדקה: סוגיית קבלת צדקה מגוי חושפת בפנינו שלא רק נתינת הצדקה היא החשובה, אלא גם המניע העומד מאחוריה. נתינת צדקה שמטרתה לזכות בכבוד או להנציח את שמו של התורם (כמו שהיה רווח בתרבות הרומאית בימי חז"ל), כמו גם נתינת צדקה של גויים שמנסים להראות עד כמה הם מרבים בחסד, לעומת היהודים שאינם כאלו – אלו מניעים שפוסלים ופוגמים במעשה הצדקה עצמו.

מכאן נוכל ללמוד (בזהירות הנדרשת) גם למעשי החסד והצדקה שלנו. אמנם יש ערך למעשה הצדקה מצד עצמו, אך ראוי להשתדל שמניעיו יהיו נקיים ולשם שמים וגמילות חסדים, ולא כדי לפאר את עצמנו, לזכות לכבוד, או חלילה להראות שמישהו אחר פחות נדיב מאתנו.

בסופו של דבר, תכלית הצדקה היא לסייע לעני לצאת ממצוקתו, וזה הדבר שצריך לעמוד לנגד עינינו.

מערכת רווחה וצדקה: סוגיה זו עוסקת בהיבטים שונים של גביית צדקה וחלוקתה, ומרחב התמרון שיש לבעלי תפקידים ממונים להשתמש בכספים שנגבו מהציבור לצורכי הציבור. בגמרא נזכרים מרכיבים נוספים הקשורים למערכת הצדקה, הרווחה, והדאגה לצורכי כלל הציבור.

ניתן לעמוד על המרכיבים השונים: על האחריות החברתית לפרנסתם וכלכלתם של העניים ושל אחרים הנמצאים בשולי החברה ותמיכה בהם (בני העיר); על הקמת מנגנוני גבייה, מסגרות רווחה (קופה) ומערכות הזנה לנזקקים (תמחוי); על האחריות הרבה המוטלת על גבאי צדקה; על אופן הגבייה ועל אופן חלוקתה; על היושר בגבייה והחלוקה ההגונה והשקולה (צדקה נגבית בשניים, ומתחלקת בשלושה); על היכולת לגבות ממי שיש לו יותר מאשר מאחרים (רבא אכפיה לרב נתן בר אמי ושקיל מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה); על הפעלת שיקול דעת בשימוש ראוי ומיטבי בכספי ציבור, ובהכרעה בין סדרי קדימויות וסדרי עדיפות [להעביר בתקציב מסעיף לסעיף] כשהסכום מוגבל ומצומצם (לעשות קופה תמחוי ולהפך או לממן את שכרם של שומרי העיר מכסף שנגבה לצורכי בני העיר); על העדיפות שניתנת לנזקקים המקומיים ובנטילת האחריות גם על נזקקים שלא שייכים לקהילה הגרעינית (אביי התנה על כיס אחד); על המחויבות הקהילתית לדאוג לקיומם והחזקתם של מסגרות וצרכים עירוניים נוספים – בית כנסת, שומרי העיר; ועוד.

תרומה ייעודית: סוגיה זו היא מקור לשאלות אקטואליות רבות: קורה שאוספים צדקה לשם מטרה מסוימת – למשל ניתוח דחוף בחו"ל (ל"ע) ונשאר כסף כי גבו יותר מדי, כי הסתבר שהעלות הייתה נמוכה מהצפוי, או חלילה כי החולה נפטר; מה עושים עם הכסף? וכן למשל: גמ"ח או קופת צדקה יישובית. האם מזכירות יישוב יכולה להחליט שכסף מסוים ישתמשו בו לצרכים שלא מוגדרים צדקה (שיפוץ גן משחקים; רכישת ספרים לספריית הישוב, ספרי חול וספרי קודש; התקנת אנטנה לטובת קליטה של מכשירים ניידים, וכדומה). אלו שאלות נפוצות ומסוגיה זו יש ללמוד את התשובות להן.

מענקים, תרומות וכספי סיוע ותרומות שונות מגויים: הסוגיה המובאת כאן יכולה לשמש פתח לדיון בכיתה על אודות שאלות הניצבות בפני מדינת ישראל, גופים וארגונים יהודיים שונים, ואנשים פרטיים – נזקקים ונצרכים. האם מותר לקבל מענקים, תרומות וכספי סיוע מגויים – מדינות, אנשים פרטיים או ארגונים של דתות אחרות – הרואים ערך ועניין דתי במתן תרומות מסוג זה.

ההיתר המרווח ביותר מתבסס על דברי הט"ז שמתיר כאשר אין לגוי כוונה לתת כסף לישראל דווקא ובמיוחד כאשר הדבר ניתן בתור כספי סיוע שניתנים גם למדינות נוספות. דברי הראי"ה קוק והרב מרדכי פרום (חתן חתנו של הרב קוק), מציבים פרמטרים נוספים לשאלה זו במדינת ישראל. כשמדובר על תרומות למדינת ישראל ולגופים משפיעים

ומשמעותיים במדינת ישראל, האם אין חשש שקבלת כספים באמצעות תרומות ומענקים תשפיע ותיצור תלות ומעורבות לא רצויה של אותם תורמים בחיים כאן במדינת ישראל? יש גופים שבאמצעות תרומות נדיבות ביותר מנסים להשפיע על מרקם החיים הלאומיים במדינת ישראל, על אורחות החיים החברתיים, על היחסים שבין עם ישראל לעמים אחרים ועוד. סוגיה זו היא הבסיס לדיונים בשאלות אלו.

הקמת מדינת ישראל וההלכה: לסתירה לכאורה בין הלכות השולחן ערוך ניתנו תשובות שונות ומגוונות, שיצרו חילוקים בין המקרים שמותר לקבל צדקה מגוי ובין אלו שאסור. הרב מרדכי פרום, שכתב את תשובתו כעשרים וחמש שנים אחרי הקמת המדינה, רואה שינוי מהותי שמתרחש עם הקמת המדינה. החשש שהצדקה המתקבלת מהגוי תעכב את הגאולה איננו קיים עוד – שהרי המדינה כבר קיימת, והצדקה מהגוי רק מחזקת אותה; חיזוקה הוא הוא המקרב את הגאולה השלמה. זהו חלון חשוב להתבונן דרכו על השפעתה של הקמת המדינה על המבט שלנו על יחסי ישראל והגויים, על חששות ממעשים המעכבים את הגאולה ועל ההלכות המיוחדות למדינה (השונות מההלכות הנוגעות ליחיד, למשל בשאלת חובתו של היחיד למסור נפשו להציל אדם אחד מול חובת היחיד למסור נפשו במלחמת מצווה להצלת הכלל ועוד שאלות רבות).

מצות צדקה - ר' עקיבא וטרונרופוס (בבא בתרא י ע"א)

בגמרא מובא ויכוח בין טורנוסרופוס הרשע לרבי עקיבא. כנגד הטענה שהעוני בא כעונש משמים על העניים ולכן אל לנו להתערב ולדאוג להם, ענה רבי עקיבא שאין הדבר כן; העוני ניתן בעולם "כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם". ננסה להתבונן במציאות של העוני בעולם – האם היא תוצר של פגם וחטא של היחיד והחברה או שמא זו מציאות מכוונת שתפקידה להביא לתיקון היחיד ולפיתוח צדדיה המוסריים והרוחניים של החברה.

נעמוד על שורשיו של עימות אידיאולוגי זה על ידי הקבלה לויכוח נוסף בין טורנוסרופוס הרשע ורבי עקיבא, וכך נעמיק בהבנת תפיסת עולמו הרחבה של רבי עקיבא כלפי הבריאה ותפקיד האדם בתוכה.

א. השיח שבין רבי עקיבא לטורנוסרופוס

1. הרב יאשיהו פינטו, הרי"ף, מאור עינים על עין יעקב מסכת בבא בתרא דף י עמוד א

קשה, למה לא השיב דשאני התם גבי עבד שכעס המלך וגזר עליו שלא להאכילו, אבל בעניים גזר הקב"ה להאכילם דכתיב "פתח תפתח ידך... לענייך" (דברים טו, יא), וצווה כמה פעמים בתורה לתת צדקה לעניים ויעד להם שכר "למען יברכך ה' בכל משלח ידך" (דברים יד, כט)? ועוד קשה למה השיבו כדי להינצל אנו בהם מגיהנם ולא השיבו כדי להתברך בהם במעשה ידינו ולזכות בהם לחיי העולם הבא? ועוד קשה דהיה לו להשיבו מיד משל למלך שכעס על בנו, ולמה הוצרך להשיב לו תחילה כדי להנצל אנו בהם מגיהנם שמתוך זה חזר ואמר אדרבה זו מחייבת?

ונראה שלא נעלם מבעל הדין ומטורנוסרופוס שהקב"ה רוצה שיזכו עם העניים לבלתי ידח נדח ולא ימות נפש אחת מישראל. אלא כך אמר: כיוון שלא פרנס הקב"ה לעניים מידו ותלה פרנסתם ביד בני אדם, הוא יורה שאינו אוהבם כי לאוהביו הוא מפרנס מידו, ולמי שאינו אוהב תלה פרנסתם בידי בני האדם, שהעניים הן יצוריו יתברך ורוצה בקיומם אבל אינו אוהבם. ולכך השיבו "כדי להינצל אנו בהם מגיהנם" כלומר מאהבה היתה העניות להם לפי שאם נתחייבו לירד לגיהנם יחלץ עני בעניו מדינה של גיהנם, וגם אנו ניצולין מגיהנם בנתינת הצדקה להם. הרי כאן יש אהבה שאהב הקב"ה לעניים. ובזה היתה תשובה שלימה להורות שהקב"ה אוהב עניים.

וכשחזר וערער שאדרבה זו המחייבת לגיהנם לפי שהמלך כעס על עבדו וגזר שלא להאכילו כלומר שאף אחד מבני היכל המלך לא יאכילוהו ואע"פ שאינו חפץ להמיתו רוצה שיאכילוהו אחרים אבל לא מבני פלטרין שלו, ובא אחד מבני הפלטרין והאכילוהו הלא הוא כועס לפי שרוצה שכל בני היכלו ישנאו למי שהוא שונאו, וכן זה שהאכילו לעני שהוא היה ראוי לירד לגיהנם בעוון נפשו איך ינצל מגיהנם בעבור שפרנסו לעני אשר שנאו ה'.

ואע"פ שרוצה הקב"ה שלא ימות בחוסר לחם אבל אפשר להתפרנס ע"י אדם זכאי שאין בידו חטא נפש לירד לגיהנם בעונו ואיך ינצל עכשיו בשביל שפרנסו לזה, והלא אדרבה זו מחייבת לגיהנם. אמר לו: "משל לבן מלך..." שצוה שלא להאכילו, כלומר שלא היתה גזרת עונש לבן, אלא צווי לשר בית הסוהר כדי לזרזו, ומי שיאכילהו לבן המלך היא מחזיק לו טובה, כן המפרנס לעניים שהם בני המלך הקב"ה מצילים מגיהנם. שאף על פי שנתחייבו בעוונם לירד לגיהנם הם ניצולים מגיהנם בזכות מה שפרנסו לעניים בני המלך. ודוק לישנא דנקט "גזר שלא להאכילו" בעבד, ונקט "צוה שלא להאכילו" בבן המלך, שהוא צווי של תוכחה כאב את בן ירצה. ומי גרם לאותו אדם לקבל דורון מהמלך אל בנו, ואם כן הרי שהעניים הם גורמים לנו טובה.

ב. מדוע הקב"ה איננו דואג למחסורם של העניים?

2. שמות רבה (וילנא) פרשת משפטים פרשה לא, ג

אשרי אדם שהוא עומד בנסיונו, שאין בריה שאין הקדוש ברוך הוא מנסה אותה. העשיר מנסהו אם תהא ידו פתוחה לעניים, ומנסה העני אם יכול לקבל יסורין ואינו כועס, שנאמר: "ועניים מרודים תביא בית" (ישעיהו נח, ז).

ואם עמד העשיר בנסיונו ועושה צדקות, הרי הוא אוכל ממונו בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, והקב"ה מצילו מדינה של גיהנם, שנאמר: "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'" (תהילים מא, ב); ואם עמד העני בנסיונו ואינו מבעט, הרי הוא נוטל כפלים לעתיד לבוא, שנאמר: "כי אתה עם עני תושיע" (תהילים יח, כח). ממי אתה למד? מאיוב שנתייסר בעולם הזה ושלם לו הקדוש ברוך הוא כפלים, שנאמר: "ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה" (איוב מב, י).

אבל העשיר שעינו רעה, הולך הוא וממונו מן העולם הזה, שנאמר: "ואבד העושר ההוא בענין רע" (קהלת ה, יג), שעינו רעה כנגד גבאי צדקה. למה? שגלגל הוא בעולם, לא מי שהוא עשיר היום עשיר למחר, ומי שהוא עני היום עני למחר, אלא לזה מוריד ולזה מעלה, שנאמר: "כי אלוקים שופט זה ישפיל וזה ירים" (תהילים עה, ה).

3. ספר החינוך, מצווה סו – מצוות הלואה לעני

שורש המצווה, שרצה הא-ל להיות ברואיו מלומדים ומורגלים במידת החסד והרחמים, כי היא מדה משובחת, ומתוך הכשר גופם במידות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה, כמו שאמרנו שחלות הטוב והברכה לעולם על הטוב לא בהפכו, ובהיטיב השם יתברך לטובים יושלם חפצו שחפץ להיטיב לעולם.

ואם לאו מצד שורש זה, הלא הוא ברוך הוא יספיק לעני די מחסורו זולתנו, אלא שהיה מחסדו ברוך הוא שנעשינו שלוחים לו לזכותנו.

ועוד טעם אחר בדבר, שרצה האל ברוך הוא לפרנס העני על ידי בני אדם מגודל חטאו, כדי שיוכח במכאוב בשני פנים, בקבלת הבושת מאשר כגילו ובצמצום מזונו.

וכענין זה שאמרנו כדי לזכותנו, השיב חכם מחכמינו למין אחד ששאלו, אם אלוקים אוהב עניים שהרי ציוה עליהם, למה אינו מפרנסן, וכו', כמו שבא במסכת בבא בתרא דף י" ע"א.

ג. פעולת הצדקה על היחיד ועל החברה

4. הרב יעקב בן אשר, טור, יורה דעה, סימן רמז

ואל יעלה בליבו עצה לומר: איך אחסר ממוני ליתנו לעניים? כי יש לו לדעת שאין הממון שלו, אלא פיקדון לעשות בו רצון המפקיד, וזה רצונו שיחלק לעניים ממנו, וזהו החלק הטובה שיהיה לו ממנו, כדכתיב: "והלך לפניך צדקך" (ישעיהו נח, ח). ועוד, כי הדבר בדוק ומנוסה כי בשביל הצדקה שנותן לא יחסר לו, אלא אדרבה תוסיף לו עושר וכבוד, כדכתיב: "מהחל התרומה לביא בית ה' אכול ושבוע והותר עד לרוב כי ה' ברך את עמו" (דברי הימים ב לא, י), וכתוב: "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם ארובות השמים והריקותי עליכם ברכה עד בלי די" (מלאכי ג, י). ואמרו חכמים (תענית ט ע"א): בכל דבר אסור לנסות את ה' חוץ מדבר זה, כדכתיב: "ובחנוני נא בזאת".

ועוד, כי הוא דוחה את הגזירות הקשות, וברעב תציל ממות, כאשר אירע לצרפתית (מלכים א יז) בשביל עוגה קטנה שנתנה לאליהו, ומניעתה תרחיק הקרובים לשכינה ממנה ומן התורה כאשר אירע לעמון ומואב שהיו קרובים אלינו ונתרחקו על אשר לא קדמו אותנו בלחם ובמים, ומקרבת הרחוקים לחסות תחת כנפי השכינה, כאשר אירע ליתרו על אמרו: "קראן לו ויאכל לחם" (שמות ב, כ) על כן צריך אדם ליזהר מאד מאד ליתנה כראוי.

5. הרב אליהו דסלר, מכתב מאליהו, חלק א, עמ' 30–31, 144

[עמ' 144] "עולם חסד יבנה" ... אם נהיה רק עומדים ומקבלים טובתו (של הקב"ה), ומבקשים עוד ועוד – "הב הב" – הלא אנו הולכים ונדבקים בנטילה ואהבת עצמנו, שמזה באה כפיית טובה וטמטום הלב נגד כל מושג רוחני, אם כן יופר חס וחלילה כל התכלית, כי איך נהנה מזיו שכינתו, שאינה אלא תענוג רוחני, ותלויה בהכרת חסדו יתברך הבלתי בעל-תכלית – אם נלך ונתרחק מן החסד?

כי לא יכיר החסד אלא מי שיש בו חסד, כמו שנראה כאשר נתבונן במי ששקוע בנטילה, שאם הוא רואה אחרים עושים חסד אינו מאמין כלל שכך הוא, אלא עושה חשבונות ואומדנות, "מה הם רוצים להשיג על ידי חסדם?" כי הנחה פשוטה אצלו שהכל כמוהו, כי לא ידע כלל מה זה חסד הוא, שאין אדם במידות השי"ת אלא לפי מה שיש בו כעין אותן המידות, כדכתיב: "עם חסיד תתחסד" (שמואל ב כב, כו) – שרק החסיד מכיר חסדו יתברך.

[עמ' 30–31] בעת נוראה כזאת, אשר לא נדע מה ילד יום, אין פנאי לעסוק בעבודת העליה בהדרגה כבשנים כתיקונן. זקוקים אנו לתשובה דרך קצרה, בגדר "יש קונה עולמו בשעה אחת", והיינו רפואה כללית לחטאים בגדר "עזרה ראשונה"...

להרבות במעשה החסד, לתקן חטאים שבין אדם לחברו – בין חסד ליחידים בין פעולות עבור כלל ישראל, גם חסד בלב – "נושא בעול עם חברו" ותפילה על אחרים. ואיך מועיל זה לתיקון בין אדם לחברו?

- א. כנגד מה שהגדיל פרטיותו על חשבון אחרים, מחזיר מפרטיותו אל הכלל אשר גם חברו כלול בו.
- ב. שמתכוון שתחשב זכות מעשה החסד עבור חברו, והוי כעין השבה.
- ג. בחשבון הכללי בשמים מתחשבים בגורם, ונמצא שסָבֵל חברו גרם למעשה התשובה שלו. ונחשב לו זה לזכות כל כך גדולה, אשר על כן החשבון הכללי כדאי היה לו הסבל למען הגילוי שבסוף, כעין מאמר ר' עקיבא לטורנוסרופוס (ב"ב י ע"א): "בשביל שנזכה בהם אנן", אלמא שכדאי להם לסבול העוני, כדי לגרום לגילוי הצדקה.

6. הראי"ה קוק, עין אי"ה – פאה, עמ' 308–310

משנה מסכת פאה פרק ה משנה ו: מי שאינו מניח את העניים ללקוט או שהוא מניח את אחד ואחד לא או שהוא מסייע את אחד מהן הרי זה גוזל את העניים. על זה נאמר: "אל תסג גבול עולם" (משלי כב, כח).

התורה צייתה דוקא לעזוב לפני העניים את הפאה, והם ילקטו כאדם המלקט מתוך שדהו. להורות שהנתינה לעניים איננה בתור יתרון נדיבות והכמרת רחמים מצד הנותן, כי אם הוא חוק ומשפט חיובי, וזה שקצבה להם תורה והוא ממש חלקם. הרעיון הצפון בזה הוא להוציא מלב בני האדם את הטעות לחשוב שהעניות היא רק רע בעולם ושאיננה אלא חסרון מוחלט שאין עמה טוב, באשר אין העניים פועלים מאומה לטובת החברה והם רק נהנים ממנה, ובאופן כזה אין להם שום משפט חיובי כי אם נדיבות יתירה. ומזה הרעיון יוכל לצאת משפט מעוקל של התנגדות אבירית לכלל דרך ה' שהוא דרך משפט וצדקה... כי הסובר שיש בבריאה חסרון מוחלט, כבר הוא רחוק מהשגת דרכי השם יתברך העליונים איך שפעלו תמים הוא, ואין לך רעה בעולם שהוכנה כי אם שיצא ממנה תכלית טובה, וציור הרעה אינו מושקף כי אם על פי השקפה קצרה פרטית אבל בכללות הזמן והמציאות הכל מצטרף לטובה.

וכן הוא במידות העניות, ודאי כמה מידות טובות נמשכות ממנה, הטבת המידות האנושיות וריכוך קשיי הלב, ועצם נטיית ההתנדבות והשתתפות בצערו של חברו, והיציאה אל הפועל אהבת הטוב והחסד שהן תכונות יקרות שמכתירות את הנפש האנושית לעילוי יקר מאד... על כן צריך שתהיה למתנתם צורה של משפט כנוטל את שלו מדין, לא צורה של חסד וחנינה.

...והמופת היותר ברור הוא על הכרח מציאות העוני לשכלול התיקון הכללי, הוא מצד היותו מתמיד, נוהג הרבה... דבר נהוג באורך זמן בטבע האנושי אי אפשר שלא יהיה לו מטרה מההכונה של ההשגחה העליונה... אבל השרשת העיקר הוא שאין במעשה ה' חסרון,

ומדת העניות והעוני יש לה תכלית במציאות שדוקא העניים משלימים אותה, והוא ניכר ביותר בהטבת המידות שגוררת הטבת המעשים כדי שניצל אנו בהם מדינה של גיהנם. ... העניות היא גם כן אחת מתשמישי העולם הדרושה מאד לכלל האדם, ובאשר כל דבר הנצרך אל כלל החברה האנושית, יסדה ההשגחה העליונה שימצאו יחידים שימלאו את החסרון. על כן גם העניות, אם שקשה להממלאים את החובה הכללית עצמם לסובלה, מכל מקום כך הוא משפט הצדק, כי לא יבצר מהכלל כל הדרוש לו אף אם יעלה ליחידים ברעה רבה, כמס הנפשות של יום מלחמה לטובת הכלל המדיני באופנים צודקים.

ד. טורנוסרופוס הרשע ורבי עקיבא: צדקה וברית מילה – הבריאה ופעולת האדם בה

7. מדרש תנחומא (בובר) פרשת תזריע, סימן ז

שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: איזה מעשים נאים – של הקדוש ברוך הוא או של בשר ודם? אמר לו: של בשר ודם נאים. אמר לו טורנוסרופוס הרשע: הרי השמים והארץ, יכול אתה לעשות כהם? אמר לו רבי עקיבא: לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהן, אלא בדברים שהן מצויין בבני אדם. אמר לו: למה אתם מולים? אמר לו: אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרתי לך מעשה בשר ודם הם נאים משל הקדוש ברוך הוא. הביאו לי שבולים וגלוסקאות, [אמר לו: אלו מעשה הקדוש ברוך הוא ואלו מעשה בשר ודם אין אלו נאים? הביאו לי] אנוצי פשתן וכלים מבית שאן, אמר לו: אלו מעשה הקדוש ברוך הוא ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים? אמר לו טורנוסרופוס: הואיל הוא חפץ במילה, למה אינו יוצא מהול ממעי אמו? אמר לו רבי עקיבא: ולמה שוררו יוצא בו? לא תחתוך אמו שוררו? ולמה אינו יוצא מהול, לפי שלא נתן הקדוש ברוך הוא לישראל את המצוות אלא כדי לצרף בהן.

8. הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה, משפחה – ליקוטים ג, הלכות ברית מילה, עמ'

162–163

ביחס למצוות המילה, לכאורה יש לשאול שאלה צודקת, מדוע עלינו להתערב ולפעול כנגד הטבע, אם בדרך הטבע יש לנו ערלה, מדוע שלא תשאר? ואם הערלה היא מיותרת ומאוסה, והקב"ה לא מעוניין בקיומה, מדוע הוא ברא אותה? האמת ששאלה זו כבר נזכרה במדרש תנחומא (תזריע ה'), וכך מובא שם: שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: אם הקב"ה רוצה במילה, למה אין הוולד יוצא מהול ממעי אמו? וכן בתלמוד במסכת בבא בתרא (ב"ב י, א) שאל אותו טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא שאלה דומה, וכך שאל: אם אלוקים אוהב עניים הוא, שהרי ציווה לתת להם צדקה, מדוע אינו מפרנסם בעצמו? וענה לו ר' עקיבא: כדי שנזכה אנחנו לקיים את המצווה. כלומר, ודאי שהקב"ה יכול לפרנס את העניים, אלא שבכוונה ברא הקב"ה את עולמו חסר, בכדי שנהיה אנחנו שותפים בתיקונו.

וכן בעניין הערלה, ודאי שיכול היה הקב"ה לברוא את האדם מהול ללא ערלה וללא יצרים רעים, אך לא זו היתה הכוונה בבריאת האדם בצלם אלוקים. הכוונה היתה שהאדם יהיה שותף עם הקב"ה בבנין העולם, ולכן השאיר הבורא את העולם חסר ולא גמור, כדי שאנחנו נשלימו. וכדי להשלימו צריך גם לעשות מעשים טובים כצדקה, וגם להסיר את הנטיות השליליות שבטבע האדם.

הרב משה בן נחמן, הרמב"ן, השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שכחת הלאוין מצוה יז
שנמנענו גם כן שלא יחר בעינינו בתתנו צדקה לעניים ולא נתן אותה אליהם בעין רעה ונחשוב אותה מיעוט לנו. אבל יהיה זה בעינינו שכר ותועלת ותוספת בממוננו לפי שהוא יתברך ישלם לנו הכל בכמה כפלים והוא אמרו יתברך (שם) "נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלח ידך" (דברים טו, י).

הרב יהודה ליווא, מהר"ל, נתיבות עולם, נתיב הצדקה, פרק ה
אל יחשוב כאשר עה עם העני טובה, אם הלווה הוא עבד למלווה, כל שכן וקל וחומר כאשר נותן צדקה לעני שהעני נחשב לו כמו עבדו כאשר מקבל ממנו. שדבר זה אינו. כמו שאמרו (ויקרא רבה (וילנא) פרשת בהר פרשה לד): "תני ר' יהושע: יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעל הבית. שכן רות אומרת לנעמי: 'שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז' (רות ב, יט), אשר עשה עמי אין כתיב כאן, אלא: 'אשר עשיתי עמו'. אמרה לה: הרבה פעולות וטובות עשיתי עמו היום בשביל פרוסה שנתן לי... אמר ר' אבין: העני הזה עומד על פתחך והקב"ה עומד על ימינו דכתיב: 'כי יעמוד לימין אביו' (תהילים קט, לא). אם נתת לו דע מי שעומד על ימינו ונותן לך שכרך, ואם לא נתת לו דע מי שעומד על ימינו פורע ממך דכתיב: 'להושיע משופטי נפשו' (תהילים שם)". וביאור דבר זה כי כאשר נותן צדקה אל העני הוא מקבל מן אשר נותן לו והנותן מקבל מן השם יתברך. וכבר אמרנו כי המעין כאשר נפתח ומימיו יוצאים ומתפשטים לחוץ, אז במעין הזה נכנסים בן המים הזכים מן המקור. ולפיכך אמר שיותר עושה העני עם בעל הבית, יותר ממה שעושה בעל הבית עם העני, כי דבר זה עצמו שעושה בעל הבית עם העני שהוא משפיע ונותן אל העני, דבר זה עושה העני עם בעל הבית שגורם לו שהשם יתברך משפיע ונותן לו.

הרב שמואל אליעזר הלוי איידלס, מהרש"א, חידושי אגדות מסכת בבא בתרא דף י עמוד א
אמר לו זו היא שמחייבתן לגיהנם. יראה שהודה המין הזה כשישראל על אדמתן שמצות צדקה עלינו. ומה שהקב"ה אינו מפרנסן כדי שניצולו אנו מדינה של גיהנום כמו שהשיב לו ר' עקיבא. אבל אמר כשישראל במאסר הגלות נמשלו לעבד החבוש בבית האסורין וצוה עליו שלא להאכילו ולהשקותו כדכתיב: "ועבדת את איביך אשר ישלחנו ה' בך ברעב ובצמא ובעירם ובחסר כל ונתן על ברזל על צוארך עד השמידו אתך" (דברים כח, מח). ועל זה השיב לו ר' עקיבא דאף על פי שכעס עליהן נמשלו לבנים כדאמרין "בנים משחיתים" (ישעיהו א, ד) אף בזמן שהם משחיתים מעשיהם נקראים בנים לה' (קידושין לו ע"א). ולפי שהמין הזה לא הודה לו ואמר שאינן קרויין בנים רק כשעושין רצונו של מקום, הביא לו ר' עקיבא ראיה לדבריו דאימתי "עניים מרודים"... דהיינו חיל המלך העכו"ם הרודים בישראל.

הרב יוסף חיים דוד אזולאי, החיד"א, ספר ברית עולם ושומר הברית על ספר החסידים, סימן שצה
...ראינו בתים גדולים אשר הפליאו לעשות צדקה וחסד וירדו לטמיון ואבד העושר ההוא וזרעם עניים ואביונים וכלם היו תמהים איה איפה אשר דיבר ה' ע"י עבדיו בתורה נביאים וכתובים ובש"ס ובמדרשים בתוקף מעלת הצדקה ושכר עושיה? ויש כמה תשובות. ואחת מהן שממונם לא היה נקי, היה בו גזל, וה' שונא גזל בעולה. ואדרבה היה לאפוש רתחא לאדכרא חובוי.

הרב יוסף דב סולוביצ'יק, ימי זכרון, עמ' 43-44

בדרך כלל מפרשים את ענין הצדקה במובן עשיית טובה לזולת. לכאורה פירוש זה נכון, שהרי איננו חבים לעני שום חוב. לפיכך מה שאנו נותנים לו היא בבחינת טובה שהעני אינו זכאי לתבוע אותה מאתנו. אבל כבר הוכיח הרמב"ם (מורה נבוכים ג, נג) שתפיסה זו היא מוטעית. אילו תפסה התורה את עניין הצדקה בדרך הזו, הרי שהיתה קוראת לה "חסד" שהוא מעשה שהזולת אינו זכאי לתבוע אותה מאתנו. אם התורה קוראת לה "צדקה" – ביטוי הזהה עם "צדק" – סימן מובהק הוא כי אין אני עושה שום טובה לעני. זהו מעשה של צדק. עשיית צדק היא חובה ולא חסד.

ובאמת פסקה לנו ההלכה כך. הדמיון האנושי עדיין לא המציא עד היום הזה בשום מערכת משפטית את הרעיון המשונה שייתכן לגבות צדקה בכת. הלא מהותה של הצדקה נוגדת לכאורה תפיסה זו. אף על פי כן יש הלכה מפורשת: "ממשכנין על הצדקה אפילו בערבי שבתות" (בבא בתרא ח ע"ב) – אדם אמיד המסרב ליתן צדקה כפי יכולתו מותר למשכנו ולהוציא מתוך ביתו חפצים, אפילו ערב שבת בין השמשות. רוב רבותינו הראשונים מסכימים לדין זה ומסבירים אותו בכך, שיש שיעבוד נכסים לגבי צדקה כשם שיש שיעבוד נכסים לגבי הלוואה. צדקה וצדק הם עניינים זהים.

...למה הטילה עלינו התורה את הצדקה בגדר חובה ושיעבדה למענה את גופנו ונכסינו בתורת פרעון חוב פשוט ביותר? תשובה: מפני שכך רצונו של רבונו של עולם אדון העולם, שהכסף והזהב שלו, שנשעבד עצמנו על הצדקה. וכך שנינו באבות (ג, ז): "ר' אלעזר בן ברתותא אומר: תן לו משלו שאתה ושלך שלו.

וכן בדוד הוא אומר: 'כי ממך הכל ומידך נתנו לך'... לא הצדקה בלבד אלא הרבה מצוות האמורות בתורה תובנה רק לאחר שתופסים את אדנות ה' בעולם: שמיטה, יובל, תרומה, ומעשר, חלה וביכורים. כל אלה מבוססים על העיקר: "כי לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה" (תהילים כד, א).

על הסוגיה

נתינה: בקווים כלליים, המציאות התרבותית שבה אנו חיים מעודדת את הצריכה והצבירה כערכים עליונים, כיון שהיא מעמידה את העושר ככלי האידיאלי להשגת האושר. ה"אני" הפרטי נמצא במרכז החיים, ומצב רוחו נקבע בעיקר על פי מעמדו הכלכלי.

בעולם כזה ישנה חשיבות יתרה לחינוך לנתינה ולראיית העושר כמרכיב הכרחי וחיוני בעולם, היוצר את המעורבות והשותפות. במקביל, חשוב גם להתייחס לעושר לא כמציאות מקולקלת, אלא כהזדמנות לעשיית טוב וחסד.

היכולת לפתוח את היד ואת הלב תוכל לצמוח רק מתוך ראיית ה"אני" הפרטי כחלק מהכלל, ובניית היחס לרכוש הנצבר כפיקדון הניתן לאדם כדי להעבירו הלאה. גישה כזו תביא את האדם לרגישות כלפי אחיו הסובלים וללקיחת אחריות חברתית. לצד זאת חשוב לדון מהו האידיאל החברתי – האם השאיפה שכולם יהיו עשירים או שמא העמקת החסד והנתינה שבין היחידים.

לעוני יש תפקיד: סוגיה זו מעלה גם את הדיון האמוני סביב מציאות הרע בעולם ותפקידה. בדבריו של הרב קוק ישנו מבט אופטימי הרואה ברע שבעולם אמצעי לקיום הטוב שבו. מובן שאין זה נעים להיות בצד שסובל מהעוני, אך יש והעוני מניע את הנתינה והחסד בחברה. הוא מעורר את הצדדים החיוביים שיש בכל אדם לפעול ולעזור לטובת האחר, אותו שקשה וחסר לו.

חיפוש משמעות, תשובות שונות: העיון הרחב בסוגיית העוני בעולם יכול ללמדנו את התנועה הבסיסית של חיפוש המשמעות במה שמתרחש בעולם. האמונה בקדוש ברוך הוא מביאה את המפרשים השונים (בעקבות דברי רבי עקיבא) לנסות ולתת פשר למתרחש בעולם, לסבלם של העניים ולמשמעותה של הצדקה. זוהי דרכה של תורה, לחפש את העומק של רצון ה' במציאות שבה אנו פוגשים, גם (ואולי דווקא) כאשר היא קשה ומאתגרת. הדברים אמורים לא רק ביחס לעוני – אלא גם ביחס לתהליכים מורכבים העוברים על היחיד, על העם ועל העולם.

בנוסף, אפשר לראות מריבוי התשובות וגיווןן, שקשה ואולי בלתי אפשרי לדעת אל נכון מה עומד מאחורי הנהגת ה' את עולמו. אנו מאמינים בטובו של הקב"ה ובכך שדרך הטוב להיטיב, אך הפרשנות לאותה הטבה יכולה להיות נתונה במחלוקת קוטבית, כמו שראינו בסוגיה זו.

מעורבות האדם בתיקון העולם: נקודה חשובה שעולה בדברי הרב אליעזר מלמד ושקשורה למחלוקת רבי עקיבא וטורנוסרופוס ביחס למילה היא מקומו של האדם בתיקון

העולם. אצל הרב מלמד העניין הודגש במיוחד, אך הדברים מופיעים אצל כל המפרשים בצורה כזו או אחרת. ההצלה מהגיהנום תלויה באדם. המעשים, הנתינה, המצב החברתי (גם השכר והיכולת להינצל מעונשים קשים) – כל אלו תלויים במעשי האדם, בהחלטותיו ובהתנהגותו. מי שרואה בקב"ה אחראי למציאות בעולם, בוודאי צודק – אבל מפספס את הקריאה של הקב"ה לאדם לקחת אחריות על הנעשה בעולם.

הרחקת נזיקין, גרמא בנזיקין ו'גיריה דיליה'

(בבא בתרא יז ע"א; כב ע"ב; כה ע"ב)

הנושא המרכזי של מספר משניות בפרק לא יחפור (משניות א-ה, י-יג) הוא הסדרת יחסי שכנות. ההנחה היא שכל אדם רשאי לעשות ברכושו ובשטחו כרצונו, אך לעתים מעשיו ברשותו מזיקים לשכן או משבשים את שגרת חייו. במשניות הללו יש הנחיות עקרוניות כיצד יש לנהוג. לפעמים השכן המזיק הוא זה שצריך להרחיק את עצמו ולמנוע בכך את פעולת הנזק, ולפעמים על הניזק להרחיק עצמו כדי למנוע מעצמו את הנזק הצפוי. במשנה ובגרמא דוגמאות שמהן אפשר ללמוד עקרונות לניהול יחסי שכנות ראוויה. בסוגיות הגמרא מתקיימים דיונים על המצבים השונים הללו.

בסוגיותנו נעסוק בשלושה נושאים הקשורים לדרך בה יש לנהל שכנות טובה:

- א. נזקי שכנים לסוגיהם והכללים העקרוניים הקשורים לניהול שכנות טובה.
- ב. החובה המוטלת על האדם להרחיק נזקים מסוימים משכנו.
- ג. במשנה נזכרת דעתו של ר' יוסי: "אף על פי שהבור קודמת לאילן לא יקוץ שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו". ההלכה נפסקה כר' יוסי. על דברי ר' יוסי נאמר בגמרא (כב ע"ב; כה ע"ב): "מודי ר' יוסי בגירי דידיה". כלומר, במקרה שיש נזק ישיר מהרשות של אדם לרכושו של שכנו, ר' יוסי מודה שעל המזיק להרחיק עצמו. מה ההגדרה של "גירי דיליה" ומה טעמו של ר' יוסי?

א.הרחקת נזיקין בין שכנים

1. הרב מנחם המאירי, בית הבחירה בבא בתרא דף יז עמוד א

אמר המאירי תחלת הדברים צריך אתה לידע שהנזק הבא לו לאדם מצד מעשה ששכנו עושה בשלו, הוא על שלשה פנים:

א. [נזק עתידי]: האחד הוא שזה עושה מעשה בשלו ואינו מגיע ממנו עכשיו שום היזק לחברו אלא שלאחר זמן מתיילד ממעשה זה דבר שיגיע ממנו נזק לרשות חברו, כגון: נטיעת אילן סמוך לבורו של חברו ששורשים מתיילדים ממנו לאחר זמן והולכין ומזיקים לבור. וכל שכיוצא בזה אינו חייב להרחיק אלא עושה בשלו כרצונו, והלה ישמר מן הנזק כמה שיוכל.

ב. [נזק מידי]: והשני שהנזק מגיע או מתחיל לבא מצד מעשה זה לאלתר, כגון חפירת בור סמוך לבורו של חברו שבשעת חפירתו מחליש ומרפה עפר כותלי הבור. וכל כיוצא בזה חייב להרחיק בו. וזהו נזק הנקרא בלשון תלמוד: גירי, פירוש חצים. רצה לומר שהוא כמי שעמד ברשות עצמו וירה חצים לחצר חברו ואומר ברשותי אני עושה, שהדין נותן לעכבו. ג. [מזיק מידי אך לעת עתה ללא ניזוק]: והשלישי הוא שיש במין זה חלק אחר והוא שהמעשה הוא מעשה שראוי מצד המעשה שיגיע הזק לחברו ממנו לאלתר, אלא שאין

עכשיו ברשות שכנו דבר שיזיקהו. וזהו שנחלקו עליו הרבה מהגאונים אם נקרא גירי אם לאו. ועיקר הדברים בו שמאחר שאם היה שם הדבר היה מעשה זה מזיקו לאלתר אף הוא נקרא גירי, ובלבד שיהא אותו דבר שאנו חוששין בו לקבל הנזק דבר שהיותו שם מצוי, ושהקרקע עשוי לכך. שכל שהדבר מצוי להיותו שם הרי הוא כאילו הוא לשם. ודמיון דבר זה כגון שהיה ראובן חופר בור בסוף שדהו סמוך לשדהו של שמעון ואין בור בשדה שמעון שיצטרך להרחיק בשבילו, אלא שמכל מקום שדהו של שמעון אף הוא עשוי לבורות כגון שהוא בית השלחין ומתוך כך הוא צריך להרחיק כשיעור שהיה צריך להרחיק אילו היה שם בור.

ב. הרחקת נזיקין – האיסור להזיק

2. הרב אהרן ליכטנשטיין, שיעורי הרא"ל – דינא דגרמי, עמ' 169-179

במסכת בבא קמא (בששת הפרקים הראשונים שממוקדים בנזיקין), נידון בעיקר הפן הממוני של חיוב התשלומין. בבבא בתרא [בפרק שני] הרובד האיסורי, הן ביחס למה שמוטל על האדם והן ביחס למה שניתן לכפות ע"י בית דין.

יש מעשים 'רעים' שאינם כלולי בהגדרת נזק, ומסיבות שונות. לעיתים מפני שלתופעה עצמה חסרים מרכיבים שיגדירו אותה כנזק. למשל, רעש ועשן שמהווים מטרד אך אינם בגדר נזק.

לעיתים, התופעה עצמה יוצרת בשטח השלכות נזיקיות ממשיות, אך אין יכולת להגדיר את התופעה כנזק מפאת המידה המועטה שבה האדם מעורה בתהליך ההיזק. הדוגמא המובהקת לכך היא התהליך של גרמא. בגמרא בבבא בתרא כב ע"ב מבואר שגרמא בנזיקין אסור אך אין משלמים עליו. לפיכך יש לתת את הדעת על פן האיסור בנזיקין...

[א]... היד רמה (הרב מאיר הלוי אבועלפייא, יד רמה, בבא בתרא פרק ב סימן קז) דן בהרחבה ביסוד של גרמא. אגב דבריו הוא מעיר על כך שהיזק ישיר אסור מן התורה: "...מיהו האי מעשה גופיה דאהנו ביה מעשיו – איסורא הוא, דאסור למיגרם מידי דאתי מיניה היזקא לאינשי. אי משום 'לפני עור' (ויקרא יט, יד), ואי משום 'ואהבת לרעך כמוך' (שם יח)".

היד רמה מציין שני מקורות כלליים כאלו. השני הוא "ואהבת לרעך כמוך" ועל גביו תרגומו של הלל הזקן האומר: "מאי דעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת לא ע"א). ברור שאין אדם הרוצה שיזיקו את ממונו, ועל כן נכלל בציווי של "ואהבת" ועל פי הפרשנות של הלל הזקן, האיסור להזיק ממון חברו... המקור הראשון שמציין היד רמה הוא "לפני עור לא תתן מכשול". גם כאן מדובר בעיקרון כללי מאד, והגדרים של המכשול לא מפורטים... [ב]...ניתן להצביע על עוד שני מקורות. האחד הוא "וחי אחיך עמך" (ויקרא כה, לו). ציווי זה מוסב במקורו על מצוות צדקה ועל איסור ריבית, אך הוא ניתן להרחבה כללית יותר... נוכל לראות בציווי זה מקור כללי אף לאיסור נזיקין.

מקור נוסף אף הוא כללי יותר הינו הציווי של "ועשית הישר והטוב" (דברים ו, יח). הרמב"ן (שם) מבאר שזו דרישה עקרונית להתנהגות הוגנת ומוסרית. דרישה כזו ודאי כוללת בתוכה גם את האיסור להזיק...

[ג] מוקד נוסף שבו מבואר קיומו של איסור ספציפי בנזיקין. כמקור לאיסור ניתן להעלות שלוש אפשרויות:

(1) נפתח במה שמובא בשם הגר"ח [הגאון הרב חיים סלוביצי'ק מבריסק, הדברים הובאו בספרו של תלמידו הרב ברוך דב ליבוביץ, ברכת שמואל, בבא קמא סימן ב]. הגר"ח מצביע על הפסוק של: "ולא ישמרנו" (שמות כא, כט). מפסוק זה מדייק הגר"ח שיש חובת שמירה על היזקים ובאים בטענה כלפי מי שלא שמר. אם מוכנים להניח שחוסר שמירה נטען כלפי מי שיש עליו חובת שמירה ברמה של איסורין, יש לנו מקור לאיסור נזיקין... יש לציין שאם מקבלים את "ולא ישמרנו" כמקור, הרי שמקור זה מוסב הן על אדם המזיק והן על נזקי ממון. מסברה, היה ניתן לומר שאיסור נזיקין יוסב רק על אדם המזיק, אך מהפסוק רואים שמדובר גם בנזקי ממון של האדם.

(2) מקור אפשרי נוסף מופיע בגמרא בסנהדרין (ז ע"ב): "...ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו' (דברים א, טז). 'בין איש ובין אחיו' – אפילו בין בית לעליה. 'ובין גרו' אמר רב יהודה: אפילו בין תנור לכירים. רבנו חננאל פירש: "...אפילו בין בית לעליה צריך הדיין להיות בקי כמשפט הפסדת העלייה על הבית כמה היא, כדי שידין כמה יש לבעל העלייה בתחתון. וכך צריך להיות בקי כמה הרחקת התנור מן הכותל... וכמה הרחקת הכירה..." כל אלו קשורים לדיני שכנים הנידונים בפרק השני של בבא בתרא...

(3) מוקד אפשרי נוסף לאיסור מקומי בנזיקין, הוא הדין של השבת אבידה. הרי דברים קל וחומר, אם אדם מצוה להשיב אבידת חברו, ודאי שהוא נאסר לאבד את ממון חברו. יתירה מזו, מצוות השבת אבידה כוללת בתוכה לא רק את החזרת החפץ האבוד, אלא גם את מניעת המצב של איבוד. לפיכך, קל וישיר הוא המעבר מדין השבת אבידה לאיסור להזיק...

כיוון דומה עולה מהרמב"ם בהתייחסו לפסוק של: "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז). ההבנה המקובלת רואה בפסוק זה דין בדיני נפשות, אם נפשות ממש ואם חבלת הגוף. אך הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה רצו) מצטט ברייתא מתורת כהנים, שדנה בהקשר של פסוק זה גם בהפסדים ממוניים: "...ובאה האזהרה באמרו "לא תעמוד על דם רעך". וכבר אמרו שמי שיכבוש עדות תכללהו גם כן זאת האזהרה. כי הוא רואה ממון חברו אבד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת..."

3. הרב ישראל זאב גוסטמן, קונטרסי השיעורים, בבא בתרא סימן ט, א

בטור חושן משפט כתב [המקור בדברי אביו, שו"ת הרא"ש כלל קח, י]: "והמדקדק בפרק לא יחפור, דשיערו חכמים בכל דבר ודבר לפי מה שראוי להזיק, והיכא שידוע קצב וסכום

עד היכן ראוי להזיק כתבו השיעורים. והיכא שאין ידוע, כתבו בכדי שלא יזיק, כדתנן: 'ומרחיק מנטיעותיו של חברו ומנירו בכדי שלא יזיק' (בבא בתרא כד ע"ב). כי 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום' (משלי ג, יז). והקפידה תורה שלא יעשה אדם בתוך שלו דבר הגורם היזק לחברו". וכיון שכתב בטור: "והקפידה תורה" משמע שמדאורייתא יש דין הרחיק נזיקין, ו"דרכי נעם" הוא הטעם למה צריך להרחיק.

...היד רמה (בבא בתרא פרק ב סימן קז): "דאסור למיגרם מידי דאתי מיניה היזקא לאינשי. אי משום 'לפני עורי', ואי משום 'ואהבת לרעך כמוך' "... ומה שכתב היד רמה דאסור משום "לפני עיוור" לכאורה נראה דמכשיל את עצמו באיסור לפני עיוור, דכמו שאסור להכשיל את חברו כמו כן אם מכשיל את עצמו חייב משום "לפני עיוור".

**ג. מודה ר' יוסי בגירי דיליה, וגרמא בנזיקין אסור
רש"י כב ע"ב ד"ה בגירי, רש"י כה ע"ב ד"ה בגירי
תוספות ד"ה לימא**

4. הרב משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן מסכת בבא בתרא דף כב עמוד ב

לימא מתניי דלא כרבי יוסי. כתב רש"י ז"ל דטובא מילי איכא במתניי דודאי דלא כרבי יוסי אלא נימא אף זו דלא כר' יוסי. ומשמע דמשום דאית בה כעין טעמא בעי לה, דמספקא ליה אי איתה אי ליתה.

ורבנו חננאל ורבינו יצחק ז"ל אלפאסי כתבו מדקא בעינן הכא לימא דלא כרבי יוסי, שמע מינה כולה מתניתין מודה בה ר' יוסי, והניחו טעם הדבר סתום ולא מפורש. ושמענו שכל היזק המזיק במקום שמניחין אותו אף על גב דלית ביה גירי השתא, דלבתר שעתא הוא דמזיק, כגיריה דמו, ועדיפי נמי מגיריה דממש הוא, ומיחייב לסלוקי היזיקא.

ולא אמרו גיריה אלא דומיא דנמייה שקופצת מסולם לשובך ודומיא דגירי עצמן (בבא בתרא כב ע"ב). הילכך מתניי ניחא דבור ושיח ומערה ודאי לא קשיא, משום דכל מרא ומרא דקא מחי מרפי ליה לארעיה כדמפורש בגמרא לעיל (בבא בתרא יז ע"א-ע"ב). ואמת המים ונברכת הכובסין לאו משום דאזיל מיא לכותל הוא, דמיא מיתם תיימי בפחות משלשה טפחים והדר אזלי, אלא משום מתונא דאית בהו מתקלקל קרקעיתו של כותל דומיא דחול במתונא (בבא בתרא יט ע"א).

...ור"ח ז"ל כתב בלשון קצרה: הני כולהו דמתניי גיריה נינהו דמההיא שעתא משתכח היזיקהו. ולא פליג אלא באילן דבעידנא דנטע ליתנהו לשרשין (בבא בתרא יז ע"ב).

5. הרב משה בן נחמן, רמב"ן, קונטרס דינא דגרמי פרק ט (ע"פ שיעורי הרא"ל - דינא דגרמי)

...ק"ל כר' יוסי דאמר על הניזק להרחיק את עצמו, כדתנן (בבא בתרא כה ע"ב): "ר' יוסי אומר אף על פי שהבור קודמת לאילן לא יקוץ שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו".

ואף על פי שהוא גורם להפסיד שרשי האילן מלקין כותל בורו של חברו, כיון דלאו גיריה נינהו פטור. ואף על גב דדיינינן דינא דגרמי, דהא תלמוד היזק גמור הוא שהרי יש בו מעשה שהשרשין מלקין קרקעיתו של בור, ואף על פי כן פטור לר' יוסי אליבא דרבנן דלא דייני גרמא משום דאמר ליה הרחק עצמך...

...היכא דליכא איסורא סבר ר' יוסי על הניזק להרחיק את עצמו מאחר דלאו גיריה דמזיק נינהו. [1] ואכתי איכא למידק ואי אזלי שרשין ומזקי ליה לבור, מאי טעמא פטור מלשלם הא שורו הוא והוה ליה לטפויי באפייהו [=להוסיף בפניו]? לא קשיא, דכיון דלאו גופיה דאילן קא מזיק אלא שרשים הוא דמזקי, ושרשין ממילא קא אתו, פטור אף על גב דממונו הוא. ומ"מ יש לזה [=לניזק] רשות לקוץ השרשים. [2] וליכא לדמויי לשורו שהזיק בצורות, דשאני התם דכחו דשור הוא וכנגיחה דידיה דמי והתורה חייבתו, אבל הכא נולד הוא ופטור שאין שמירתן עליו ואינו כחו של אילן הנטוע.

[3] וליכא לדמויה לאש שהוא הולך ומזיק, שכיון שלבה את האש עיקר השלהבת הוא שמזיק והולך ואוכל ומזיק. אבל הנך נולד הוא, ואף על פי שמחמת האילן הוא מזיק, פטור. [4] אי נמי כיון דשרשין הוא דמזקי ולא חזי להו, לית ליה לטפויי באנפייהו, דדמי למי שנפרצה בלילה (בבא קמא נה ע"ב) שהוא פטור.

ואין אומרין בנזקין אלו זו דומה לזו שהדברים עמוקים והחלוקים דקים כחוט השערה וכולהו גמרא.

6. הרב יעקב מליסא, נתיבות המשפט ביאורים סימן קנה ס"ק יח

...לכאורה קשה על כל ההרחקות שמונה שם בפרק לא יחפור בבבא בתרא, ומביאן הרמב"ם [הלכות שכנים פרק י] והמחבר בהלכות נזקי שכנים [שולחן ערוך חושן משפט, סימן קנה], ... ומד' אבות נזיקין הן [שור, בור, מבעה, הבער- משנה בבא קמא א, א], ואמאי אמרי רבנן דאין צריך להרחיק? ומשמע דאפילו בדיעבד פטורים, דהא אפילו בהרחקות שמחויבין להרחיק פטור מלשלם בדיעבד, ואם כן קשה אמאי, הא הוי כד' אבות נזיקין? ... וכן כל הדברים דחשיב בפרק לא יחפור ובהלכות נזקי שכנים לכאורה בכלל ד' אבות נזיקין הן כשתדקדק בהן, כגון היזיקא דמתונתא שהמים הולכין ומזיקין, מי גרע מבור המתגלגל ברגלי אדם או מהיזק שהולך ע"י רוח מצויה דחייב [בבא קמא ו ע"א]? ומכל שכן במה ששיערו חכמים שילך המזיק בעצמו, וכיוצא בהן הרבה.

...ועל כרחך צריך לומר, דהד' אבות נזיקין אינו חייב עליהן רק כשאפשר להחזיק ברשותו ובשמירה שלא יזיקו, דאז רחמנא חייביה בשמירה וכשלא שמרו חייבין בתשלומין. אבל הני דחשיב בפרק לא יחפור, הוא באופן דכשיתחייב לשלם ההיזק אין אפשרות לו לעשות תשמיש זה ברשותו כלל, ויתבטל תשמיש זה מרשותו כיון דאי אפשר כלל בעשיה ובשמירה, ובביטול רשות לא חייביה רחמנא. וראיה לזה מבבא בתרא כג ע"א גבי אומני, דפריך "והא אחזיק להו?" דקשה היאך מהני חזקה שלא לשמור הזיקו, וכי מועיל חזקה

בד' אבות נזיקין? וכן משמע מרש"י (ד"ה אפיקו) שפירש אפיקו לי קורקור, שלא יקיזו עוד כאן. משמע דבהנך דברים אי אפשר בשמירה רק בביטול התשמיש מרשות. ומשום הכי סובר ר' יוסי בבא בתרא כה ע"ב דעל הניזק להרחיק, דמהיכי תיתי יבטל רשות המזיק? יבטל רשות הניזק, דהא כשהניזק ישמור עצמו לא יוזק! מה שאין כן בד' אבות נזיקין, אי אפשר להניזק לשמור דאין הניזק יודע מתי יבוא המזיק, ולמזיק אפשר בשמירה. ובהנך דבבא בתרא הוא להיפך, שהמזיק אי אפשר לשמור הנזק כי אם בביטול התשמיש מרשותו, משום הכי לא חייביה רחמנא להמזיק. ולפי זה אתי שפיר נמי בהא דאילן דסמוך לבור (בבא בתרא כה ע"ב), דלא תקשה הא השרשין היוצאין הן שלו וכשמזיקין ליהוי כשורו ובורו שמזיקין דחייב. ולפי מה שכתבתי לא קשה, כיון דאי אפשר להחזיקו בשמירה כי אם בביטול רשות מנטיעת אילנות, ולניזק אפשר להרחיק ולשמור עצמו, בזה לא חייביה רחמנא למזיק.

7. הרב ברוך דב ליבוביץ, ברכת שמואל, בבא בתרא סימן כ

הנה במחלוקת ר' יוסי וחכמים בהרחקת נזיקין אם על הניזק להרחיק את עצמו או על המזיק להרחיק את עצמו, מודה ר' יוסי בגיריה דיליה דעל המזיק להרחיק את עצמו, וקיימא לן כר' יוסי. וצריך ביאור הא קיימא לן 'דיותר יש לשמור שלא יזיק משלא יוזק' [בבא קמא כג ע"א תוספות ד"ה וליחייב]...?

וראיתי בכתבי מו"ר זיע"א [הרב חיים הלוי סולוביצ'יק מבריסק] דעיקר דין התורה הוא אם נתגבר ונכנס ברשות חבירו. אבל היכא דאינו עושה ברשות חבירו אלא ברשות עצמו לענין אם יכולין לומר הרחק את עצמך, זה תלוי בדין נזקי שכנים, ופליג על זה ר' יוסי וסובר דעל הניזק להרחיק את עצמו.

וביותר הסבר נלע"ד דעיקר חיוב התורה הן בחיוב ממון דרמי רחמנא חיוב על ממונו ושמירתן עליך, והן באדם המזיק גופא דהוא מועד לעולם, היינו לענין שמירתן עליך בגוף ההיזק, ובאדם הוא מועד לעולם שלא יזיק את חבירו. אבל אם הוא עומד ברשותו ואינו עושה מעשה ברשות של חבירו אלא דאנו באין לחייב שישמור את עצמו שלא יצא מזה היזק כלל, זה אינו בכלל שמירתן עליך, ואינו בכלל אדם מועד לעולם, דאינו חיוב נזיקין ועל הניזק להרחיק את עצמו והוא יכול לעמוד ברשותו שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו. ורק היכא דהוי גיריה דיליה בזה אינו ניצל על ידי שעומד ברשותו דעל ידי חיוב שכנים נעשה מזיק ועליו גם להרחיק וגם חייב על ידי זה בתשלומין של עיקר חיובי נזיקין. וכמו שכתב הרמב"ם (ה'י שכנים י, ה) דהרי זה כמו שזורק חיצי מרשותו לרשות חבירו. ונראה בביאור דבריו דגם זה הוא דין רק בנזקי שכנים. כנלענ"ד להסביר דברי מו"ר זיע"א...

נמצא דיש שני מיני נזיקין. [1] איכא דין מועד לעולם בהיזק וכן שמירתן עליך בהיזק דעליו לגדור. [2] ודין דעליו לגדור דהוא דין של הרחקה שלא יזיק אחר כך בממילא לחבירו, וגם זהו מחיוב הנזיקין, דמחייב על ידי זה בחיוב התשלומין, דמחויב הוא לשמור

ולהרחיק את עצמו גם ברשות עצמו ולא להעמיד אילנות אליבא דרבנן, דעל ידי זה הוא כמו עושה ברשותו של חבירו וחייב.

...המבואר מכל האמור, דמה דפטור אליבא דר' יוסי ומותר בהנזיקין דלא גיריה דיליה, הטעם הוא משום דאין זה רק גורם, וגרמא דלא גיריה פטור ומותר. ומשום דאמרין דלא עשה מעשה תיכף שיחשב כמו אחד מהמזיקים דקרא, דהא אין זה כמו פושע דאבנו סכינו ומשאו, וכמו מבקע עצים ברשות היחיד והזיק ברשות הרבים, אלא דנין עליו אם מחויב להרחיק את עצמו גם במעשה דהעמדה, מפני שעל ידי זה יגרום הנזק, סבירא ליה בזה כר' יוסי דאין זה מזיק אלא גרמא, וגרמא כזו שרי שאין זה מזיק כלל. ואדרבה על הניזק להרחיק את עצמו. ולדברי חכמים חייב משום דלבסוף הוה ההיזק על ידי מעשיו והוה בכלל חוב הנזיקין וכמו המבקע עצים ברשות היחיד והזיק ברשות הרבים.

8. הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, בבא בתרא, סימן יד, יג

[החזון איש מתייחס לדברי רבנו אשר, שו"ת הרא"ש כלל קח סימן י: "שאלה: ראובן חפר גומא בחצרו, שמי גשמים יקלחו לתוכה, וכשרבו המים, בוקעין ועוברין דרך חומת מרתף שמעון, וגם מסריח בחצר שמעון מריח המים. נראה לי שראובן חייב לסלק היזקו. ואף לרבי יוסי דאמר (בבא בתרא כה ע"ב): "על הניזק להרחיק עצמו היכא דלא הוי גירי דיליה", הכא מודה, [א] כיון דנפיש היזקא דשמעון; [ב] וגם תשמיש של שמעון קבוע, [ג] ואי איפשר לו לסלק את עצמו, דאין דירה בלא מרתף וחצר. דלא קאמר רבי יוסי אלא בבור ואילן, אעפ"י שהבור קדם לאילן לא יקוף, שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו, משום דסתם בור הוא מים מכונסין, ובקל יכול הניזק לסלק עצמו ולהרחיק את בורו מן האילן כ"ה אמה. ובור לא הויא כולי האי תשמיש קבוע, לכן הקלו בו חכמים, וגם לא נפיש היזקא כולי האי".]

נמצאנו למידין דהיכא דחבירו ניזוק בביתו ואין לו תקנה קלה להינצל, על המזיק להרחיק אף לר' יוסי, אף שאין עושה ההיזק בידים, וזהו נידון הרא"ש דראובן עשה בור של גשמים והמים מלחלחים וממחין כותל המרחף של שמעון, דצריך לסלק היזקו אף לר' יוסי... אבל אם יש לו לניזק תקנה קלה למנוע את הנזק, לר' יוסי על הניזק להרחיק... ודוקא כשהמים באין מאליהן אבל אם באין ע"י פעולת האדם אף אם אפשר לניזק לתקן על המזיק להרחיק את עצמו, ... ואם למזיק תשמיש קבוע ואי אפשר לו לבטלו, והנזק בא ממילא, אף דמזיק לביתו דניזק, לר' יוסי על הניזק להרחיק. אבל אם עושה בידים על המזיק להרחיק.

רמב"ם ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה רז [רמב"ם הלכות דעות ו, ג]
שצונו לאהוב קצתנו את קצתנו כמו שנאהב עצמנו. ושתהיה חמלתי ואהבתי לאחי, כחמלתי ואהבתי לעצמי, **בממונו ובגופו**. וכל מה שיהיה ברשותו או ירצה אותו, וכל מה שארצה לעצמי ארצה לו כמוהו, וכל מה שאשנא לעצמי או למי שידבק בי אשנא לו כמוהו. והוא אמרו יתעלה (שם) "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח).

ספר החינוך מצוה רמג

לאהוב כל אחד מישראל אהבת נפש, כלומר שנחמול על ישראל ועל ממונו כמו שאדם חומל על עצמו וממונו, שנאמר "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח). ואמרו זכרונם לברכה "דעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת לא ע"א). ואמרו בספרי: "אמר רבי עקיבא: זה כלל גדול בתורה". כלומר שהרבה מצוות שבתורה תלוין בכך. **שהאהב חבירו** כנפשו, לא יגנוב ממנו, ולא ינאף את אשתו, ולא יונהו בממון ולא בדברים, ולא יסיג גבולו, **ולא יזיק לו בשום צד**. וכן כמה מצוות אחרות תלויות בזה, ידוע הדבר לכל בן דעת...

הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, בבא בתרא סימן יא ס"ק א

נראה דענין קביעות ההרחקות נמסרה לחכמים, כי לעולם אין שימושי בני אדם מצטמצמים כל אחד בחלקו, כי החופר בור בצד המצר משמש קרקע של חברו לו לכותל, והנוטע אילן שרשיו נכנסין לחברו וכן בחלונות וכן בכל הרחקות השנויות, ונצטוונו שחכמים ישקלו הדברים כפי הראוי והנכון לפי טבע העולם, ומה שראו חכמים להתיר, על כרחך משועבד חלק שמעון לראובן לתשמיש זה, ואם הוא מוחה בו באלמות נגד הדין, הרי זה כמזיקו בגרמא והוא אבזריהו דגול, ומה שאסרו חכמים אם ראובן עושה באלמות הרי זה מזיק לחברו.

הרב דוד פוברסקי, שעורי ר' דוד, בבא בתרא כו ע"ב

והנה לכאורה צריך עיון איך תנן במשנה "אם היה גדר בינתיים זה סומך לגדר מכאן וזה סומך לגדר מכאן", הא השרשים יונקים משדה חבירו ואיזה זכות יש לו ליטע באופן זה שהשרשים ינקו משדה חבירו? וכן צריך ברור לר' יוסי דסובר שאין צריך להרחיק משום בורו של חבירו, "משום שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו", (משנה בבא בתרא ב, יא) מאי טעמא חשיב "זה נוטע בתוך שלו", הרי השרשים יונקים משדה חבירו, ואיזה זכות יש לו על זה, ולמה אין זה גזילה? ... ואפשר דהטעם משום דהוא מזכות שיעבוד שכנים [הסכמת השכנים לעניין זה ואין השכן יכול למחות] שיש לו זכות ליטע אילנות בתוך שלו, והשרשים ינקו משדה חבירו, ולכן אין בזה שום איסור גזל מחבירו, דכך הוא דין הלכות שיעבוד שכנים, שיש לכל אחד זכות על כך. ורק לענין היזק לחבירו אין לו זכות וחייב בהרחקה, ועל זה נחלקו ר' יוסי ורבנן, אבל מחמת היניקה כן הוא קניני קרקעות.

הרב יוסף דב סולוביצ'יק, עמודו של עולם, עמ' 168-169

כאשר היהדות מדברת על חשיבותו של האדם, אין היא מעגנת זו רק בתבונתו או ברוחו, כפי שעשו היוונים. הגוף האנושי הוא אף חשוב יותר ביהדות. כל איבר בגוף הוא קדוש. כל חלק בו הוא בעל תפקיד רב ערך. כל פעולה פיסיוולוגית היא חשובה. עלינו לכבד את גופנו... יחסי הכבוד כלפי הגוף מתבטא בדינים המתייחסים אל היסודות האינטימיים היותר שבחיי האדם. אל לנו להתייחס שלא כראוי אל גופנו, אף לא בחדר השינה או הרחצה... הצניעות מקיפה אף את קדושת חיי האישיות... אותה חשיבות שהוענקה לנו ראוי להעניקה גם לאחרים. גם הזולת הוא יחיד ומיוחד. גם הוא נברא בצלם אלוקים... כל דיני נזיקין בנויים על עיקרון זה. כל הלומד את מסכת בבא בתרא מבין עד כמה עלינו להיזהר שלא לעשות דבר שיכול לפגוע בשכנו. צניעות משמעה כי אל לנו להתעקש ולעשות ברכושנו כל העולה על לבנו. "מרחיקין את הגפת ואת הזבל ואת המלח... מכותלו של חברו" (משנה בבא בתרא ב, א). וכן: "מרחיקין את השובך מן העיר חמשים אמה" (שם ב, ה), כדי שהיונים לא יציפו בהמוניהן את גינותיהם של השכנים. בקצרה: "דיותר יש לאדם לזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יזוק" (תוספות, בבא קמא כג ע"א ד"ה ליחייב).

הרב עזרא בצרי, הלכות שכנים, דיני ממונות, עמ' שמש

בכל יום מתפללים אנו להינצל משכן רע ולזכות לחברתם של שכנים טובים, כי חכמינו ז"ל ראו בזה אחת המשאלות הנכספות שיש להתפלל עליהן תמיד. ואין צורך לתאר עד כמה שכן רע יכול לרדת לחיי השכנים ולפעמים להגיע למצב שאפשר להגדירו שחיהם אינם חיים. עם קיומן [של הלכות שכנים] יתכנו יחסי שכנים נאותים כמטרת התורה ש"דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום". שכאשר אין סדר והלכה נראה לכל אחד ששכנו בא לעושקו ועל ידי כך באים למריבה ושנאת חנם ולפעמים ליותר מזה. אולם כאשר ידועה ההלכה בנידון הרי כל אחד מקבל עליו את הדין אף על פי שזה פוגע בו ובכיסו. ועם קיום ההלכות והתנהגות במוסר הטוב, יזכה כל אחד מהשכנים לשלום נפשית ושמחה בביתו.

הרב אשר וייס, שו"ת מנחת אשר, חלק א, סימן צח

על טענת הסתרת נוף שמש ואויר בימינו וביחס לימי חכמים: ויסוד שאלה זו במציאות החיים המשתנה והמתחדשת, דיש דברים שבימי קדם כפי הנראה לא היה בהם כל קפידה, או שלא היו שייכים ביניהם, ובימינו עינינו הרואות שיש קפידה גדולה ויש בהם חשיבות יתירה בעיני האדם. דהלא לא מצינו כל מקום בדברי חז"ל ורבותינו הראשונים דיש טענה בעניינים הנ"ל. ואפשר דסיבת הדבר משום שגרו בצפיפות גדולה בבתיים חד קומתיים, וממילא לאף אחד לא נשקף נוף כלשהו מחלון ביתו וגם רוח ושמם לא שייכי כאשר הבתים צפופים ונמוכים, אך בזמנינו קשה להתעלם ממצויאות החיים שטענות אלה יש בהם משקל גדול...

...קשה להתעלם ממצויאות החיים, וכבר כתבתי לעיל דאנן סהדי דדברים אלה הם עיקר גדול וקפידא גדולה כשאדם קונה דירה, ואיך נתעלם ממצויאות זו. והרי חזינן שהראשונים דנו בסוגיות אלה דנזקי שכנים בהרבה דברים שלא מצינו בתלמוד ודימו מילתא למילתא כדרכה של תורה.

ואין ספק בלבי דאילו שאלות אלה היו מתעוררות בימי קדם היו מתקנים תקנות קבועות כמה צריך אדם להרחיק כדי שלא לפגוע או להסתיר שמש, אויר ונוף מחבירו, ובאילו תנאים, וכשם שמצינו תקנות רבות שתוקנו לאחר חתימת התלמוד מזמן הגאונים ועד תקופת ועד ארבע הארצות. וכדומה בקהילות רבות בהבינם שמלבד ההלכה הפסוקה שנמסרה מדור דור יש צורך גדול לתקן תקנות לענות על צרכי השעה

ועל המציאות המשתנה, אף דא עקא בעוונותינו שרבו באורך הגלות אבד כל חזון ואין אתנו יודע עד מה, ואין כל סמכות כללית לתקן תקנות קבועות שיהיו מקובלות על כל בתי הדין בישראל. ואי אישר חילי היה צריך לכנס את כל אבות בתי הדין בהסכמת גדולי הדור עיני העדה ולתת את הדעת ואת הלב לתקן תקנות ולקבוע דרכי פסיקה והתייחסות לעניינים אלה ולרבים הדומים להם בתחומים רבים בחשן המשפט.

והנראה בזה למעשה דכאשר מדובר בשכנים הגרים בבית משותף אין אחד השכנים יכול לבנות בשלו כאשר ע"י בנייתו הוא מקפח את חבירו מאותן הדברים שאנן סהדי שהם חשובים בעיני האדם, דעל מנת כן נשתתפו בבית זה המשותף לכולם שיכבדו זה את זכויותיו של זה... אמנם כאשר מדובר בשכנים שלא גרים באותו בנין אלא משני צדי רחוב וכדו' אין מקום לטענה זו כיון שכל אחד עושה בתוך שלו ולא נשתעבדו זה לזה. אמנם מ"מ אם נראה בעיני הבי"ד שרווחתו של פלוני גורמת להפסד גדול וממשי באיכות חייו של אלמוני יש למנוע מזה לקפח את אורחותיו ולרדת לחייו דאינו זכאי לחוב לאחריני ולקפח אותם מעיקרי דירתם.

על הסוגיה

"ר' יוסי... זה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו": דברי ר' יוסי במשנה הם הוראת דין מה על כל אחד מהשכנים לעשות, כשהמוקד הוא שעל הניזק, שאינו מעוניין להינזק, להרחיק עצמו. בתוספתא (בבא בתרא פרק א הלכה ט) מופיעים דברי ר' יוסי בהקשר למקרה אחר בפרקנו ובצורה שונה:

מרחיקין את המשרה מן הירק, ואת הכרשין מן הבצלים, ואת החרדל מן הדבורים. ר' יוסי מתיר בחרדל, שאומר לו: כדרך שעשית בתוך שלך, אף אני עושה בתוך שלי. זהו שיח בין שכנים שמשקף את ההתנהלות הרצויה. כל אחד מבין השכנים רוצה לנצל את הרשות שלו ולעשות בה כטוב בעיניו. זו הדרך האידיאלית והטובה גם לשמור על יחסי שכנות טובים. החשש שמא יהיה נזק יכול לשתק ולמנוע כל פעילות סבירה ורצויה ברשותו של אדם. המבוקש הוא למצוא את הדרך הנאותה לאפשר חיים משותפים ולקבוע את הערכים שעל פיהם יתנהלו יחסי השכנים. על שאלתו של רבן יוחנן בן זכאי: "צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם" השיב ר' יוסי: "שכן טוב" (אבות א, יא). ר' יוסי הוא זה שמציב את השכנות הטובה כדרך ישרה שבה ינהג אדם. הרב יעקב עמדין (אבות שם) הסביר במה באה לידי ביטוי השכנות הטובה: "רבי יוסי אומר שכן טוב, וידוע שהשכן הטוב צריך ליכנס לפני משורת הדין, ואי אפשר להיותו מבלתי מדת חסידות שישכח ההיזקים הבאים לו משכנו, ויזכור תועלותיו". ר' יוסי סובר אפוא שהשכנות הטובה תבוא לידי ביטוי כשכל אחד יוכל לנצל את הרשות שלו באופן המיטבי ביותר, כמובן מבלי לפגוע ישירות בשכנו. לעומתו, חכמים סוברים שבאמצעות כללים ברורים כמו מתן זכות למי שקדם יתאפשר להתמודד היטב עם המתחים המתעוררים לעתים בין שכנים.

"מרחיקין את... אלא אם כן הרחיק": משפטים אלו הם הקו המנחה של פרק שני בבא בתרא. הם חוזרים במשניות רבות. המקרים והמצבים מגוונים ורבים, אך חלקם הגדול לא מוכר לנו במציאות בה אנו חיים היום. עם זאת, העקרונות והכללים הם נצחיים. במהלך הדורות, ועד היום, נידונים בפני בתי הדין הרבניים שאלות חדשות בסכסוכי שכנים והמקורות לדיון הם בפרקנו. למשל: מי מזגן שמטפטים לחצר או למרפסת של שכן; מזגן שמשמיע רעש גדול והשכנים מתלוננים על מטרד; שורשי עץ שפוגעים במערכת

הביוב של השכן; שכנים שמתנגדים להתקנת קולטי שמש או אנטנה סולארית על הגג המשותף או על גגו של אחד מהשכנים; אדם שגר בקומה עליונה ורוצה לקבוע סורגים עם בליטה, והשכן התחתון מתנגד מחשש שיונים יקננו על הסורגים ויטילו צואתם על מרפסתו; ועוד. העקרונות וההלכות שבפרק מאפשרות לדון במציאות מודרנית וחדשה, וכאמור, המטרה היא לאפשר חיים משותפים כשכל שותף יוכל להפיק את המרב מרשותו, מבלי להזיק לחברו.

הלכה ומציאות משתנה: מדברי הטור ומדברי הרב ישראל גוסטמן למדנו שבכוחם של חכמים לפסוק הלכות לפי העניין, בהסתמך על כללים שנמסרו להם מדורות קודמים. המציאות המשתנה מאתגרת את הפוסקים ומחייבת הבנה עמוקה של העקרונות שעמדו בבסיס ההלכות, ושל המציאות והשלכותיה. כך, בהמשך למה שנכתב בפסקה הקודמת, יכולים פוסקים להתייחס למקרים שהתעוררו בימינו ולא היו בימי חכמים, וכן למקרים שבימי חכמים ההלכה בהם הייתה מסוימת אבל בימינו השתנתה המציאות. דברי הרב אשר וייס, מלמדים על הצורך לתקן תקנות למציאות הנוכחית – טכנולוגיה חדשה ורמת חיים שהשתנתה על בסיס העקרונות והכללים שבסוגייתנו.

מקורות האיסור להזיק ומשמעותם: החיפוש של הראשונים והאחרונים אחר מקור לאיסור להזיק מלמד אותנו את היכללים שמהם נגזרים הפרטים שבסוגיות הפרק השני בבבא בתרא.

הכללים הגדולים של התורה – "ואהבת לרעך כמוך", "ועשית הישר והטוב" וגם מצוות צדקה, מצוות השבת אבידה וכו', לצד "דרכיה דרכי נעם" ואפילו המובא בדברי הנתניבות ש"ביטול רשות לא חייביה רחמנא" – כל אלו הן הנחות יסוד ערכיות הבאות לידי ביטוי בהלכות שכנים. העיון בסוגיות הגמרא ובמחלוקות האמוראים והפוסקים הוא קצה הקרחון לעולם המוסרי של התורה, והסוגיה הזו היא הזדמנות מצוינת לראות את הדברים. כך ניתן ליישם בימינו, גם אם אין לנו נמייה וסולם, בורות ונברכות כובסים, את העקרונות החשובים של יחסי השכנים ובני האדם ברשות הרבים.

"רב אשי אמר גרמא בניקין פטור": קשה לעיתים לקבל את העובדה שאדם שהזיק בגרמא פטור מלשלם. אדם יכול לזרוק גפרור או בדל סיגריה, או לא לכבות מדורה עד הסוף, ורוח מצויה או לא מצויה תבעיר בעירה גדולה. זכורה לכול השריפה בכרמל בחנוכה תשע"א, שפרצה כתוצאה מגחל של נרגילה שנזרק ביער. שריפות רבות נגרמות בשל רשלנות של אנשים. האם נפטור את כל אלו שהיו מעורבים בעקיפין בשריפה כאשר מקור האש הוא תוצאה של רשלנות? (יש גם שמתקשים לקבל את השימוש ב"גרמא" כדי לאפשר עשיית מלאכות מסוימות בשבת. אמנם שימוש זה נפוץ בעיקר בתחומים הקשורים לרפואה ובטחון, ופחות בשימושים אישיים לשם נוחות ורווחה). להלן דברים של הרב אהרן ליכטנשטיין, בסוף פירושו לקונטרס דינא דגרמי של הרמב"ן (עמ' 200), שמעוררים מחשבות לעיון ודיון:

במציאות הטכנולוגית המתפתחת, גוברת בהתמדה היכולת להסב נזקים, פיסיים או אפילו וירטואליים... יוכל גנב למדון ומבריק לתכנן ולבצע שוד מושלם, בעזרת מערכת כלי פריצה של גרמא מבלי להסתבך, לדוגלים בשיטה זו, בנזק ישיר או גרמי. הנתמיד בפטור תרחיש כזה על יסוד גרמא בנזיקין? האם מגמת ניתוק האדם ממעשיו, על בסיס פער הזמן בין הפעולה והתגובה, ומתוך הנחת עצמאותן של מערכות מפותחות, שכמה פוסקים אימצו כדי להקל בשעת הצורך לגבי שבת, ישימה לגבי פטור נזק? וגם אם נדחה דוגמא זו, מתוך הנחה שניתן לחלק בין שבת לנזיקין – שלגבי מלאכה נתמקד בפעולה ולגבי נזק בתוצאה – כלום אין הבעיה קיימת בשפע מקרים אחרים? הבקשה שטוחה, הסמכות קיימת והעיניים נשואות. במידה ויעלה ביד גדולי הפוסקים לתקן בנידון, הם יצליחו לגדור פירצה חברתית של ממש, ואף ישכילו בד בבד להרים קרנה של תורה.

תחרות עסקית

(בבא בתרא כא ע"ב-כב ע"א)

הדיון בכללים ההלכתיים של תחרות עסקית מופיע בגמרא אגב הדיונים של הלכות נזקי שכנים. הדיון מתחיל בהלכה משמו של רב הונא, העוסקת בתחרות מסחרית בין שני בעלי חנויות העוסקים באותו תחום כשהם נמצאים באותו מבוי. הגמרא השוותה את דבריו לדברי תנאים שעסקו בתחרות על משאבים ("מרחיקים מצודת הדג מן הדג"), בתחרות במחיר (באמצעות חלוקת קליות ואגוזים למשוך קונים), ובתחרות בין מוכרים שענינה הסגת גבול ופתיחת המרחב לתחרות עסקית ("עושה אדם חנות בצד חנותו של חברו... כופין בני מבואות זה את זה..."). דברי רב הונא תואמים את דברי רבן שמעון בן גמליאל המובאים בבבא בתרא ולפיהם יכול אדם לעכב את שכנו הגר באותו המבוי מלפתוח עסק מתחרה.

בהמשך הגמרא הובאו דבריו של רב הונא בריה רב יהושע שאמר שבעל עסק בעיר יכול למנוע מבן עיר אחרת לפתוח עסק באותה עיר. אמנם, אם בן העיר האחרת משלם מס למושל העיר שבה הוא רוצה לפתוח את החנות, הוא נחשב בן העיר הזו ואין בני העיר יכולים לעכב עליו. להלכה התקבלה שיטת רב הונא בריה דרב יהושע.

הסוגיה עוסקת בהכרעה בין שתי טענות. הטענה של הסוחר הוותיק שרוצה למנוע תחרות היא: "קא פסקת לחיותי". לעומתו, טענת המתחרה היא: "אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי". כדי לאפשר חיים תקינים, עלינו לאפשר למוכרים להתפרנס בכבוד, מה שאומר שכדאי למנוע ממוכרים אחרים לפתוח עסק צמוד, מה שיפגע בעסקים הקיימים וממילא יזיק לכלכלה – לא רק למוכר אלא גם לקונים. מצד שני, יכול להיות שאם נאפשר למתחרה מבחוץ לפתוח חנות בעיר, הדבר יעודד תחרות, והמוכרים יצטרכו להוריד מחירים כדי למשוך לקוחות, וכך ייטב ללקוחות.

בסוגייתנו נעיין בעמדות שונות של ראשונים ביחס לשתי הטענות. נלמד מה ההלכה כאשר יש הפסד עד כדי קריסה של השוק והמסחר בשל תחרות מחירים, ומה ההלכה כאשר התחרות פוגעת במעט בוותיקים אך לא עד כדי "פסקת לחיותי". נעסוק גם ביישום ההלכות שנלמדו בסוגייתנו למציאות המוכרת כיום, כמו ביישובים קטנים ורחוקים שבהם ציבור הקונים הוא קבוע (למשל: חנות מכולת יישובית או שכונתית). לעומת זאת בערים יש קניונים וחנויות רבות, ואפשר לרכוש מוצרים מכל מקום בארץ ובעולם באמצעות המרשתת, ועוד. היום גם נפוצה מאוד מציאות ובה מוכר מקים עסק בעיר אחת, אך גר בעיר אחרת. מה המשמעות של טענת "פסקת לחיותי" או "אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי" במציאות זו?

א. פתיחת חנות בצד חנות סמוכה

רש"י ד"ה שלא, ד"ה רשב"ג, וד"ה ואי, וד"ה ומודה

1. הרב יוסף אבן מיגאש, שיטה מקובצת מסכת בבא בתרא דף כא עמוד ב

...מסתברא לן דהני מילי [=שבני עיר יכולים לעכב מתחרים הבאים מחוץ לעיר] היכא דליכא פסידא ללוקחים הוא, כגון דשוו דמים אהדדי ושויין עיסקי אהדדי. כיון דלא מרויחים לוקחים מידי, עבדו רבנן תקנתא לבני מתא, כי היכי דלא לישהיין עסקייהו ולא תפסיק חיותייהו.

אבל היכא דשוו עסקי אהדדי ולא שוו דמי להדדי, אי נמי שוו דמים ולא שוו עסקי, ...אי לוקחים דהאי מתא ישראל נינהו, מסתברא דלמעבד תקנתא למוכרים במאי דאיכא פסידא על הלקוחות לית לן רשותא, הלכך כיון דאיכא הרוחה ללוקחים, לאו כל כמנייהו דמוכרים דמתקני לנפשייהו ומפסדי לאחרים.

וכן נמי דאמרינן בענין עושה אדם חנות בצד חנותו של חברו, בר מתא אבר מתא אחריתי מצי מעכב היכא דליכא ארווחי תרעא [שער, המחיר] בההוא מידי דזבין ביה הוא. אבל היכא דאיכא ארווחי תרעי [שער, מחיר], לא מצי מעכב, דלאו כל כמיניה דמתקן לנפשיה ומפסיד לכולהו בני מתא. וכן הדעת נוטה.

2. הרב משה בן נחמן, רמב"ן לבבא בתרא דף כב עמוד א

והרב ר' יהוסף הלוי ז"ל אומר דכי מצו מעכבי אבני מתא אחריתי, הני מילי היכא דשוו עסקי אהדדי, ודמי אהדדי, אבל היכא דלא שוו אהדדי ולוקחים דההיא מתא ישראל נינהו, לא מצי מעכב. ולא מחוור גבן, מדתנן (בבא מציעא ס ע"א) "ולא יפחות את השער". ואף על גב דתנן עלה "וחכמים אומרים: זכור לטוב, משום דקא מרוח תרעיי" (שם ס ע"ב), התם הוא בבני דההוא מתא משום דאמר ליה אוזיל את וזבין, אבל אבני מתא אחריתי מעכב, דאיהו לית ליה עסק בהדיה דלאו בר מאתיה הוא. ...דאי לא תימא הכי לעולם לא יעכב, שאי אפשר שלא יוזל השער כשיש שם הרבה בני אומנות זו, ותקנת לוקחים ודאי היא. אלא שמע מינה כיון דהאי אית ליה פסידא, לאו כל כמיניה דלית בר מתא אחריתי וליתקין להו ללוקחים ויפסיד למוכרים. אבל בני המדינה רשאין להתנות שימכור בכך וכך, ואם לאו שיושיבו שם אחר, ובלבד בשער בינוני שיפה לשניהם. ומיהו אי לא שוו עסקי אהדדי, ודאי מודינא דמצו למימר ליה את עסקך גריעא והך עסקא שפירא וכעיסקא אחריתי דמיא דהא לית לך דכותה.

3. הרב יוסף חביבא, נימוקי יוסף מסכת בבא בתרא דף יא עמוד א

שיעור חיותייהו. פי' הר"י בן מג"ש ז"ל דהיינו דוקא היכא דלא מוזלי תרעא טפי אז אמרינן דמצו מעכבי, אבל אי מוזלי טפי הא איכא תקנת לוקחים דההיא מתא אם ישראל נינהו, לא מצו מעכבי. ונראה דעת הרב ז"ל בזול גדול. אבל להוזיל מעט יותר ממוכרי העיר ודאי מצו מעכבי, דאם לא כן לעולם לא מצו מעכבי שאי אפשר שכשיש שם הרבה מבני אומנות

שלא יוזל השער ובשביל דבר מועט כזה לאו כל כמיניה לבר מתא אחריתי דליפסיד להאי וליתקן להאי, דאי בעו בני מתא דלוזיל גבייהו או יתנו על השערים או יושיבו אחר מעירן. כן נראה דעת הרמב"ן ז"ל. ומיהו הוא ז"ל מודה דאי לא שוו עיסקי אהדדי דלא מצו לעכב דרע ויפה כשני מינין דמו הילכך הך עיסקא דשפירא כעיסקא אחריתי דמיא דהא ליתא שם דכותה.

4. הרב משה איסרליש, רמ"א, שולחן ערוך חושן משפט הלכות נזקי שכנים סימן קנו סעיף ז

יש אומרים הא דבני העיר יכולין למחות בבני עיר אחרת, היינו דוקא בדליכא פסידא ללקוחות, שמוכרין כשאר בני העיר וגם סחורתם אינה טובה יותר משל בני העיר. אבל אם נותנין יותר בזול, או שהיא יותר טובה, שאז נהנין הלוקחין מהן, אין מוכרי הסחורות יכולים למחות (הרא"ש וטור בשם הר"י הלוי [הר"י מגאש]... וכשמביאים סחורה אחרת שאין לבני העיר, אף על פי דלא מוזלי במקח ואינה יותר טובה, אינם יכולין למחות (בית יוסף מדברי הפוסקים).

ב. תחרות – הפסדים קלים לעומת התמוטטות מוחלטת של המסחר

5. רבנו אשר, שו"ת הרא"ש כלל ה סימן ג

...שכל ההרחקות השנויות בבבא בתרא (פרק לא יחפור), היינו דוקא היכא דדבר הנסמך מזיק לשכנו בגוף ממונו. כגון הסומך בורו לשדה חבירו, שהוא מזיקו להרחיק כשיבוא לסמוך בור, גם הוא אומר: "כל מרא ומרא מרעית לי לארעאיי" (שם יז ע"ב). וכן כל ההרחקות דלא יחפור, או שמאפיל עליו, או מחמת הריח, או פסקת לחיותאי. אבל אדם הבונה בתוך שלו להשביח נכסיו, ואינו מזיק לגוף ממון חבירו, אלא שמפחיתו מדמיו, כי האי גונא לא הצריכו חכמים להרחיק. כההיא דפרק לא יחפור (כא ע"ב): "עושה אדם חנות בצד חנותו של חבירו, ומרחץ בצד מרחץ של חבירו, ואינו יכול למחות בידו, מפני שיכול לומר לו: אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי". ואף על פי שהדבר ידוע שהחנות של הראשון דמיו נפחתים, שיותר היה נמכר ביוקר כשלא היה במבוי אלא חנות אחת, אף על פי כן אינו יכול למחות בידו. ואף על גב דקאמר: תנאי היא, ורבן שמעון בן גמליאל פליג, דאמר: אף לשכנו כופהו; היינו משום שיורד לאומנותו ופוסק חיותו, אבל משום דדמי חנותו נפחתים, לא פליג.

6. הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר, חושן משפט סימן מד

...רשות לכל מי הרוצה לזכות מההפקר ההוא ולהמשיך [=ולמשוך] אנשים אליו בכיוצא בזה, ואין אדם יכול למחות. אך לעומת זה ירבו מחלוקות ותתמעט המחיה והקלקלה מעותדת, וראוי לתקן שלא יעשה אדם כדגי היס שכל אחד בולע חבירו. ואם אי אפשר ע"י

בית דין של ישראל יסתיעו מתקנת המדינה עפ"י מלכות... דנגד דין תורה אפילו מלך אומות העולם אינו יכול, ומה שאינו מפורש בתורה אפילו מלך ישראל יכול להנהיג. ולא מיבעי מנהגים ונימוסי מדינה שבין אדם לחברו... אלא אפילו הטלת מסים וארנוניות ומכס נמי אמרינן שבני מדינה מרצונם מוחלים על ככה ואפילו מלך ישראל דינו דין, וכן כתב להדיה רמב"ם פרק ה' מהל' גזילה [הלכה יז].

...התיקון שתיקנו שרי הקומידאט [=אנשי השלטון] שאיננו נגד דין תורה אלא כתורה עשו, ואלו באו לפנינו היינו גם כן מתקנים כן, הא דלא יתרבו הסרסורים יותר ממה שראוי לפי העיר והמסחר כדי שיכולים להתפרנס ולא יפסקו חיותא זה לזה, וכן הוא בכל מדינות מלכותו שיש מספר ומפקד לכל מיני אומנויות, כמה יהיה בעיר מאותו אומנות, ולא יפסידו זה על זה, ומכל שכן בסרסורים שתקנה הוא בכל העיירות גדולות שהם מושבעים מהמלכות ושזולתם אסורים לסרסר ושיש להם מספר ידוע. ומצינו כיוצא בזה בפרק קמא דבבא בתרא (ט ע"א) בהני טבחי, ...והוא הדין כל תקנות שתיקנו ביניהם דלא למיפסק חיותא.

ג. תחרות עסקית במציאות מודרנית

7. הרב חיים הלברשטאם, האדמו"ר מצאנז, שו"ת דברי חיים, חושן משפט חלק ב סימן

לט

והנה הטעם דבכרגא דמלכא אין יכולין למחות בידי בני העיר, משום דהן כולם כעיר אחד דמיא וכל אחד עושה בתוך שלו, ורק בני מבואה אחת יכולים למחות, דהמבוי הוא שלהם לבדם, כמו שאיתא כמה פעמים בש"ס בבא בתרא (יא ע"ב) לענין פתחים ולענין כמה דברים שהמה יכולין למחות בבני רשות הרבים. אם כן הוי מבואה זה להם כמו בית אחד לבעל הבית. ואם כן נהי דרשות המלך על כל מי שנותן כרגא מותר לעשות אומנות בכל מקומות ממשלתו אבל לא בבית חבירו, ומבוי הוי כמו ביתו, ומשום הכי יכולין למחות בר מבואה אבר מבואה אחריני.

אך כל זה הוא בימיהם שהיה להם מבואות בפני עצמן דהוי כבית המשותף דוקא לאלו ואין לאחרים חלק בו. אך בזמננו זה דליתא אצלנו מבוי קנויה לבעלי המבוי, וכל העיר ומבואותיה אחד ורשות לכולן שווה, בודאי מי שנותן כרגא יוכל לעשות מלאכתו בכל מקום שירצה.

8. הרב יגאל אריאל, "תחרות מסחרית בעיר ובכפר", תחומין, י (תש"ן), עמ' 194-203 רב הונא אמר דבריו במבוי, שהוא מקום קטן ומוגדר, השייך לדייריו. "אך בזמננו ליתא אצלנו מבוי קנוי לבעליו, וכל העיר ומבואותיה אחד, ורשות כולן שווה. בודאי מי שנותן כרגא יכול לעשות מלאכתו בכל מקום שירצה" (דברי חיים חושן משפט סימן לט). בזה נפל הנימוק של זכויות אנשי המקום.

אך נראה שגם הטעם של "פסקת לחיותי", תלוי בכך. שכמו שקבעה הגמרא לגבי מצודת הדגים שיעור של כמלוא ריצת הדג, כן יש לכל אומנות לפי היקפה טווח מוגדר. וכשם שמי שמשליך חכה בים לא זכה לבלעדיות בכל הים אלא במקומו, כן מי שפתח חנות במבוי סמך על בני המבוי שיהיו לקוחותיו, ומי שיפתח חנות נוספת במבוי לוקח ממנו את חוג לקוחותיו. אך כיום כמעט כל החנויות אינן משרתות חוג לקוחות מקומי צר, אלא מיועדות לכל תושבי העיר, ועל כן בטל דין מבוי. ומסתבר שגם בזמנים עברו לא נאמרו הדברים אלא בפותח חנות במבוי. אבל מי שפתח בשוק, וכמו שמצאנו ריכוזי מקצועות – שוק של פטמים וצמרים וכיו"ב, ודאי פתח מלכתחילה לציבור הכללי, ואינו ראוי וזקוק להגנה.

...כתב הר"י מגאש (בבא בתרא שם והובא ברא"ש ובטור) דכשם שעל רבן לדאוג לתקנת המוכרים, עליהם לדאוג גם לתקנת הלקוחות, ואין המוכר יכול להעדיף טובתו על טובתם. על כן, אם סחורתם של אנשי החוץ טובה ומעולה יותר או זולה יותר, אין לעכב עליהם. אמנם הרמב"ן חלק עליו, דמשום תקנת לוקחין אין צריך להרוויח לאנשים מן החוץ, ואת הוויכוח הפנימי יכריעו ע"י תקנות העיר, בהן יכפו את המוכרים למחיר הוגן. אך גם הרמב"ן מודה בסחורה מטיב אחר, שהרי היא כסחורה אחרת, ואינו יכול לעכב על הבא מן החוץ אלא אם יורד לאומנותו אבל לא כשעושה אומנות אחרת. הרמ"א (שולחן ערוך חושן משפט סימן קנו, ז) פסק כר"י מגאש.

...תקנת הלקוחות אינה מצטמצמת לטיב ולמחיר, אלא יש להרחיבה לכל הנאה ונוחיות של הלקוחות, ולכל שיפור משמעותי ברמת השירות, כגון קרבת מקום, קיצורי דרך, שעות הפתיחה, שרותי משלוח וכיו"ב. ואם כן שוב בטל דין הסגת גבול בחנויות.

מן העקרונות האמורים ניתן להסיק מספר מסקנות מעשיות:

בישוב עירוני אין איסור לבן המקום לפתוח גם לכתחילה חנות בצד חנות קיימת, ששתיהן מיועדות לציבור הרחב. אך ראוי לנהוג מידת חסידות ולא לפתוח צרכנייה ליד צרכנייה, באשר ע"פ טיבה זו מכוונת לקהל לקוחות מקומי מוגדר. אולם מותר אף לכתחילה לפתוח סופרמרקט ליד צרכנייה, שאין זו אותה אומנות – סוגי הסחורה, טיב השירות ואוכלוסיית הלקוחות שונים לחלוטין. על כן יכול לפתוח חנות כזו גם גורם מחוץ לאזור. על אחת כמה וכמה שאפשר (אולי לא כדאי) לפתוח סופרמרקט ליד סופרמרקט, שהרי מלכתחילה שניהם אינם מיועדים דווקא לאוכלוסייה מקומית.

כל זה מן הדין. אבל אם התחרות החופשית הופכת להיות תחרות פרועה וחוששים שסופה למוטט את עצם קיומם של השירותים החיוניים (דבר העלול לקרות ביישובים קטנים וסגורים) אז בידי הציבור נמצא הכלי להשליט סדר – תקנות הקהל: "רשאין בני העיר להסיע על קיצתן" (בבא בתרא ח ע"ב). הם יכולים לקבוע מי ובאלה תנאים יפתח חנות במקום. אך כל עוד לא נקבעו תקנות כאלה, יתנהל מסחר חופשי, בו רשאי כל אחד לשפר סחורתיו ושירותיו ע"פ הכללים דלעיל, לטובת הקהל.

בישובים קטנים ובשכונות מבודדות המצב מעט שונה. כל ישוב הוא מבוי בפני עצמו, ועל כן כל השירותים הנפתחים לרווחת אנשי המקום, אין לכתחילה לפתוח כמותם. אלא אם כן הם מציעים שרות שונה. אין מניעה לארגן למשל ימי בזאר, אף אם מצרכים כאלה נמצאים במקום, כי המבחר והמחירים שונים. כמו כן אין מניעה להתארגנות צרכנים לקניות מרוכזות וכיו"ב. שכל ענין הסגת גבול הוא במוכרים, אבל הצרכנים אינם משועבדים למקום מסוים ולחזקות כלשהן, והם חופשיים לקנות בכל מקום שיבחרו.

הרב משה סופר, חתם סופר מסכת בבא בתרא דף כא עמוד ב

במאי דכתיב "ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גירו" (דברים א, טז) ופירש רש"י עפ"י ספרי "בין הדיורים" [לשון רש"י: "אף על עסקי דירה – בין חלוקת אחים אפילו בין תנור לכירים"], והכל בכלל בין דיורים בבתיים, בין תנור לכירים וחלונות וחצרות, ובין דיורים בעיר ועיר ומבוי וחצר וחנות. ומסרן הכתוב למשה רבנו עליו השלום ודיינין שיחוקו חוקים באילו וכיוצא, ונעשה דיניהם דין תורה ממש.

הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, אמונה וביטחון, עמ' כא-כב, כט

חובות המוסריות המה לפעמים גוף אחד עם פסקי ההלכה, וההלכה היא המכרעת את האסור ואת המותר של תורת המוסר. כיצד: אמרו (בבא בתרא כא ע"ב), דבמלמדי תינוקות אין טענה של פסקת לחיותי. הרי שיש בעיר מלמדים מתפרנסים מעמלם, ולפתאום באו מלמדים אחרים מעיר אחרת, וכטבע בני אדם אינם שבעים רצון מהישנות, קפצו כולם על האורחים החדשים, ומלמדי העיר נזוקו. המקופחים פשטו שנאתם בלבם על הרודפים החדשים, ומשנאת הלב יצאו לבקש עליהם תואנות מומים ועלילות, ולמדו לשונם דבר רע עליהם, ומרעה אל רעה יצאו להוציא דבת שוא, ולעורר רחמי בני העיר נגד האכזריות של הבאים החדשים, עד שהוסיפו בקטטות ומריבות, ולעתים נוקמים בהם נקמות כאשר תמצא ידם. הנה כל מעשיהם היו מנוקים מכל חטא ואון, לו היתה הלכה כמותם, שיכולים לעכב על החדשים, והחדשים היו החוטאים בנפשותם, למרות שנגד ההלכה שנאמרה למשה עליו השלום בסיני, אין כאן איסור מחלוקת ולא איסור לשון הרע ולא שנאת חנם, ויש כאן מלחמת מצוה להעמיד הדת על תלה. אבל עכשיו שההלכה הכריעה ד"קנאת סופרים תרבה חכמה", ויסוד הזה נעלה מחיותא דאנשים פרטיים, הנה האורחים הבאים עשו כהלכה, והקמים כנגדם שופכים דם נקיים, וכששונאים אותם בלב עוברים על לא תשנא אחיך, כשמדברים עליהם רע, עוברים על איסור לשון הרע, כשמקהילים קהילות לקטטות, עוברים על "לא יהיה כקרח" (במדבר יז, ה), כשנוקמים בהם בהעדר הטבה עוברים משום "לא תקום" (ויקרא יט, יח). וכשאמרו בגמרא (בבא בתרא שם): "ומודה רב הונא במקרי דרדקי דלא מצי מעכב", נכללה בהוראה זו הרבה הלכות מוסריות אשר תפגשנה מתוצאות ההלכה.

ואמנם אומן של בני מתא דמצי לעכב משום פסקת לחיותאי, אינו על צד המציאות, אלא על צד חובת ההשתדלות. שכל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום כיפור, ולא יחסר לו אם יהיה כאן אומן של מתא אחריתא, ולא יותיר לו אם לא יהיה. רק מצי לעכב נכנס זה בחוב השתדלות מצידו, וחוב הרחקת נזק מצד רעהו. ואי לא מצי מעכב אין בו משום חוב השתדלות, ואין על חברו משום מזיק.

הרא"ה קוק, עין איה, שבת לג ע"ב, עמ' 210

הגברת כח החברה הקיבוצית, הוא ע"י התמדת היחש שימצא בין אדם לחברו, שיהיה כל אחד מרגיש איך שע"י מה שחברו נמצא בעולם, וגם יש לו צרכים שלפי השקפה החיצונה הוא דוחק את גבולו וממעט את צרכיו הוא, באמת אין זאת אלא השקפה של טעות, שמזה נולדת השנאה והתחרות וצרות עין בין אדם לחברו ובין מדינה לחבירתה. אבל המבט הפנימי מורה אותנו שכל מה שיתרבו בני אדם, יותר יוכלו להועיל איש לאחיו ע"י התחלפות הכוחות, שיוכל כל אחד להשתמש וליהנות במה שחברו מוציא אל הפועל. וכל מה שתהיה הכרה זו יותר גלויה וכוללת, יותר יתרחב כח האהבה ואחוות החברה האנושית, שממנה תוצאות לכל הטוב ביותר נשגב שראוי להיות שורר בעולם.

הרב אשר וייס, שו"ת מנחת אשר חלק א סימן קא

יורד לאומנות חבירו

נראה דכל שזה דרך המסחר והתפתחות טבעית של הכלכלה אינו יכול לעכב. ויש בזה הרבה דוגמאות בחיי המעשה, דאטו נימא דאם היינו נשאלים אם מותר לפתוח צרכניות וסופרמרקטים מחשש שבעלי מכולות וחנויות קטנות יפסידו פרנסתם היינו אוסרים? ואטו היינו אוסרים לייצר מכוניות משום שהעגלונים רוכבי הסוסים יפסידו פרנסתם? ואטו היינו אוסרים את פיתוחו של המחשב משום שעל ידו המוני כתבנים יפסידו פרנסתם ושוב לא יהיה בהם צורך? וכך גם בכל המצאה חדשה אטו נאסור על פיתוחו שמא יתקיים על ידו ישן מפני חדש תוציאו ויפגע פרנסתם של רבים? אלא ברור דאין הלכה זו אמורה אלא בעניינים מקריים ולא בשינויים יסודיים בדפוסי הכלכלה התעשייה והפיתוח... סוף דבר, יש להתבונן בעניינים אלה בהתבוננות מרובה ולשקול את כל הצדדים בתשומת לב גדולה.

על הסוגיה

כלכלה חופשית, לצד דאגה ושמירה על חיי המסחר והמוכרים: בעולם הרחב נחשבת התחרות החופשית אמצעי יעיל שיבטיח לצרכנים את התוצרת הטובה והאיכותית ביותר במחיר זול. האינטרס הציבורי צריך להיות מציאת איזון בין היכולת לקיים חיי מסחר וההקפדה על כך שהמוכרים הסיטונאים והקימונאים יתפרנסו בכבוד, ובין דאגה לטיב הסחורה והוזלה של המחירים לטובת הצרכן.

על האינטרס הציבורי הדואג גם למוכרים אפשר ללמוד מדברי הרמב"ם (הל' תעניות ב, א), הכותב שיש לגזור תענית ציבור "על המזונות". ובפירוש כתב (שם הלכה יד) לאור הגמרא בבבא בתרא צא ע"א:

על המזונות כיצד? הרי שהוזלו דברים של סחורה שרוב חיי אנשי אותה העיר מהן, כגון כלי פשתן בבבל ויין ושמן בארץ ישראל, ונתמעט המשא והמתן עד שיצטרך התגר למכור שוה עשרה בששה ואחר כך ימצא לוקח, הרי זו צרת צבור ומתריעין עליה וזועקין עליה בשבת.

הקונים צריכים להיות מרוצים שהם יכולים לקנות בזול, אך בכל זאת, העובדה שחיי המסחר לא תקינים והמוכרים נאלצים להוריד מחירים, היא צרת ציבור ויש לגזור תענית. "וראוי לתקן שלא יעשה אדם כדגי הים שכל אחד בולע חברו": דברי החתם סופר הללו נשענים על דברי המדרש (ילקוט שמעוני, חבקוק, רמז תקסב): "מה דגים שבים כל הגדול מחברו בולע חברו, אף בני אדם אלמלא מורא מלכות עליהם כל הגדול מחברו בולע חברו, היינו דתנן: ר' חנינא סגן הכהנים אומר: הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו" (אבות ב, ג).

האפשרות למנוע כניסת מתחרה לעיר במצבים מסוימים, ומאידך גיסא היכולת לאפשר למתחרה להיכנס לעיר במצבים אחרים, מלמדים על הרצון לאזן את הכוחות שבשוק. התערבות השלטון ובית הדין נועדה לשמר באופן נכון ומאוזן את האינטרסים של כולם ולאפשר כלכלה יציבה ובריאה, שהרי אלמלי כן "איש את רעהו חיים בלעו".

תחרות עסקית ותרבות הקניינים: הרגלי הקנייה שונים בעשרות השנים האחרונות ממה שהיה בעבר. בתי מסחר וחנויות נמצאים במרכזי קניות שמשמשים גם מקומות בילוי, ורבים מעדיפים לבצע את קניותיהם שם. הניידות ממקום למקום קלה ונוחה, הקונים והמוכרים אינם בהכרח תושבי העיר, והכול נהנים מהמבחר הגדול שמציעות החנויות הרבות. אמנם גם היום יש לבדוק "שלא בולעים זה את זה כדגים", והיו כבר מקרים בעבר שחנויות נסגרו ופשטו רגל מפני שלא עמדו בתחרות. בנוסף, יש להחיל את העקרונות שבסוגיה על חנויות בקהילות קטנות. במקומות רבים ביישובים ובשכונות יש חנויות שקהל יעדן הוא קבוע, ויכול להיות שיש למקומות כאלה דין מבו.

נספח

ביוגרפיות קצרות ושמות ספרים וחיבורים הנזכרים בחוברת

ראשונים (המאה הי"א עד גירוש ספרד)

הרב שלמה יצחקי, רש"י (המאה הי"א), ראש ישיבה בצפון צרפת. פירושו לתנ"ך ולגמרא פשטו והתקבלו בכל קהילות ישראל כספרי יסוד, ועליהם נכתבו ביאורים שונים. שימש גם פוסק, ופסקיו לוקטו בספרים שונים.

הרב יוסף ב"ר מאיר הלוי אבן מיגאש, הר"י מגאש (המאות הי"א-הי"ב), ספרד. ראש ישיבה ופוסק הלכה, תלמידו הבולט של הר"י. מחבריו היו ר' יהודה הלוי, ר' מיימון אבי הרמב"ם, ועוד. חיבר פירוש על כל התלמוד, אך נשתמרו רק פירושו למסכתות בבא בתרא ושבועות, ועוד כמה פסקאות בשיטה מקובצת.

הרב משה בן מימון, הרמב"ם (המאה הי"ב), נדד מספרד למצרים, ומשם לארץ ישראל וחזרה למצרים. מחבר ספרי "משנה תורה": "יד ספרי הלכה שבהם הלכות הנוגעות לכל תחומי החיים של הפרט והכלל. כתב תשובות הלכתיות רבות לכל העולם היהודי. פרשן ופילוסוף, שכתב חיבורים רבים: פירוש מקיף לששת סדרי המשנה, מורה נבוכים, מילות ההיגיון, איגרת תימן ועוד.

תוספות (המאות הי"ב-הי"ג) חיבורים של חכמי צרפת ואשכנז. בקרב בעלי התוספות בולטים בין השאר רבנו יעקב תם, נכדו של רש"י, ואחינו הרב יצחק ב"ר שמואל. בדפוסים הראשונים של התלמוד שהודפסו באיטליה, נדפסו פירוש רש"י ופירושי התוספות משני צדי הגמרא, וצורת הדפסה זו נשתמרה עד ימינו.

הרב מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיה (המאות הי"ב-הי"ג) חי בספרד. מקובל, פרשן תלמוד, פוסק הלכה, משורר. בידינו פירוש: יד רמה, למסכתות בבא בתרא וסנהדרין.

הרב דוד קמחי, הרד"ק, (המאות הי"ב-הי"ג) נרבונה פרובנס. היה מגדולי המדקדקים ומפרשי המקרא, נמצאים בידינו פירושו לרוב ספרי המקרא, פירושו נחשב אחד הפירושים החשובים ביותר לתנ"ך.

רבינו יונה גירונדי (המאה הי"ג), ספרד. בן דורו של הרמב"ם הרמב"ן ורבו של הרשב"א. ספרו: שערי תשובה, עוסק בענייני מוסר ותשובה. כתב חידושים על הש"ס, ופירוש לפרקי אבות. חלקם בשמו וחלקם מופיעים בכתבי תלמידיו.

הרב משה בן נחמן, הרמב"ן (המאה הי"ג), נולד בספרד. הרמב"ן עלה לארץ ישראל על אף הסכנות, וחידש את היישוב היהודי בירושלים. היה בקי בכל מקצועות התורה, בנגלה ובנסתר. כתב חיבורים על התנ"ך, על הגמרא, על הרי"ף (מלחמת ה'), ספר שו"ת וספר דרשות. עסק גם ברפואה.

הרב שלמה בן אדרת, הרשב"א (המאה הי"ג), חי בספרד. תלמיד רבנו יונה והרמב"ן. כתב מאות תשובות בהלכה (שו"ת הרשב"א) וחיידושים על הגמרא, את הספר "תורת הבית" ועוד.

הרב מנחם המאירי (המאות הי"ג-הי"ד), חי בפרובנס שבדרום צרפת. חיבורו המרכזי הוא "בית הבחירה", פירוש למסכתות הגמרא. זהו סיכום על דרך הפשט של הסוגיות ודעות הראשונים בדורות שלפניו. העברית הברורה שבה הוא משתמש וסגנונו המיוחד מסייעים מאוד בהבנת דברי הגמרא.

רבנו אשר בן יחיאל, הרא"ש (המאות הי"ג-הי"ד), אשכנזי וספרד. תלמיד המהר"ם מרוטנברג. נאלץ לברוח מאשכנז לספרד ולכן הכיר את מנהגי המקומות. מגדולי הפוסקים בדורו ובכלל. חיבר את פסקי הרא"ש לגמרא, וכן ספר תשובות. בנו-תלמידו, הוא רבנו יעקב "בעל הטורים", המביא את דעותיו של אביו בהלכה.

הרב יוסף חביבא (המאה הט"ו), ספרד. תלמיד הר"ן. כתב פירוש לרי"ף על כמה מסכתות הנקרא: נימוקי יוסף.

אחרונים (מגירוש ספרד עד שנת תרע"ה)

הרב יוסף קארו, מרן, המחבר (המאות הט"ו-הט"ז), צפת, ארץ ישראל. חיבר פירוש בית יוסף, על ספרי טור שולחן ערוך שחיבר הרב יעקב בן רבנו אשר. ספרו 'שולחן ערוך', הפך לספר הפסק המחייב בכל בית ישראל, יחד עם הגהות הרב משה איסרליש, הרמ"א. חיבר עוד: כסף משנה על הרמב"ם, שו"ת בית יוסף, ושו"ת אבקת רוכל. עסק גם בחכמת הקבלה.

הרב דוד בן זמרה, הרדב"ז (המאות הט"ו-הט"ז), ספרד, מצרים, צפת. שימש כאב בית-דין, וראש ישיבה. חיבר פירוש ליד החזקה של הרמב"ם. בספרו שו"ת הרדב"ז אלפי תשובות לכל העולם היהודי בנושאים רבים.

הרב משה בן ישראל איסרליש, הרמ"א (המאה הט"ז), קרקוב, פולין. שימש אב בית דין, ראש ישיבה ורב בקרקוב. הוסיף הגהות "מפה" על ספר שולחן ערוך שחיבר הרב יוסף

קארו, ופסיקותיו הן ההלכות הפסוקות בקהילות אשכנז. ספרים נוספים: דרכי משה על הטור, ספר שו"ת, תורת העולה, תורת חטאת, ועוד.

הרב יהודה ליווא בן בצלאל, מהר"ל (המאה הטי"ז), פראג. רב פוסק הלכה ומקובל. חיבר עשרות ספרי אמונה וקבלה: נצח ישראל, תפארת ישראל, נתיבות עולם, גור אריה על התורה, ועוד.

הרב שלמה הלוי, (מאה הטי"ז) שאלוניקי. ממגורשי ספרד, היה מתכתב עם הבית יוסף. חיבר: לחם שלמה, חשק שלמה, דברי שלמה, לב אבות.

הרב מאיר מלובלין, המהר"ם (המאות הטי"ז-הי"ז), לובלין. היה ראש ישיבה בקראקא ואחר כך רב העיר בלובלין. דייק בדברי רש"י ותוספות, ופירושו הודפס ליד המהרש"א והמהרש"ל.

הרב דוד בן רבי שמואל הלוי סגל (המאות הטי"ז-הי"ז) לודמיר, מורביה. כתב פירוש על השולחן ערוך הנקרא טורי זהב, ט"ז.

הרב שמואל אליעזר הלוי איידלס, מהרש"א (המאות הטי"ז-הי"ז), חי בפולין. רב ומפרש התלמוד, מגדולי האחרונים. פירושו מודפס בש"ס וילנא לצד המהר"ם והמהרש"ל.

הרב יאשיהו פינטו, הרי"ף או הריא"ף (המאות הטי"ז- הי"ז). חי בצפת ואחר כך עבר לדמשק. חיבר את פירוש הרי"ף על עין יעקב- אגדות הש"ס.

הרב יהושע ולק (המאות הטי"ז- הי"ז), חי בפולין. תלמיד של הרב שלמה לוריא, המהרש"ל, והרב משה איסרליש, הרמ"א. כתב פירוש לספר הטור: דרישה ופרישה, וכתב פירוש לשולחן ערוך- ספר מאירת עינים, סמ"ע.

הרב אליהו מווילנה, הגר"א (המאה הי"ח), חי בליטא. היה גדול בפרשנות התנ"ך, התלמודים, השולחן ערוך והקבלה. פסקיו משמעותיים ומרכזיים, והוא עסק גם בבירור גרסאות. התנגד לתנועת החסידות. בשל ידיעותיו הרבות והמקיפות בכל מקצועות התורה, הוא מכונה "הגאון".

הרב משה סופר, החת"ם סופר (המאות הי"ח-הי"ט), חי בהונגריה. ספריו ופירושו נקראים "חת"ם (=חידושי תורת משה) סופר". חידש חידושים רבים על הש"ס והשולחן ערוך, כתב מאות תשובות (שו"ת "חת"ם סופר"). לחם בהצלחה בתנועת הרפורמים, ועודד את היישוב בארץ ישראל.

הרב אריה לייב ב"ר יוסף הכהן הלר (המאות הי"ח-הי"ט), חי בפולין. ספרו "קצות החושן" הוא ביאור חריף ועמוק לשולחן ערוך חושן משפט. ספר "הקצות" השפיע רבות

על צורת הלימוד בישיבות. את ספרו "שב שמעתתא" – חידושים על שבע סוגיות בענייני רוב וחזקה, הוא התחיל לכתוב כבר בילדותו. לעת זקנותו חיבר את הפירוש "אבני מילואים" על שולחן ערוך אבן העזר.

הרב יעקב לורברבוים (המאות הי"ח-הי"ט), חי בפולין. רבה של העיר ליסא. נודע גם בכנוי הגאון מליסא או הרב מליסא או הנתיבות [משפט] בשל ספרו החשוב: נתיבות המשפט, ביאור מעמיק מאד על שולחן ערוך חושן משפט, בו הוא חלק פעמים רבות על הכתוב בספר: קצות החושן. ספרים נוספים: תורת גיטין, בית יעקב, חוות דעת - על שולחן ערוך אבן העזר, ועוד.

הרב יוסף חיים דוד אזולאי, החיד"א, (המאות הי"ח - הי"ט), חי בחברון. פוסק הלכה גדול, מקובל וביבליוגרף. עשה מסעות רבים כשד"ר בקהילות יהודיות בעולם. כתב 120 ספרים בהלכה, מדרש, קבלה ועוד. בין חיבוריו: ברכי יוסף (על השולחן ערוך), שו"ת חיים שאל ויוסף אומץ, שם עולם - ביבליוגרפיה ועוד.

הרב חיים הלברשטם, האדמו"ר מצאנז, (המאה הי"ט) פולין, גליציה. בלט בלמדנותו, מנהיגותו ותקיפותו, ונחשב לאחד מגדולי האדמו"רים בפולין והונגריה, שעשרות רבנים ואדמו"רים כפופים לו. כתב סידרת ספרים בשם 'דברי חיים' - ספר על הלכות גיטין ומקוואות, דרשות על התורה בדרך החסידות, ושו"ת דברי חיים.

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב, (המאות הי"ט- הכ'), ליטא. ראש ישיבת וולוז'ין, כתב בנושאים רבים: פירוש לתורה, פירוש למדרשי הלכה, לשאלות, ולתלמוד. כתב גם את 'אמרי שפרי' פירוש על הגדה של פסח.

אחרונים (בין השנים תרע"ה- תשע"ו)

הרב שמואל בורנשטיין (נפטר בשנת תרפ"ו), האדמו"ר השני של חסידות סוכטשוב שבפולין. כתב את הספר "שם משמואל" על התורה והמועדים. בנו יחידו של אביו, הרב אברהם בורנשטיין, מחבר שו"ת "אבני נזר", ונכדו של הרבי מקוצק.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (נפטר בשנת תרצ"ה), נולד בליטא ועלה לירושלים. מייסד הרבנות הראשית ורבו הראשון של היישוב העברי, מייסד ישיבת "מרכז הרב" בירושלים והעומד בראשה, המשמשת עד היום מרכז גדול ללימוד תורה בציונות הדתית. גדול תלמידי החכמים ורבני ארץ ישראל בדורות האחרונים, גאון שעסק בכל מקצועות התורה. כתב ספרי שו"ת והלכה, ספרי אמונה ומחשבה ועוד. כתביו והגותו הם ספרי יסוד למשנת הציונות הדתית.

הרב שמעון שקופ (נפטר בשנת ת"ש), ליטא. ראש ישיבה ורב קהילה, מחשובי הרבנים בליטא. ספרו הלמדני: שערי יושר, הוא ספר יסוד בלמדנות. תלמידיו ותלמידי תלמידיו מפורסמים כרמ"ם וראשי ישיבות בארץ ובחו"ל. שיעוריו סוכמו ע"י תלמידיו ופורסמו בספר חידושים.

הרב ברוך בר ליבוביץ (נפטר בשנת ת"ש), וילנא, קמניץ. תלמידו של הרב חיים סולוביצ'יק מבריסק. היה ראש ישיבת כנסת בית יצחק וחבר סדרת הספרים ברכת שואל על מסכתות בש"ס. דרכו הלימודית הייחודית היא בראיה כוללת של הסוגיה.

הרב אברהם ישעיה קרליץ, "החזון איש" (נפטר בשנת תשי"ד), מגדולי הפוסקים בליטא ובארץ ישראל. מביתו בבני ברק, השפיע מאוד על הציבור החרדי בארץ ישראל, והוא נחשב למנהיג החרדי הבולט ביותר בזמן קום המדינה. סדרת ספריו על הש"ס נקראת "חזון איש" (ראשי תיבות של שמו: אברהם ישעיהו). כתב גם את הספר "אמונה ובטחון" ואגרות רבות בענייני חינוך ומחשבה.

הרב איסר זלמן מלצר, (נפטר בשנת תשי"ד), ראש ישיבת 'עץ חיים' בירושלים, יו"ר מועצת גדולי התורה, מחבר סדרת הספרים 'אבן האזל' על הרמב"ם.

הרב צבי פסח פרנק (נפטר בשנת תשכ"א), רב העיר ירושלים. דיין, ופוסק, חבר הרבנות הראשית לישראל. חיבר ספרי שו"ת 'הר צבי', סדרת 'מקראי קודש' על המועדים ועוד.

הרב מרדכי יהודה הלוי פרום (נפטר בשנת תשל"ב), ירושלים. חתנו של הרב שלום נתן רענן, שהיה חתנו של הראי"ה קוק. ר"מ בישיבת מרכז הרב. ספריו: תורת הלוי על ספר החינוך, ותורת הלוי על מסכת בבא קמא וכתובות.

הרב שלמה יוסף זווין (נפטר בשנת תשל"ח), תלמיד חכם וחסיד חב"ד, חי בירושלים והיה חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל. המייסד והעורך הראשון של האנציקלופדיה התלמודית, מפעל שעליו קיבל את חתן פרס ישראל לספרות תורנית. כתב את הספרים "לאור ההלכה", "המועדים בהלכה", "אישים ושיטות", ועוד.

הרב צבי יהודה הכהן קוק, הרצי"ה (נפטר בשנת תשמ"ב), בנו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק ועורך כתביו. המשיך את אביו בתפקיד ראש ישיבת "מרכז הרב" בירושלים, והיה ממנהיגי של הציונות הדתית. היה בקי ומעמיק בכל מקצועות התורה, ומאמריו במחשבה לוקטו בשני כרכי הספר "לנתיבות ישראל".

הרב יעקב ישראל קנייבסקי (נפטר בשנת תשמ"ה), נולד בהורנו-סטייפל (על שמה הוא מכונה "הסטייפלר") שבאוקראינה ועלה לארץ ישראל מעט אחרי גיסו "החזון איש".

חידושו על סוגיות הגמרא התפרסמו בסדרת הספרים "קהילות יעקב". ממנהיגי הציבור החרדי-ליטאי בישראל.

הרב משה פיינשטיין (נפטר בשנת תשמ"ו), גדול הפוסקים בארצות הברית וממנהיגי היהדות האמריקאית. אלפי תשובותיו לכל העולם היהודי במגוון נושאים התפרסמו בשו"ת "אגרות משה". היה ראש ישיבת "תפארת ירושלים" בניו יורק, ואת חידושו על הש"ס פירסם בספרים "דברות משה".

הרב ישראל זאב גוסטמאן (נפטר בשנת תשנ"א), נולד בוויילנה ושימש שם דיין עד למלחמת העולם השנייה, שהכריחה אותו להגר לארצות הברית. למד מפי הרב שמעון שקופ והיה חברותא של הרב חיים שמואלביץ. כשעלה לארץ הקים את ישיבת "נצח ישראל" בירושלים. תלמיד חכם ומעמיק גדול. חידושו לוקטו בספרו "קונטרסי שיעורים" על המסכתות הישיבתיות, ובהם הוא שילב העמקה רבה באמצעות ניתוח לשון הגמרא, המקדימה את הנחת הסברות בביאור הסוגיות.

הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק (נפטר בשנת תשנ"ג), בגיל צעיר ברח לארצות הברית בגלל מלחמת העולם השנייה. ראש ישיבת רבנו יצחק אלחנן ("ישיבה אוניברסיטה") בניו יורק. נכדו של הרב חיים מבריסק ונינו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק רבה של בריסק. מנהיגה של האורתודוכסיה המודרנית בארצות הברית. לצד היותו ממשיך המסורת הלמדנית של בית בריסק, היה גם איש הגות ואמונה מעמיק, שהכיר גם את הפילוסופיה הכללית. כתביו ושיעוריו פורסמו בספרים: "שיעורים לזכר אבא מרי", "על התשובה", "איש האמונה", "חמש דרשות", "אדם וביתו" ועוד.

הרב מנחם מנדל שניאורסון, האדמו"ר מלובניץ' (נפטר בשנת תשנ"ד), ניו יורק. מנהיגה השביעי של חסידות חב"ד. שלח אלפי שלוחים מחסידיו לכל העולם, על מנת לקרב ולחבר רבים ורחוקים לתורה ומצוות. מעמיק גדול בכל התחומים בנגלה, בנסתר ובתורת החסידות. שיעוריו ושיחותיו הרבים בחסידות, הלכה וגמרא פורסמו בספרים רבים: ליקוטי שיחות, חידושים וביאורים לש"ס, ועוד.

הרב חיים דוד הלוי (נפטר בשנת תשנ"ח), תל אביב. רבה של תל אביב וראש אבות בתי הדין. לפני כן רבה של ראשון לציון. חיבר ספרים רבים: מקור חיים השלם - חמישה כרכים תמצית הלכות השולחן ערוך, עם מבוא והגות בכל נושא. קיצור מקור חיים - הוא קיצור של מקור חיים השלם. כתב תשובות רבות בסדרת הספרים שו"ת עשה לך רב, ושו"ת מים חיים. חיבר עוד ספרים על פרשות השבוע, הלכות סנהדרין ועוד.

הרב יהושע דוד פוברסקי (נפטר בשנת תשנ"ט), בני ברק. היה ראש ישיבת פונויבז' בבני ברק למעלה מחמישים שנה. חיבר את סדרת הספרים ישועת דוד. חלק משיעוריו סוכמו על ידי תלמידיו בספר: שיעורי ר' דוד.

הרב אליעזר יהודה וולדינברג (נפטר בשנת תשס"ז) ירושלים. כיהן כאב בית דין בירושלים עשרות שנים. כתב 22 כרכים שו"ת ציץ אליעזר. עסק רבות בשאלות רפואה והלכה. בקום המדינה כתב גם ספר הלכות מדינה, העוסק בשאלות הלכה ומדינה.

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (נפטר בשנת תשס"ח), חי בירושלים. שימש דיין בבית הדין הגדול בירושלים במשך עשרות שנים, והיה מהדיינים הבולטים והחריפים. התמנה להיות הרב הראשי לישראל (ה'תשמ"ג-התשנ"ג), לצד היותו ראש ישיבת "מרכז הרב" וממנהיגי הציונות הדתית. מספריו: "מנחת אברהם", פסקי דין, שיעורים על מסכתות וסוגיות הגמרא, ועוד.

הרב מרדכי אליהו (נפטר בשנת תש"ע) ירושלים. שימש דיין בבית הדין הגדול, מקובל, כיהן בתפקיד הראשון לציון והרב הראשי לישראל (תשמ"ג-תשנ"ג). ממנהיגי הציונות הדתית. השיב תשובות הלכתיות רבות מאד. מספריו: דרכי טהרה, שו"ת הרב הראשי, שו"ת מאמר מרדכי, שו"ת דברי מרדכי, ועוד ספרי דרשות.

הרב יעקב ישעיהו בלויא, (נפטר בשנת תשע"ג) ירושלים. דיין בבד"ץ העדה החרדית, חיבר את סדרת הספרים: פתחי חושן - י' כרכים, על דיני ממונות. מתייחס לשאלות חדשות בדיני ממונות. ספר ברית יהודה על הלכות ריבית.

הרב עובדיה יוסף (נפטר בשנת תשע"ד), דיין ורבה של תל אביב, הראשון לציון והרב הראשי לישראל (תשל"ג-תשמ"ג). גדול הפוסקים בזמננו. בעל ידע עצום בספרות ההלכתית ובספרי שאלות ותשובות מכל התקופות והעדות. מקים עולם התורה והישיבות של בני קהילות ספרד בארץ ישראל. מספריו: שו"ת "יביע אומר", שו"ת "יחווה דעת", "טהרת הבית", "הליכות עולם" ועוד רבים.

הרב אהרן ליכטנשטיין (נפטר בשנת תשע"ה), ראש ישיבת "הר עציון" באלון שבות, פוסק ואיש הגות. חתנו ותלמידו של הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק. דרכו הלימודית ממשיכה את שיטת בריסק תוך פיתוחה. חידושי ושיעוריו על מספר מסכתות ועל קונטרס "דינא דגרמי" של הרמב"ן יצאו לאור בסדרת ספרים "שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין", ומשנתו המחשבתית פורסמה בספרים "באור פניך יהלכון" ו"מבקשי פניך".

הרב מרדכי שטרנברג (נפטר בשנת תשפ"ב), מראשי ישיבת הר המור בירושלים. מעמיק מאד בעיון בגמרא. תלמיד של הרב צבי יהודה קוק, והרב צבי ישראל טאו. שיעוריו על

כמה פרקים הנלמדים בישיבות יצאו במסגרת סדרת הספרים: עיונים משיעורי הרב מרדכי.

בני זמננו

הרב עזרא בצרי, ירושלים. נינו של הרב המקובל הרב יהודה פתייה. היה אב בית דין בבית הדין הרבני בירושלים, ואחר כך דיין בבית הדין הרבני הגדול. ייסד את מכון 'הכתב' ובמסגרתו הוציא ספרים רבים של חכמי ספרד. ספריו: דיני ממונות (ד' חלקים), משמשים ספרי יסוד לעוסקים בענין. כתב עוד: שו"ת שערי עזרא, ועוד.

הרב יעקב אריאל, רב העיר רמת גן ונשיא ישיבת ההסדר בעיר. תלמידם של הרב "הנזיר" והרב אברהם שפירא. שימש בעבר רב המושב כפר מימון וראש ישיבת ימית בגוש קטיף. ממנהיגי הציונות הדתית. חיבר סדרת ספרי שו"ת בשם "באהלה של תורה", ופרסם מאמרים רבים.

הרב יגאל אריאל, נוב. מחבר ספרי עיון ופרשנות על התנ"ך, ומאמרי הלכה שונים. מלמד בישיבת ההסדר ביפו.

הרב זלמן ברוך מלמד, בית אל. ראש הישיבה הגבוהה "בית אל" ורב היישוב. לשעבר ר"מ בישיבת "מרכז הרב" בירושלים. מתלמידיו הקרובים של הרב צבי יהודה קוק. ממנהיגי בציונות הדתית.

הרב צבי שכטר, מתלמידי הגרי"ד סולובייצ'יק וראש הכולל ב"ישיבה אוניברסיטה" בניו יורק. כתב את הספרים "ארץ הצבי" ו"בעקבי הצאן", והוציא לאור ספרים על הנהגותיו והליכותיו של הגרי"ד סולובייצ'יק – "נפש הרב" ו"מפניני הרב".

הרב אשר זליג וייס, ראש כולל דיינות והכשרת אברכים למורי הוראה בירושלים. משמש כפוסק המרכז הרפואי 'שערי צדק', ומשמש כרבה של הקהילה החסידית בקרית טשכנוב בשכונת רמות בעיר. מחבר סדרת הספרים 'מנחת אשר' - שיעורים על מסכתות הש"ס, ספר שאלות ותשובות, ושיעורים בפרשות השבוע. נודע בבקיאאות רבה בספרי הלכה ולמדנות.

הרב צבי יהודה בן יעקב, בני ברק. דיין בבית הדין בתל אביב, מחבר סדרת הספרים: שו"ת משפטיך ליעקב.

הרב יהושע ויצמן, ראש ישיבת ההסדר במעלות. את דרך לימודו הוא מגדיר כ"תורת ארץ ישראל". חיבור בין הלכה לאגדה, בין נגלה לנסתר, שמשמעותה ראיית פרטי ההלכות

היוצאות מתוך כלל ועיקרון. מספריו: מיטב הארץ, מצווה ברה על ספר המצוות לרמב"ם, רבה אמונתך על מדרש רבה, ועוד.

הרב איל משה קרים, ירושלים. הרב הראשי לצה"ל (משנת תשע"ז). שימש כר"מ במכינה הקדם צבאית של ישיבת עטרת כהנים בירושלים. השיב תשובות רבות בהלכה בעניני צבא. שימש כמפקד סירת צנחנים, ובתפקידי פיקוד בחילות נוספים וברבנות הצבאית.

הרב אליעזר שנוולד, מודיעין. ראש ישיבת ההסדר "מאיר הראל" במודיעין ובאופקים. הוא אלוף משנה במילואים. במסגרת תחומי התמחותו הוא מייעץ לגופי הרבנות הצבאית בסוגיות הלכתיות סבוכות של פעילות מבצעית.

הרב יהושע שפירא, ראש ישיבת רמת גן. מעמיק בתורת חב"ד, ברסלב והראי"ה קוק. מורה דרך לרבים בעניני זוגיות, תשובה ועוד. מספריו: בקרבך קדוש- על פרשת השבוע, אשיב ממצולות, לצאת מהדעת, ועוד.

הרב אליעזר מלמד, ראש ישיבת 'הר ברכה' בהר ברכה ורב היישוב. בנו של הרב זלמן מלמד. מחבר סדרת הספרים ההלכתיים: פניני הלכה, שהתקבלו מאד בציונות הדתית.

פסקי דין - ירושלים דיני ממונות ובירורי יהדות. בית הדין לממונות שע"י הרבנות הראשית לירושלים, הוקם בשנת תשל"ח ע"י הרב הראשי לירושלים המנוח הרב בצלאל זילטי זצ"ל. בתי הדין עוסקים גם בבירור עניני יוחסין.